Sociaal en Cultureel Planbureau

# Langer in Nederland

## Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie



# Langer in Nederland

## Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie

Mérove Gijsberts (SCP)
Marcel Lubbers (RU)

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2015

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan
één departement raken.
De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.


scp-publicatie 2015-8
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland
Omslagontwerp: bureau Stijlzorg, Utrecht
Foto omslag: Hollandse Hoogte / Peter Hilz

isbn 978 90 377 0571 3
nur 740



Sociaal en Cultureel Planbureau
Rijnstraat 50
2515 xp Den Haag
(070) 340 70 00
www.scp.nl
info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

# Inhoud

**De webversie van deze publicatie wijkt in opmaak iets af van de gedrukte, papieren versie. Bij verwijzingen naar pagina's van deze editie daarom vermelden dat naar de webversie is verwezen.**

# Voorwoord

In 2013 verscheen een eerste rapportage over de leefsituatie van Poolse en Bulgaarse migranten kort na hun migratie naar Nederland: *Nieuw in Nederland*. Een aanzienlijk deel van de migranten bleek zich te oriënteren op een langer verblijf in Nederland. In deze vervolgrapportage kijken we hoe de positie van de migranten die zijn gebleven zich heeft ontwikkeld, bijvoorbeeld op de Nederlandse arbeidsmarkt maar ook op andere gebieden zoals taalbeheersing, opvattingen en contacten. De periode waarin we deze migranten volgden was er een van economische neergang. In hoeverre hebben de Poolse migranten, die veelvuldig aan het werk bleken in Nederland, hun positie kunnen handhaven? En in hoeverre hebben de Bulgaarse migranten, waarvan de positie in veel gevallen kwetsbaar bleek, hun positie kunnen verbeteren? Het feit dat we deze recente migranten door de tijd hebben kunnen volgen, maakt dit onderzoek uniek voor Nederland.

De studie is gebaseerd op informatie uit een panelonderzoek onder Polen en Bulgaren. Zij werden voor het eerst benaderd eind 2010 of begin 2011 en binnen anderhalf jaar nadat zij zich in de Nederlandse bevolkingsregisters hadden inschreven. Deze migranten zijn gemiddeld achttien maanden later (van april 2012 tot januari 2013) opnieuw geïnterviewd. De studie is onderdeel van een groter internationaal onderzoek naar vroege integratieprocessen, dat gefinancierd wordt uit Europese fondsen binnen het Norface-immigratieprogramma. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) werkt hierin samen met onderzoekers uit verschillende landen. In Nederland is dat met dr. Marcel Lubbers, verbonden aan de sectie Sociologie van de Radboud Universiteit. Deze rapportage is net als *Nieuw in Nederland* samen met hem geschreven. Wij danken hem voor de plezierige samenwerking.

Deze studie is geschreven op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid/directie Integratie en Samenleving. Drs. Arjen Verweij begeleidde de totstandkoming van de rapportage vanuit het ministerie. Daarnaast hebben Han Nicolaas BSc (Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)), en dr. Fenella Fleischman (Universiteit Utrecht) concepteksten becommentarieerd. Ik dank deze personen mede namens de auteurs voor de deskundige wijze waarop zij de rapportage hebben begeleid.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

# Samenvatting en conclusies

## S.1 Panelonderzoek onder migranten uit Polen en Bulgarije

Sinds de toetreding van Polen (in 2004) en Bulgarije (in 2007) tot de Europese Unie is de migratie van beide groepen naar Nederland toegenomen. De vraag die aan de basis ligt van deze rapportage is hoe deze migranten uit Polen en Bulgarije hun weg vinden in de Nederlandse samenleving. Blijven zij tijdelijk of voor langere tijd hier, hoe staat het met de relatievorming, met het leren van de Nederlandse taal en hoe bewegen zij zich op de arbeidsmarkt? Om op deze vragen antwoord te vinden is er in 2010 een nieuw project gestart. Migranten uit Polen en Bulgarije die zich in 2009 en 2010 als nieuwe inwoner van Nederland hebben ingeschreven in de gemeentelijke basisadministratie (GBA), is eind 2010 en begin 2011 gevraagd om mee te werken aan een onderzoek (van de Radboud Universiteit (RU), de Universiteit Utrecht (UU), het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)). Op basis van dat onderzoek verscheen in de zomer van 2013 een rapportage over recent gemigreerde Polen en Bulgaren in Nederland: *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen* (Gijsberts en Lubbers 2013). In die rapportage was er aandacht voor de leefsituatie van de migranten kort na hun komst naar Nederland en werd een vergelijking gemaakt met de situatie voor migratie, in het land van herkomst. Wat het onderzoeksproject bijzonder maakt, is dat voor het eerst in Nederland recente migranten daarna nog een keer zijn benaderd: anderhalf jaar na het eerste interview zijn de migranten tussen april 2012 en januari 2013 nog een keer geïnterviewd om te kunnen onderzoeken wat er veranderd is in hun leefsituatie in de nog korte periode dat zij in Nederland zijn. Dat is in Nederland op de meeste integratie-indicatoren niet eerder mogelijk geweest, maar ook in internationaal opzicht is onderzoek waarin migranten worden gevolgd gedurende de eerste fase na hun migratie vrij uniek.
Door deze onderzoeksopzet hebben we kunnen laten zien welke migranten in Nederland zijn gebleven en welke redelijk kort na hun vestiging in Nederland weer zijn vertrokken. Ook hebben we kunnen onderzoeken of het beeld dat uit de eerste rapportage naar voren is gekomen, is bestendigd of is veranderd.

Uit het eerste onderzoek, maar ook uit andere studies (Dagevos 2011; Engbersen et al. 2011) kwam naar voren dat lang niet alle migratie uit Midden- en Oost-Europa tijdelijke arbeidsmigratie betreft. Er is ook sprake van vestigingsmigratie: Polen en Bulgaren die hier met partner en/of kinderen zijn gekomen en van plan zijn te blijven. Bovendien zagen we dat vooral de Bulgaarse migrantengroep behoorlijk veel verscheidenheid vertoonde: een grote groep studiemigranten, een flink deel Turkse Bulgaren met een moslimachtergrond uit de plattelandsregio's van Bulgarije en een groep Bulgaren die vooral uit de regio Sofia kwamen. Met behulp van het tweede onderzoek dat we hebben uitgevoerd, kunnen we in deze rapportage laten zien hoe het de migranten in Nederland verder is vergaan.

We hebben recente Poolse en Bulgaarse migranten vergeleken met een andere groep: recente migranten uit Turkije die in dezelfde periode als de hier onderzochte Polen en Bulgaren zich in Nederland vestigden. We maken – net als in de eerste publicatie – deze vergelijking om te bezien of de integratietrajecten van nieuwe groepen uit Oost-Europa anders zijn dan die van migrantengroepen die al langer naar Nederland komen, en waarover al meer bekend is. De vergelijkingsgroep is verder relevant omdat een groot deel van de Bulgaarse migranten een Turkse achtergrond blijkt te hebben.

Deze studie heeft zich uitsluitend gericht op de in Nederland ingeschreven migranten. Uit ander onderzoek is bekend dat lang niet iedereen zich inschrijft (Van der Heijden et al. 2013). De niet-ingeschrevenen zijn dus niet in dit onderzoek vertegenwoordigd. In zowel de eerste als de tweede benadering zijn de migranten thuis bezocht door een interviewer. Het interview is afgenomen in de taal van het land van herkomst.
Het bijzondere aan panelonderzoek is dat migranten door de tijd kunnen worden gevolgd. Panelonderzoek heeft echter ook nadelen, de voornaamste is de selectiviteit van de paneluitval (migranten die wel meewerken aan het eerste, maar niet meer aan het tweede interview). Ook in ons onderzoek vinden we aanwijzingen voor selectieve paneluitval, vooral de hogere uitval van Poolse mannen, de enigszins hogere uitval van lager opgeleide Polen en de hogere uitval van Bulgaarse arbeids- en studiemigranten tussen de twee golven van het panelonderzoek. Een belangrijk deel van deze uitval is veroorzaakt door migranten die uit Nederland zijn vertrokken. Een nadeel van ons panelonderzoek is dat de aantallen onder de Bulgaren die nog mee hebben gewerkt aan de tweede golf van het onderzoek laag zijn geworden, zodat bepaalde uitsplitsingen naar achtergrondkenmerken niet meer gemaakt kunnen worden. Waar we in het eerste onderzoek bijvoorbeeld nog konden rapporteren over de Bulgaarse studiemigranten, is deze groep in het tweede onderzoek te klein geworden, deels omdat ze zijn geëmigreerd uit Nederland. Anderzijds benadrukken we dat er nog niet eerder een dergelijk longitudinaal onderzoek is geweest in Nederland onder deze groepen, en dat deze rapportage dankzij de toegepaste onderzoeksmethode een nieuwe inkijk geeft in de integratietrajecten.

We laten zien in hoeverre men tussen de eerste en tweede meting van positie is veranderd op belangrijke integratie-indicatoren, zoals werk en taalbeheersing. Maar een eerste vraag die we hebben kunnen beantwoorden is welke migranten vertrokken zijn uit Nederland. In hoeverre verschilt deze groep van hen die anderhalf jaar na het eerste onderzoek (en gemiddeld drie jaar na inschrijving in de GBA) nog wel in Nederland woonden?

## S.2 Wie vertrekken uit Nederland?

Bij de tweede benadering van de migranten bleek 27% van de Bulgaren te zijn uitgeschreven uit de GBA. Onder de Polen kwam dit met 17% minder voor. Dit zijn niet zulke hele hoge aandelen (hoewel 27% toch best hoog is), maar we moeten niet vergeten dat er ook slechts anderhalf jaar zit tussen beide metingen. We gaan ervan uit dat degenen die zich

uitschrijven uit de Nederlandse bevolkingsregisters ook daadwerkelijk uit Nederland zijn vertrokken. Bovendien moeten we opmerken dat de percentages vertrokken migranten vermoedelijk zelfs hoger liggen; het valt te verwachten dat vertrokken Polen en Bulgaren zich niet allemaal uitschrijven uit de GBA. Kijken we naar de kenmerken van deze vertrekkers dan zien we dat mannen vaker zijn vertrokken dan vrouwen en dat arbeidsmigranten – die vaker man zijn – duidelijk vaker uit Nederland vertrokken zijn dan gezinsmigranten; de Bulgaarse arbeidsmigranten daarbij weer wat vaker dan de Poolse. Migranten van wie partner en kinderen in Nederland wonen, vertrekken minder vaak dan migranten zonder kinderen of zonder partner.

Hoger opgeleide migranten blijken vaker uit Nederland te vertrekken dan lager opgeleide. Dit geldt zowel voor de Polen als voor de Bulgaren. Van de Bulgaarse studiemigranten is inmiddels een derde vertrokken. Zij zijn na hun studie elders gaan wonen. We zagen in de eerste publicatie al dat hun verblijfsdoel in de meeste gevallen tijdelijk is; ze kwamen immers naar Nederland voor studie. Van de Bulgaarse studiemigranten die nog in Nederland zijn, blijkt het grootste deel nog te studeren. Een klein deel heeft werk gevonden in Nederland, maar een bijna even groot deel geeft aan werkloos te zijn. De bevinding dat hoger opgeleiden en studenten vaker weer zijn vertrokken gaat in tegen het huidige beleid om kennismigranten voor Nederland te behouden en tegen recente bevindingen van Luthra en Platt (2015) voor Groot-Brittannië, die stellen dat migranten door te gaan studeren de mogelijkheid benutten om zich te vestigen in dat land.

We hebben ook gekeken naar de relatie tussen indicatoren van sociaal-culturele integratie en vertrek uit Nederland. Het blijkt dat een betere sociale inbedding in Nederland (meer contact met autochtone Nederlanders) samengaat met een kleinere vertrekkans. We vinden geen relatie met discriminatie-ervaringen: het is niet zo dat degenen die zich vaker gediscrimineerd voelen, vaker zijn vertrokken. Daarnaast zien we dat migranten die vlak na hun migratie voornemens waren kort te blijven minder goed de Nederlandse taal beheersen dan migranten die van begin af aan dachten langer in Nederland te blijven. Dat geldt ook voor de migranten die voornemens waren kort te blijven, maar uiteindelijk toch in Nederland zijn gebleven.

## S.3 Hoe ontwikkelt de positie van de Poolse en Bulgaarse migranten zich?

### Veel verhuizingen in de eerste fase na migratie

We hebben in dit onderzoek niet alleen een beeld gekregen van wie er uit Nederland vertrekken, maar ook in hoeverre er verhuisbewegingen zijn onder de recente migranten binnen Nederland. Anderhalf jaar na het eerste onderzoek was bijna een derde van de Bulgaren en een kwart van de Polen al weer binnen Nederland verhuisd. Het aandeel verhuizingen binnen Nederland onder recente migranten uit Turkije ligt in dezelfde orde van grootte. Ter vergelijking: van alle Nederlanders verhuisde in 2013 9%. Wat opvalt is dat de

Bulgaarse arbeidsmigranten veel vaker binnen Nederland zijn verhuisd dan de gezinsmigranten.

### Relatievorming onder Bulgaarse migranten

De Poolse en Bulgaarse migranten die naar Nederland zijn gekomen, zijn relatief jong en soms zijn partner en/of kinderen eerst in het land van herkomst achtergebleven. Het is dus te verwachten dat er in de eerste periode van verblijf veranderingen optreden in relatie- en gezinsvorming. Bij de Polen zien we daarin echter weinig ontwikkeling. Bij de Bulgaren zien we wel een duidelijke toename in relatievorming: in de relatief korte periode tussen de metingen is het aandeel dat (met een herkomstgenoot) getrouwd is toegenomen en het aandeel alleenstaanden afgenomen. De migranten hebben in grote meerderheid een partner uit de eigen etnische groep, ook waar het nieuw gevormde relaties betreft. In deze eerste periode na migratie zien we slechts een lichte toename in het aandeel migranten met kinderen. Het is dus niet zo dat men in deze eerste periode na migratie kinderen is gaan krijgen. Het is nog een relatief korte periode, maar het verschil tussen de Poolse en Bulgaarse migranten met degenen uit Turkije is wel opvallend. Onder de migranten uit Turkije is het aandeel met kinderen namelijk wel flink gestegen; zij zijn dan ook vaker naar Nederland gekomen als huwelijksmigrant. De relatie- en gezinsvorming is dus onder recente migranten uit Turkije verder voortgeschreden dan onder de recente migranten uit Polen en Bulgarije.

### Beheersing van het Nederlands gaat vooruit

Poolse en Bulgaarse migranten zijn vooruitgegaan in hun beheersing van de Nederlandse taal. Bulgaren zijn (volgens eigen rapportage) meer vooruitgegaan dan Polen. Poolse migranten gaven in het eerste interview aan vaak een taalcursus te doen. Onder Bulgaarse migranten is het aandeel vooral tussen de eerste en tweede meting toegenomen. En dit is (zo blijkt uit nadere analyses) van belang: het volgen van een taalcursus is de belangrijkste voorspeller voor een toename in de beheersing van de Nederlandse taal. Dat lijkt voor de hand te liggen, maar onder migranten uit Turkije draagt het nauwelijks bij aan betere taalvaardigheid. Etnische Bulgaren zijn meer vooruitgegaan in taalbeheersing dan Turkse Bulgaren en hetzelfde geldt voor de hoger opgeleide Bulgaren ten opzichte van de lager opgeleide. De vergelijking met recente migranten uit Turkije laat zien dat er meer ontwikkeling in taalbeheersing en -gebruik is bij de Polen en Bulgaren dan bij de migranten uit Turkije.

### Voorzichtige verbetering arbeidsmarktpositie door de tijd

Uit het eerste onderzoek in 2010/’11 (Gijsberts en Lubbers 2013) kwam naar voren dat Polen in overgrote meerderheid werk hadden in Nederland. Voor de Bulgaren lag dat anders: de meerderheid had juist geen werk. De arbeidsmarktpositie van de Bulgaren bleek uitermate zwak. Uit dit vervolgonderzoek komt naar voren dat de Poolse en Bulgaarse migranten die in Nederland zijn gebleven, hun arbeidsmarktpositie hebben bestendigd of enigszins verbeterd. Dat is opmerkelijk in een periode waarin Nederland door de economische crisis ging en de werkloosheid onder de Nederlandse bevolking sterk opliep. Voor de Poolse

groep geldt dat deze een onverminderd hoge arbeidsmarktparticipatie kent. Onder Bulgaren blijft het beeld zorgelijk. Het aandeel Bulgaarse migranten dat geen betaalde baan heeft, blijft met 40% schrikbarend hoog. Vooral de positie van Bulgaarse vrouwen is zwak gebleven. Bulgaarse mannen hebben in de anderhalf jaar tussen beide metingen vaker werk gekregen, maar de Bulgaarse vrouwen zijn er niet op vooruitgegaan. Daar komt bij dat Bulgaren die werken nog altijd aangeven dit een beperkt aantal uren te doen. Waar een kwart van de Polen meer dan 40 uur per week werkt, geeft de grootste groep Bulgaren aan dat zij minder dan 10 uur werken. Bulgaren en Polen zijn voornamelijk in dezelfde sector blijven werken: Bulgaarse vrouwen werken vooral in de schoonmaaksector, Bulgaarse mannen vooral in de bouw. Polen werken vooral in de productie en industrie. Een opmerkelijke bevinding is dat hoger opgeleide migranten en migranten die de Nederlandse taal beter zijn gaan spreken *geen* grotere kans blijken te hebben op een baan bij langer verblijf in Nederland. De veranderingen in het hebben van werk zijn beperkt, terwijl de hoger opgeleide migranten wel behoorlijk zijn vooruitgegaan in taalbeheersing. We vermoeden dat de concurrentie om de betere banen waarvoor een hogere opleiding en een goede beheersing van het Nederlands is vereist nog te groot is voor deze migranten. Een andere bevinding is dat een groter netwerk binnen de eigen herkomstgroep in Nederland de kans zonder baan te zitten verkleint.
Desalniettemin vinden we dat Bulgaren en Polen díe werken, qua beroepsstatus heel voorzichtig uit het dal klimmen. Vonden we eerder dat de status van het beroep net na migratie veel lager lag dan die in het land van herkomst, anderhalf jaar na het eerste onderzoek is de beroepsstatus licht gestegen. Deze stijging doet zich vooral voor onder mannen en hoger opgeleiden. Ook zien we onder (zowel hoog- als laagopgeleide) Polen een ontwikkeling in de richting van minder vaak in tijdelijke contracten werken.

## Contacten met autochtonen nemen niet toe

Binnen de Bulgaarse groep zijn de contacten met autochtonen tussen de eerste en tweede meting gemiddeld genomen niet sterk veranderd, onder Poolse migranten zijn ze afgenomen, net als onder de migranten uit Turkije. Het aantal uren dat Polen werken en het slecht beheersen van het Nederlands hangen samen met een afname in contact. Overigens rapporteren Polen ook dat ze minder frequent contacten hebben gekregen met andere Polen. Het lijkt er enigszins op dat contacten met autochtonen in het begin eerder als bijzonder werden gezien en als ‘contact’ werden gerapporteerd, of wellicht werden ook contacten met vertegenwoordigers van Nederlandse instanties of werkgevers meegeteld. Tijdens het tweede onderzoek is men zich wellicht meer gaan richten op werk en gezin en lijken de contacten daarom af te nemen. Van alle groepen verkeren de migranten uit Turkije het meest in eigen kring. Dit is al in eerder onderzoek onder Turkse Nederlanders naar voren gekomen (bv. Huijnk en Dagevos 2012), maar geldt dus ook voor recente migranten uit Turkije.

## Bulgaarse migranten minder religieus en progressiever dan Poolse migranten

Bij het eerste onderzoek, vlak na migratie, bleken de Bulgaarse migranten (zowel de etnisch als de Turks Bulgaarse) minder religieus te zijn en progressiever te denken over morele kwesties (zoals homoseksualiteit en abortus) dan de Poolse migranten die in dezelfde periode naar Nederland kwamen. Anderhalf jaar na het eerste onderzoek bleek dit verschil nog steeds te bestaan en was het zelfs nog wat groter geworden. Polen die wat minder progressief zijn geworden, blijken minder Nederlandse media te gebruiken en zijn bovendien wat ontevredener over de Nederlandse samenleving. Maar de verschillen tussen Polen en Bulgaren zijn klein als we ze vergelijken met de migranten uit Turkije. Zij zijn aanzienlijk religieuzer dan migranten uit Polen en Bulgarije en zijn als enige groep weer vaker naar het gebedshuis gegaan in vergelijking met de periode kort na hun migratie naar Nederland. Bovendien denken zij duidelijk minder progressief over morele zaken en is vooral hun houding ten aanzien van homoseksualiteit negatiever geworden.

## Aanvankelijk optimisme over leefsituatie na migratie is inmiddels getemperd

Het aanvankelijke optimisme over hun levenssituatie in Nederland lijkt na langer verblijf getemperd. Anderhalf jaar na het eerste onderzoek waren de migranten uit Polen en Bulgarije nog altijd in meerderheid tevreden met hun inkomen, maar minder dan toen zij pas in Nederland waren. Juist degenen die het sterkst zijn gestegen in beroepsstatus (de mannen en hoger opgeleiden) zijn het vaakst ontevreden over hun inkomen. Ook het aandeel dat zich thuis voelt in Nederland is tussen beide metingen afgenomen. Polen zijn nog steeds wel in grote meerderheid tevreden met het leven in Nederland. Vooral onder de laag opgeleide Bulgaren vinden we echter een sterke daling: vlak na migratie was 81% tevreden, anderhalf jaar later nog maar 48%.

## Ook sterkte toename in ervaringen van discriminatie

Opvallend is dat de discriminatie-ervaringen duidelijk zijn toegenomen. Ze waren al aan de hoge kant, maar zijn anderhalf jaar later aanzienlijk gestegen. Dit geldt voor de Poolse migranten, maar nog veel meer voor de Bulgaren. Onder migranten uit Turkije is het aandeel dat van mening is dat de eigen herkomstgroep wordt gediscrimineerd juist afgenomen. Er zijn aanwijzingen dat het maatschappelijk klimaat in Nederland voor de Polen en Bulgaren de afgelopen jaren is verslechterd. Tussen de eerste en tweede meting vond de ophef rond het ‘Polenmeldpunt’ van de PVV plaats waarvoor in de media veel aandacht is geweest. Dit lijkt te hebben bijgedragen aan de toename van discriminatie-ervaringen. Niet alleen een hogere blootstelling aan de (negatieve) berichtgeving over de eigen groep, maar ook een toename in daadwerkelijke negatieve ervaringen na langer verblijf zorgen voor een toename in discriminatie-ervaringen. Opvallend is vooral de toename in het aandeel Bulgaarse migranten dat aangeeft slecht bejegend te zijn door officiële instanties in Nederland.

### Etnische Bulgaren zijn negatiever over het leven in Nederland dan Turkse Bulgaren

Er is binnen de Bulgaarse groep een duidelijk verschil zichtbaar in ervaringen met en in Nederland. Turkse Bulgaren waren vlak na migratie positiever over de leefsituatie in Nederland en het contrast met de etnische Bulgaren is in de afgelopen anderhalf jaar verder gegroeid. Van de Turkse Bulgaren vond 89% de leefsituatie in 2012/'13 beter dan in het land van herkomst, tegen 68% van de etnische Bulgaren. Ook zijn etnische Bulgaren zich duidelijk minder thuis gaan voelen en zien zij een grotere toename in discriminatie, veel meer dan de Turkse Bulgaren. Voor de etnische Bulgaren is er ook meer veranderd na hun migratie, zij hadden een betere uitgangspositie in Bulgarije zelf en zijn hier in een minderheidspositie terechtgekomen, terwijl de Turkse Bulgaren dat al 'gewend' waren in Bulgarije en wellicht als gevolg daarvan lagere verwachtingen hadden.

### Turkse Bulgaren willen na langer verblijf steeds vaker in Nederland blijven

Wil men, nu men langer in Nederland is, vaker blijven dan kort na migratie of spelen de hiervoor genoemde negatieve ervaringen deze migranten parten? Bij de Poolse groep is niet zo veel veranderd. Nog steeds verwacht ongeveer de helft in Nederland te blijven wonen. Bij de Bulgaarse groep is meer verandering zichtbaar. Het aandeel dat in Nederland verwacht te blijven is toegenomen van een derde van de groep naar de helft. Ook op andere dimensies zien we een patroon richting meer 'settelen': de relatievorming is onder Bulgaren toegenomen en zij zijn bijvoorbeeld minder geld naar Bulgarije gaan sturen en hebben vaker hun huis dat zij nog hadden in Bulgarije van de hand gedaan. Ook is de interesse in de Nederlandse politiek onder deze migranten sterk toegenomen. Onder Turkse Bulgaren is het aandeel dat wil blijven beduidend sneller gestegen dan onder etnische Bulgaren. Zij zijn ook duidelijk meer tevreden met hun leven hier dan de etnische Bulgaren.

## S.4 Conclusies

In de internationale literatuur over migratie wordt de eerste fase na migratie als essentieel gezien voor het verdere verloop van de integratie in het bestemmingsland (Phinney 2001). Er treden juist dan doorgaans veel veranderingen op. Ons onderzoek heeft laten zien welke veranderingen er onder recente Poolse en Bulgaarse migranten optreden in de eerste periode van hun verblijf in Nederland. De verschillen tussen de Bulgaarse en Poolse migrantengroep waren kort na migratie al aanzienlijk en zijn aanzienlijk gebleven. Uit het eerste onderzoek op basis van de eerste benadering kwam naar voren dat de groep migranten uit Polen goed is opgeleid: de meerderheid heeft een opleidingsniveau gelijk aan een Nederlandse startkwalificatie. En we zien dat dit hoge opleidingsniveau positief uitwerkt op de arbeidsmarkt. De arbeidsparticipatie lag bij de Polen vlak na migratie op een zeer hoog niveau, en die is zo hoog gebleven. In de eerste benadering van de Bulgaarse migranten vonden we al dat hun opleidingsniveau overwegend laag was, veel lager dan onder de Polen. Dit gold zowel voor de Turkse Bulgaren als voor de etnische Bulgaren die hier als arbeids- of gezinsmigrant naartoe kwamen. Daarnaast bleek dat zij noch het Nederland noch het Engels of Duits beheersten (anders dan de Polen) en dat zij bijzonder

vaak werkloos waren. Bij de tweede ondervraging zagen we dat hun positie op de arbeidsmarkt zorgelijk blijft: ze werken weinig en als ze werken dan doen ze dat aan de onderkant van de arbeidsmarkt, veelal in laaggeschoolde banen in de schoonmaak of de bouw.

Onder zowel de Poolse als de Bulgaarse groep hebben we echter ook gezien dat zij anderhalf jaar na het eerste onderzoek er in de economisch minder gunstige periode niet op achteruit zijn gegaan. De Poolse groep kent een uitermate hoge arbeidsmarktparticipatie, is nauwelijks zonder werk geraakt en een kwart werkt nog altijd meer dan 40 uur per week. Bovendien zijn er positieve ontwikkelingen in beroepsstatus en is er een afname in tijdelijke contracten zichtbaar na langer verblijf. De positie van de Bulgaarse migrantengroep is eerder omschreven als zorgelijk. De situatie is nauwelijks verbeterd, maar is tijdens de economische recessie evenmin verslechterd. Terwijl Bulgaarse mannen vaker werk vonden, zijn Bulgaarse vrouwen er niet op vooruitgegaan.

We zien een duidelijke vooruitgang in de beheersing van de Nederlandse taal. Taalcursussen blijken lonend te zijn voor de Bulgaren en Polen, een bevinding die we niet hebben gevonden voor de migranten uit Turkije. Voor het beleid is dit waardevolle informatie. Het stimuleren en aanbieden van taalcursussen voor recente migranten is effectief om een betere taalvaardigheid in het Nederlands en daarmee zelfredzaamheid te bevorderen. Desalniettemin hebben we nog geen spin-off gevonden van betere taalbeheersing op de Nederlandse arbeidsmarkt. Dit duidt er wellicht op dat (hoger opgeleide) migranten de Nederlandse taal nog verder zullen moeten gaan beheersen om competitief te kunnen zijn voor de hogere functies in Nederland.

Toch is het niet een en al tevredenheid wat doorklinkt in het onderzoek. Hoewel de migranten nog steeds in meerderheid tevreden zijn met hun inkomsten in Nederland, is die tevredenheid in vergelijking met het eerste onderzoek wel beduidend gedaald. Zij denken ook nog altijd in grote meerderheid dat de leefsituatie in Nederland beter is dan in het land van herkomst, maar de tevredenheid met het leven in Nederland is behoorlijk sterk afgenomen. Men voelt zich veel minder thuis in Nederland dan aanvankelijk. Bovendien zijn de Polen en Bulgaren veel meer discriminatie van de eigen herkomstgroep gaan ervaren en rapporteren zij meer persoonlijke ervaringen met discriminatie dan kort na migratie. Het aanvankelijke optimisme over Nederland en de Nederlandse samenleving heeft een behoorlijke knauw gekregen. De vraag is hier relevant of dit vooral te maken heeft met blootstelling aan de toch wel negatieve berichtgeving over migranten uit deze landen (de ophef rondom het 'Polenmeldpunt' vond plaats tussen beide metingen), of veeleer met daadwerkelijke negatieve ervaringen met bijvoorbeeld werkgevers of andere instanties in Nederland. Beide verklaringen lijken van belang. Maar hoe dan ook lijkt er sprake van een zekere teleurstelling over hun situatie hier. Daar komt bij dat de Polen wat minder gericht zijn geraakt op Nederland (in contact en mediagebruik). Ondanks de stabiliteit in economische positie komt er dus een minder gunstig beeld naar voren op sociaal-cultureel terrein. Tegelijkertijd zal meespelen dat het opbouwen van een nieuw leven in een ander land tijd

en energie kost. Polen die hard werken, zijn minder contacten Nederlanders gaan onderhouden. En van Polen die een gezin hebben, zijn de contacten met andere Polen gedaald.

In de internationale literatuur over ontwikkelingen in de beroepsstatus na migratie is de hypothese in zwang dat deze ontwikkeling een soort U-curve volgt: hoger voor migratie, scherpe daling erna, en dan na langer verblijf weer een stijging (Chiswick et al. 2005). We zien dat voor de Poolse migranten duidelijk terug. Volgens Chiswick et al. ontstaat dit patroon doordat het menselijk kapitaal dat migranten hebben verworven in het land van herkomst onvoldoende aansluit bij de vereiste kwalificaties op de arbeidsmarkt van het land van bestemming, een arbeidsmarkt die de migranten nog onvoldoende kennen (te denken valt aan opleidingskwalificaties en taalvaardigheid). Indien migranten echter investeren in het kapitaal dat specifiek is voor het land van bestemming, dan zullen zij in hun beroepsstatus stijgen en weer het niveau kunnen behalen van het beroep dat zij hadden in het land van herkomst, net voor migratie. Chiswick et al. (2005) vonden dit patroon in Australië en Akresh (2006) in de vs. Lubbers en Gijsberts (2013) rapporteerden over de daling van de beroepsstatus in vergelijking met die voor migratie onder Bulgaren en Polen in Nederland. In ons onderzoek vinden we verder bewijs voor de U-curvethesis, omdat een stijging zich inzet als migranten wat langer in Nederland verblijven. Verder onderzoek is nodig om te bepalen of deze ontwikkeling na langer verblijf verder doorzet. Ondanks deze positieve ontwikkeling op de arbeidsmarkt laat de beleving die de Polen hebben van de situatie na hun migratie een tegengestelde ontwikkeling zien. We zouden hier kunnen spreken van een omgekeerde U-curve. Waar de tevredenheid met inkomen en levensstandaard vlak na migratie beduidend hoger lag dan voor migratie, is deze tevredenheid anderhalf jaar later duidelijk getemperd. Dit beeld wordt versterkt wanneer we twee andere indicatoren in beschouwing nemen die hiervoor al aan bod kwamen. Polen voelen zich in de tweede benadering beduidend minder thuis in Nederland. Daarnaast is de ervaren discriminatie behoorlijk toegenomen, zowel op het groepsniveau als op het individuele niveau.

De wat negatievere kijk op Nederland gaat vooralsnog niet sterk samen met de wens om terug te keren of te vertrekken uit Nederland. Het onderzoek maakt duidelijk dat er naast de stroom tijdelijke migranten uit Polen en Bulgarije, bijvoorbeeld om als seizoenarbeider te werken in de land- of tuinbouw, ook duidelijk sprake is van vestigingsmigratie. Deze migranten hadden lang niet allemaal een langer verblijfsperspectief voor ogen toen zij naar Nederland kwamen. Maar omdat het een groot deel van de migranten bevalt in Nederland vanwege de inkomsten of de leefomstandigheden, omdat men inmiddels een relatie heeft gekregen in Nederland, of omdat er kinderen in het spel zijn die in Nederland naar school gaan, blijven veel migranten toch langer.

Na de eerste meting constateerden we dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen Turkse en etnische Bulgaren. Beide groepen bleken in Nederland in een kwetsbare positie te verkeren, maar de Turkse Bulgaren wel in hogere mate dan de etnische Bulgaren. Qua taal-

beheersing en arbeidsmarktpositie zijn de ontwikkelingen ongeveer gelijk opgegaan. Opvallend is echter dat juist de etnische Bulgaren tussen de twee metingen veel negatiever zijn gaan oordelen over het leven hier dan de Turkse Bulgaren. Turkse Bulgaren zijn wat langer na hun migratie duidelijk meer tevreden met hun leven in Nederland dan de etnische Bulgaren, en dit dus ondanks hun meest kwetsbare sociaaleconomische positie.

Recente migranten uit Turkije fungeerden in dit rapport als vergelijkingsgroep. Aan hen zijn in het onderzoek steeds precies dezelfde vragen gesteld als aan de migranten uit Polen en Bulgarije. Uit de antwoorden komt naar voren dat op sociaal-cultureel terrein onder recente migranten uit Turkije de minste ontwikkeling zichtbaar is. We moeten hierbij niet uit het oog verliezen dat de groep recente migranten uit Turkije anders van samenstelling is (meer gezinsmigratie) en zich hier veel gemakkelijker dan de groep migranten uit Polen en Bulgarije kan inbedden in de eigen etnische gemeenschap (ze kennen hier immers al mensen en de groep is veel groter). Maar waar Polen en Bulgaren zich bijvoorbeeld verbeteren in hun taalbeheersing, is er onder recente migranten uit Turkije bij langer verblijf nauwelijks ontwikkeling in de beheersing van het Nederlands. Zij verkeren vooral in eigen – Turkse – kring. Er is sinds het vorige onderzoek een stijging in moskeebezoek en zij rapporteren minder progressieve waarden dan tijdens het eerste interview, kort na migratie. Dit past in het beeld van eerder onderzoek, maar dan onder de gevestigde Turks-Nederlandse groep. Deze publicatie gaat hier verder niet over, maar het lijkt wel van belang hier nader aandacht voor te hebben. Ook de vergelijking met Turkse Bulgaren is op dit punt relevant. Sociaaleconomisch gezien staan de Turkse migranten uit Turkije er beter voor dan de Turkse migranten uit Bulgarije, maar sociaal-cultureel gezien is er meer ontwikkeling te bespeuren bij Turkse Bulgaren dan bij migranten uit Turkije.

Een andere conclusie die we kunnen trekken naar aanleiding van de analyses in deze studie is dat onder de hoger opgeleide migranten op sociaaleconomisch terrein meer positieve ontwikkelingen zichtbaar zijn dan onder de lager opgeleide. Zij lijken duidelijk meer te profiteren na migratie, terwijl de lager opgeleide migranten meer lijken te blijven steken in hun kwetsbare positie onder aan de arbeidsmarkt. Dit is voor andere migrantengroepen al in veel eerder onderzoek vastgesteld en vormt een belangrijke conclusie voor het beleid. Niet voor niets selecteren migratielanden als Canada en Australië migranten onder andere op opleidingsniveau en is ook Nederland steeds meer bezig kenniswerkers aan te trekken en te behouden. Echter, de uitstroom van juist de Bulgaarse studiemigranten stemt in dat opzicht niet hoopvol. Zij kunnen natuurlijk met succes hun studie hebben afgesloten en daarom zijn vertrokken, maar ze lijken ook weinig geneigd gebruik te maken van regelingen om na hun studie in Nederland werk te zoeken. We kunnen ze niet verleiden hier te blijven, zo lijkt het. Dit is een aandachtspunt voor beleid. Als Nederland er niet in slaagt deze migranten te behouden nadat ze wel zijn aangetrokken, wordt de doelstelling van meer kennismigratie ondergraven, ook als de instroom wel in de goede richting verandert. De positieve ontwikkelingen op de arbeidsmarkt gaan voor de hoger opgeleiden echter niet gepaard met meer tevredenheid met het leven hier, zelfs integendeel. Kort na migratie

vertoonden zij meer tevredenheid met inkomen en levensstandaard dan lager opgeleiden, maar na langer verblijf is hun tevredenheid scherper gedaald. Hier lijkt een parallel te trekken met de voor hoogopgeleide migranten en hun nakomelingen al eerder geconstateerde integratieparadox: toenemende integratie in Nederland gaat gepaard met meer teleurstelling, niet ingeloste verwachtingen en toenemende gevoelens van niet geaccepteerd worden en percepties van discriminatie onder de hoogopgeleide migranten (zie bv. Gijsberts en Vervoort 2009).

Vooralsnog is het aandeel Bulgaren dat vertrekt groter dan het aandeel Polen, maar de negatieve ervaringen die Poolse migranten rapporteren vergroten wel de kans dat een deel van deze migrantengroep, die zich sterk inzet op de Nederlandse arbeidsmarkt, eveneens Nederland de rug toekeert. Polen ervaren steeds meer discriminatie, zowel persoonlijk als op groepsniveau, zijn ontevredener geworden over hun leefsituatie en over hun inkomsten en vinden Nederland minder gastvrij dan toen zij zich hier net gevestigd hadden. De helft van de Polen overweegt dan ook nog altijd om terug te gaan. Het beeld onder de Bulgaren die als arbeids- of gezinsmigrant kwamen, ligt wat anders. Ook onder hen is het optimistische beeld getemperd. Toch zien we dat de Bulgaren die in Nederland zijn gebleven wat meer aan het beeld van vestigingsmigrant voldoen: een stijging van het deel dat in Nederland wil blijven (van een derde tot de helft van de groep) en steeds meer vorming van relaties in Nederland. Dit laatste lijkt een opmaat voor gezinsvorming en een langer verblijf in Nederland.

Een heikel punt blijft de arbeidsmarktpositie van Bulgaren. Dit geldt vooral voor de Bulgaarse vrouwen, die er al heel slecht voor stonden kort na migratie en er niet op vooruit zijn gegaan op de arbeidsmarkt. Ook de tweede benadering vond plaats in de periode dat de Bulgaren een tewerkstellingsvergunning (twv) nodig hadden. Dit lijkt de Bulgaren er niet van te hebben weerhouden om naar Nederland te komen (zie ook de eerste rapportage, Gijsberts en Lubbers 2013). Wel was het voor de Bulgaren die zich op de Nederlandse arbeidsmarkt begeven en veel tijdelijk werk verrichten door de twv-vereiste vermoedelijk niet eenvoudig om werk te vinden. Het leek er ook in de tweede benadering op dat zij regelmatig zwart werk verrichten in de schoonmaak en de horeca. Vaker dan in de eerste benadering geven zij verder aan als zelfstandige te werken. Het ligt in de lijn der verwachting dat Bulgaren door afschaffing van de twv iets makkelijker aan (wit) werk kunnen komen. Het is van belang de positie van de migranten uit zowel Bulgarije als Polen te blijven monitoren, niet alleen om te bezien wat de afschaffing van de twv voor gevolgen zal hebben, maar ook om erachter te komen of de aantrekkende arbeidsmarkt ervoor kan zorgen dat ze hun arbeidspositie versterken. Voor veel Bulgaren lijkt er echter een lange weg te gaan om uit hun kwetsbare positie in Nederland te komen. De ongunstige bejegening vanuit de Nederlandse samenleving speelt de Bulgaarse groep daarbij ook parten. Dit geldt overigens ook voor de Poolse groep. Zo prettig lijkt Nederland niet altijd te zijn voor migranten uit andere Europese landen. De beelden die onder de Nederlandse bevolking

over beide groepen migranten bestaan, zijn negatief en zowel Polen als Bulgaren rapporteren veel negatieve ervaringen. Dit doet de wederzijdse verhoudingen geen goed.

# 1 Poolse en Bulgaarse migranten door de tijd gevolgd

## 1.1 Ontwikkelingen in integratie

Sinds de uitbreiding van de Europese Unie met landen uit Midden- en Oost-Europa is de instroom uit deze landen toegenomen. Vooral uit Polen komen de laatste jaren veel migranten naar Nederland, maar ook vanuit Bulgarije nam de migratie toe, echter in veel kleinere aantallen. In 2013 kwamen bijvoorbeeld circa 20.400 Polen en 4100 Bulgaren naar Nederland. Inmiddels vormen de Polen veruit de grootste groep migranten die jaarlijks Nederland binnenkomen. De jaarlijkse instroom van Polen is momenteel zelfs groter dan die van nieuwkomers uit de vier klassieke migratielanden (Turkije, Marokko, Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen) samen (Nicolaas et al. 2012). In totaal stonden er 111.000 Polen in Nederland ingeschreven op 1 januari 2013. Vanuit Midden- en Oost-Europa vormen migranten uit Bulgarije in omvang de tweede groep. Per 1 januari 2013 waren er circa 21.000 Bulgaren in Nederland ingeschreven. De omvang van de populatie uit de overige Midden- en Oost-Europese landen ligt lager: zo'n 19.000 Hongaren, 18.000 Roemenen en 15.000 Tsjechen en Slowaken.

In de zomer van 2013 verscheen een eerste rapportage over recent gemigreerde Polen en Bulgaren in Nederland: *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen* (Gijsberts en Lubbers 2013). In dat onderzoek stond de vraag centraal naar de leefsituatie van de recent binnengekomen migranten uit Polen en Bulgarije. Het onderzoek was gebaseerd op gegevens verzameld in het kader van de eerste meting van een panelonderzoek naar vroege integratieprocessen van recente migranten (het SCIP-onderzoek, zie Gresser en Schacht 2015; SCIP staat voor *Socio-Cultural Integration Processes*). In kader 1.1 bespreken we kort de belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek.

---

**Kader 1.1 Nieuw in Nederland, belangrijkste bevindingen eerste rapportage**

In *Nieuw in Nederland* wordt een beeld gegeven van de leefsituatie van Polen en Bulgaren die minder dan anderhalf jaar staan ingeschreven in het Nederlandse bevolkingsregister. Er zijn circa 800 Polen en 400 Bulgaren in de eigen taal geïnterviewd. Deze studie beschrijft de uitgangspositie kort na binnenkomst in Nederland.

Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat van de recent gemigreerde Bulgaren de helft uit de Turkse minderheid in Bulgarije afkomstig is. Dit is een duidelijke oververtegenwoordiging ten opzichte van het aandeel Turkse Bulgaren in Bulgarije zelf (circa 10%). Zij spreken zowel Bulgaars als Turks. Zij zijn over het algemeen laag opgeleid. Ook de etnische Bulgaren zijn overwegend laag opgeleid, lager dan het opleidingsniveau in Bulgarije is. Er is echter ook een aanzienlijke groep Bulgaarse studiemigranten naar Nederland gekomen om hier in het hoger onderwijs te studeren.

De recente migranten uit Polen bleken overwegend goed opgeleid: 70% heeft minimaal mbo-niveau. Het merendeel van de recent gemigreerde Polen en Bulgaren is voor werk gekomen, een kleiner deel vanwege gezinsredenen.

De meeste Polen hebben kort na migratie een baan in Nederland (84%). Van de Turkse Bulgaren werkte slechts de helft; van de etnische Bulgaren net iets meer. De Bulgaren met een baan werken meestal weinig uren. Uitzendbureaus spelen een belangrijke rol in het feit dat Polen in Nederland vaak werk hebben. Bulgaren vinden bijna nooit via een uitzendbureau werk, maar vrijwel altijd via bekenden uit de eigen groep. Turkse Bulgaren werken vaak voor een Turks-Nederlandse werkgever. Polen en Bulgaren werken vaak aan de onderkant van de arbeidsmarkt in tijdelijke banen. Polen werken vaak in de industrie, bouw, land- en tuinbouw, Bulgaren veelal in de schoonmaakbranche en de bouw. Van een deel van de Bulgaren is onbekend hoe zij in hun inkomen voorzien. Voor de Bulgaren in loondienst diende de werkgever in de periode dat deze migranten kwamen nog een tewerkstellingsvergunning (twv) aan te vragen (tot 1 januari 2014). Deze bepaling heeft een deel van de Bulgaren er echter niet van weerhouden naar Nederland te komen: er hebben zich immers veel Bulgaren in Nederland ingeschreven zonder (formele) baan.
De taal bleek nog een probleem kort na migratie: twee van de drie Poolse en Bulgaarse migranten gaven aan niet goed Nederlands te verstaan. Waar migranten uit Polen zich doorgaans nog wel goed kunnen redden in het Engels (en in mindere mate Duits) is dit onder vooral Turkse Bulgaren een uitzondering. Wel hebben zowel de Polen als de Bulgaren zo kort na migratie al regelmatig contacten met autochtone Nederlanders. Bulgaarse migranten bleken progressiever in hun opvattingen (over echtscheiding en homoseksualiteit) en minder religieus dan Poolse recente migranten. Een groot deel van de pas gemigreerde Polen en Bulgaren voelt zich al thuis in Nederland. Vooral Bulgaren vinden dat hun leefsituatie aanzienlijk is verbeterd ten opzichte van die voor migratie: twee op de drie zijn die mening toegedaan. Onder Polen geldt dit voor een minderheid (39%). Polen ervaren ook meer discriminatie zo vlak na migratie dan Bulgaarse migranten.
Ten slotte is informatie verzameld over het verblijfsperspectief van deze recent gemigreerden. Van de Poolse migranten verwachtte bijna de helft in Nederland te blijven, onder de Bulgaren gold dit voor een kwart. Het betrof vooral degenen die hier met partner en kinderen zijn. Van de pas gemigreerde Polen woont de helft in Nederland met partner of met partner en kinderen; van de recent gemigreerde Bulgaren is dit een op de drie. Wat opviel in dit eerste onderzoek was dat vooral de laagopgeleide Bulgaren van plan waren in Nederland te blijven.

Deze eerste rapportage werd geschreven op verzoek van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (szw), voor wie het in goede banen leiden van de instroom van arbeidsmigranten uit Midden- en Oost-Europa een van de kernpunten van het beleid is. Het rapport kwam uit in een periode waarin er veel aandacht was voor de komst van migranten uit Midden- en Oost-Europa, zowel in de media als in de politiek. Vlak na uitkomst was er bijvoorbeeld een bestuurlijke top waarin de minister van szw met de wethouders van de grote steden om de tafel ging om een aantal problemen rondom de komst van arbeidsmigranten op te lossen.
Wat in ieder geval duidelijk naar voren is gekomen in het eerste onderzoek, maar ook in ander onderzoek (Dagevos 2011; Engbersen et al. 2011, 2013) is dat lang niet alle migratie uit Midden- en Oost-Europa tijdelijke arbeidsmigratie betreft. Er is ook duidelijk sprake van vestigingsmigratie: Polen en Bulgaren die hier met partner en/of kinderen zijn gekomen en van plan zijn te blijven. De vraag die in deze tweede publicatie centraal staat, is hoe het deze Poolse en Bulgaarse migranten die in Nederland zijn gebleven vergaat. Hoe zijn zij verder hun weg gaan vinden in de Nederlandse samenleving? Verbeteren ze hun economische positie of gooit de economische recessie roet in het eten? En gaan ze beter Neder-

lands spreken? Nadat deze migranten mee hebben gewerkt aan het eerste onderzoek zijn zij geconfronteerd met een door de PVV in het leven geroepen 'Polenmeldpunt'. Dit heeft veel media-aandacht gegenereerd. Op www.scp.nl is te zien hoe de media-aandacht zich in de periode na de eerste meting heeft ontwikkeld. Er is een duidelijke piek te zien rondom het 'Polenmeldpunt' in februari 2012 (zie § B1.1 en B1.2 van de bijlage, te vinden via www.scp.nl bij dit rapport). Uit onderzoek onder de Nederlandse bevolking blijkt bovendien dat aanzienlijke weerstand bestaat tegen de groepen uit Midden- en Oost-Europa (Dagevos en Gijsberts 2013). Wat heeft dit voor gevolgen voor gevoelens van discriminatie, zijn deze toegenomen? Op deze vragen gaan we in deze vervolgrapportage in. De migranten die nog in Nederland wonen, zijn inmiddels een tweede keer geïnterviewd (in de periode van april 2012 tot januari 2013),[1] zodat we op een aantal terreinen kunnen vaststellen of en wat er veranderd is in hun leefsituatie. De vraag die we in deze tweede rapportage beantwoorden is: *Hoe verloopt de integratie in de Nederlandse samenleving van recent gemigreerde Polen en Bulgaren, in de eerste fase na migratie?*

We maken – net als in de eerste publicatie, *Nieuw in Nederland* – steeds een vergelijking met ontwikkelingen onder recente migranten uit Turkije. Dit doen we omdat de helft van de ondervraagde Bulgaren van etnisch Turkse herkomst is (zie kader 1.2 voor meer informatie over deze Turkse Bulgaren). Het voordeel van deze vergelijking is dat deze groep ook in het SCIP-onderzoek is ondervraagd vanuit hetzelfde design en met identieke vraagstellingen. De bevindingen voor de recent gemigreerde Turken kunnen we bovendien naast veel onderzoek onder de gevestigde Turkse groepen plaatsen. Dit biedt een solide vergelijkingsbasis (Gijsberts en Dagevos 2009; Gijsberts et al. 2012). Polen en Bulgaren komen in hoofdzaak naar Nederland voor het verrichten van arbeid (in samenhang daarmee komt ook gezinsmigratie voor). Migranten uit Turkije komen de laatste jaren veelal vanuit gezinsmotieven (als huwelijksmigrant). Een vergelijking tussen deze groepen maakt het mogelijk de vraag te beantwoorden of verschillen tussen beide groepen in hun inpassing in de Nederlandse samenleving samenhangen met de verschillen in migratiemotieven.

We gaan in deze rapportage in op de dynamiek van integratie: Hoe verlopen integratieprocessen in de Nederlandse samenleving onder de nieuwe migranten uit Midden- en Oost-Europa? Omdat we de beschikking hebben over panelgegevens kunnen we dit op individueel niveau vaststellen. Dat is in Nederland op de meeste integratie-indicatoren niet eerder mogelijk geweest (met uitzondering van een beperkt aantal structurele kenmerken in het Sociaal Statistisch Bestand van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS); en recentelijk bijvoorbeeld met de NELLS-panelstudie onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders (Tolsma et al. 2014). Maar ook in internationaal opzicht is onderzoek waarin migranten worden gevolgd gedurende de eerste fase na hun migratie vrij uniek. Dit SCIP-onderzoek is tegelijkertijd uitgevoerd in drie andere Europese landen (Duitsland, Engeland en Ierland) (zie Diehl et al. 2009) en kan worden gezien als de Europese tegenhanger van het New Immigrant Survey (NIS) in de Verenigde Staten (Jasso et al. 2000). De wetenschappers die betrokken zijn bij het SCIP-project publiceren een landen vergelijkende studie over ver-

schillen in integratieprocessen tussen migrantengroepen uit dezelfde herkomstlanden in 2015.

We kunnen met behulp van dit onderzoek enerzijds vragen beantwoorden naar ontwikkeling in structurele integratie-indicatoren als: Is er sprake van mobiliteit op de arbeidsmarkt? Verhuizen migranten in het begin van hun verblijf inderdaad zo vaak als wel wordt verondersteld? Anderzijds kunnen we ontwikkelingen in sociaal-culturele integratie belichten: Hoe verloopt de taalverwerving? Hoe ontwikkelen opvattingen en sociale contacten zich naarmate Poolse en Bulgaarse migranten langer in Nederland verblijven; nemen gevoelens van discriminatie af of juist toe door langere blootstelling aan de Nederlandse samenleving? Gaan deze migranten zich na verloop van tijd beter thuis voelen in Nederland?

**Kader 1.2 Turkse Bulgaren in Bulgarije**

In Bulgarije wonen naar schatting 600.000 Bulgaren van Turkse afkomst (volgens de census van 2011). Dit is bijna 9% van de bevolking. Zij wonen al vanaf de veertiende eeuw in Bulgarije als gevolg van het Ottomaanse rijk, waarvan Bulgarije tot het begin van de twintigste eeuw deel uitmaakte. Zij zijn overwegend lager opgeleid en hebben veelal een minder goede positie op de arbeidsmarkt dan etnische Bulgaren. De voertaal van Turkse Bulgaren is Turks, hoewel ze ook het Bulgaars meestal beheersen. In het verleden waren er ook Turkse scholen, maar sinds het begin van de jaren zeventig werd er geen Turks meer op school onderwezen en leerde men alleen nog Bulgaars.

De situatie van de Turkse minderheid verslechterde in de jaren tachtig. In 1984 werden de Turken in een grootschalige assimilatiecampagne verplicht een Slavische naam aan te nemen. In 1988 werd begonnen met grootscheepse intimidatie – zoals het sluiten van moskeeën en verbieden van islamitische gebruiken – als gevolg waarvan honderdduizenden Turkse Bulgaren het land verlieten en hun toevlucht in Turkije zochten. In 1989 werd deze campagne gestaakt en keerden enkele tienduizenden Turkse Bulgaren terug.

De Turkse Bulgaren wonen vooral in het noordoosten van Bulgarije in de provincies Shumen, Silistra, Razgrad en Targovishte en in het zuiden in de provincie Kardzhali. De Turkse Bulgaren zijn niet de enige islamitische minderheidsgroepering in Bulgarije.[2] Er is ook een groep Pomaken (moslim geworden Bulgaren) in Bulgarije: zij identificeren zich vaak meer met de Turkse groep dan met de Bulgaren.[3] Dit brengt het aandeel moslims in de gelovige Bulgaarse bevolking op circa 20%. Het overgrote deel van de gelovigen in Bulgarije behoort tot de Bulgaars-orthodoxe kerk. Tijdens het communistische bewind werd de macht van de kerken sterk teruggedrongen. Dit gold voor alle religies in Bulgarije en verklaart het relatief lage aandeel gelovigen in dat land. Er is daar geen specifieke aandacht voor geloof van de Turkse Bulgaren. Na de val van het communisme in 1989 werden de rechten van de Turkse populatie in Bulgarije hersteld. Ook Turkse taallessen op school werden weer geherintroduceerd.

(Bron: Kovacheva et al. 2006; Lozanova et al. 2006; Petkova 2002)

## 1.2 Panelgegevens van het SCIP-survey

De doelpopulatie van dit onderzoek bestaat uit Poolse en Bulgaarse migranten van 18 jaar of ouder die zich tussen september 2009 en december 2010 hebben ingeschreven in de gemeentelijke Basisadministratie (GBA) als nieuwe inwoner van Nederland. Zij zijn gevraagd om eind 2010, dan wel begin 2011 deel te nemen aan de eerste golf van het SCIP-panelsurvey waar deze studie zich op baseert (zie Gresser en Schacht 2015; Lubbers et al. 2011). Dit betekent dat we ons uitsluitend richten op de in Nederland ingeschreven Polen en Bulgaren. Uit ander onderzoek is bekend dat lang niet iedereen zich inschrijft (Van der Heijden et al. 2013). De niet-ingeschrevenen zijn niet in dit onderzoek vertegenwoordigd. Inschrijving in de GBA is pas verplicht als men van plan is langer dan vier maanden te blijven. Migranten die een baan hebben maar van plan zijn korter dan vier maanden in Nederland te blijven, staan geregistreerd in de werknemersbestanden (WNB). Het CBS heeft onlangs becijferd dat er in Nederland een groep is van 80.000 werknemers uit Midden- en Oost-Europa die (nog) niet zijn ingeschreven in het bevolkingsregister (Wobma en Van der Vliet 2011). Daarnaast is er een groep die niet in het bevolkingsregister en ook niet in de werknemersbestanden is geregistreerd. Volgens de meest recente schattingen (Van der Heijden et al. 2013) staat circa driekwart van de Polen die in Nederland verblijven geregistreerd in de GBA of WNB. Onder de Bulgaren en Roemenen is een minderheid geregistreerd. Op basis van deze schattingen (over 2010) komen Van der Heijden et al. (2013) uit op een totaal aantal van tussen de 322.000 en 366.000 personen uit Midden- en Oost-Europa van 15 jaar of ouder.

In de tweede golf van het SCIP-onderzoek is bij de nog in Nederland woonachtige personen een uitgebreide vragenlijst afgenomen om te bezien of en hoe hun leefsituatie veranderd is. Dit interview is afgenomen gemiddeld achttien maanden nadat zij voor het eerst zijn geïnterviewd. Er zit dus een tussenpoos van anderhalf jaar tussen beide interviews. De dataverzameling vond plaats van eind april 2012 tot januari 2013 (Gresser en Schacht 2015). In deze tweede golf zijn in hoofdzaak face-to-face-interviews afgenomen. Daarnaast is een klein gedeelte van de Polen telefonisch geïnterviewd. Dit is gedaan omdat de tweede wave in de andere landen die deelnemen aan het SCIP-project helemaal telefonisch plaatsvond en we zodoende voor Nederland effecten van het verschil in benadering kunnen achterhalen. Vlak voor het onderzoek het veld in ging, heeft het CBS de adressen van de respondenten geüpdatet. Zodoende was het mogelijk degenen die inmiddels verhuisd bleken, op hun nieuwe adres te benaderen. Ook konden we achterhalen wie zich inmiddels uit de GBA had uitgeschreven, en dus niet meer benaderd kon worden.

Tabel 1.1
Responsoverzicht tweede golf SCIP (2012/'13) voor Polen, Bulgaren en Turken (in absolute aantallen en procenten)

| | Polen | | Bulgaren | | Turken | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | (n) | % | (n) | % | (n) | % |
| nettosteekproef in de eerste golf | 874 | 100 | 456 | 100 | 830 | 100 |
| niet benaderd: respondent niet langer ingeschreven in de GBA | 146 | 16,7 | 121 | 26,5 | 124 | 14,9 |
| niet benaderd: respondent heeft geheim adres | 12 | 1,4 | 8 | 1,8 | 10 | 1,2 |
| niet benaderd: respondent heeft geweigerd deel te nemen na de eerste golf | 119 | 13,6 | 65 | 14,3 | 167 | 20,1 |
| niet benaderd: respondent verbleef langer dan vier jaar in Nederland tijdens de eerste golf | 100 | 11,4 | 49 | 10,7 | 2 | 0,2 |
| benaderd[a] | 547 | 62,6 | 244 | 53,5 | 569 | 68,6 |
| non-respons: geen contact | 93 | 10,6 | 50 | 11,0 | 62 | 7,5 |
| fout adres[b] | 38 | 4,4 | 24 | 5,3 | 11 | 1,3 |
| respondent niet bereikt | 55 | 6,3 | 26 | 5,7 | 51 | 6,1 |
| non-respons: anders (bv. Ziek) | 5 | 0,6 | 3 | 0,7 | 0 | 0,0 |
| non-respons: weigering | 73 | 8,4 | 34 | 7,5 | 43 | 5,2 |
| respons: afgeronde tweede golf interviews (% van alle interviews uit de eerste golf) | 376 | 43,0 | 157 | 34,4 | 464 | 55,9 |
| respons: afgeronde tweede golf interviews (% van benaderde respondenten in de tweede golf) | 376 | 68,7 | 157 | 64,3 | 464 | 81,5 |

a De redenen van het niet benaderen kunnen overlappen waardoor het percentage van benaderde personen in golf twee niet gelijk is aan 100% minus de som van de redenen van het niet benaderen.
b Tijdens de benadering kwam naar voren dat de respondent niet meer op het adres woonachtig was.

Bron: Diehl et al. (2015); Gresser en Schacht (2015)

De respons onder de benaderde personen is in de tweede golf redelijk goed te noemen: 69% onder migranten uit Polen, 64% onder migranten uit Bulgarije en 82% onder migranten uit Turkije (zie tabel 1.1). Daarbij zij opgemerkt dat dit de respons is onder de migranten die na het eerste interview aangaven nog mee te willen werken aan het tweede onderzoek, en nog in Nederland in de GBA stonden ingeschreven.[4] Na de eerste golf wilde 14% van de Polen en Bulgaren en 20% van de Turken niet meer deelnemen aan een tweede interview. Van de Bulgaren stond anderhalf jaar na de eerste golf 27% niet meer ingeschreven in de GBA, van de Polen 17% en van de Turken 15%. Deze respondenten zijn in de tweede golf logischerwijs niet meer benaderd.
Kijken we naar de uitval ten opzichte van alle respondenten die aan de eerste meting hebben meegedaan (de zogenaamde paneluitval), dan komen we uit op een respons van

43% onder Polen, 34% onder Bulgaren en 56% onder Turken. Deze respons onder de Polen en Turken is vergelijkbaar met de resultaten zoals ze in Duitsland zijn behaald in hetzelfde onderzoek (daar is alleen onderzoek verricht onder deze twee groepen, zie Gresser en Schacht 2015). Onder de Bulgaarse migranten is de paneluitval het hoogst. Dit is een direct gevolg van het hoge aandeel dat inmiddels uit Nederland is vertrokken (uitgeschreven uit de GBA). In totaal zijn er in het tweede onderzoek 376 interviews onder migranten uit Polen, 157 interviews onder migranten uit Bulgarije en 464 onder migranten uit Turkije afgenomen. Omdat de aantallen onder de Bulgaren aan de lage kant zijn, kunnen we niet alle uitsplitsingen binnen de Bulgaarse groep meer maken.
Een overzicht van de gebruikte databestanden alsmede de onderzoeksverantwoording van het SCIP-onderzoek zijn te raadplegen op de website van het SCP (www.scp.nl).

### Is er sprake van selectieve paneluitval?

Zoals aangegeven zijn er verschillende redenen waarom respondenten niet meedoen aan de tweede golf: ze kunnen al hebben geweigerd in de eerste golf om opnieuw benaderd te worden, ze kunnen zich inmiddels hebben uitgeschreven uit de GBA, ze kunnen tijdens het veldwerk van de tweede golf hebben geweigerd deel te nemen, of ze zijn niet bereikt. Om te bezien of deze paneluitval selectief heeft plaatsgevonden, is onderzocht in hoeverre er verschillen bestaan naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en het hebben van werk tijdens de eerste golf. De resultaten zijn te vinden in de bijlage op www.scp.nl (tabel B1.3 tot en met B1.6).
Onder Bulgaren (en Turken) is er geen selectieve paneluitval geweest naar geslacht. Onder de Poolse migranten hebben mannen in de tweede golf echter significant minder vaak deelgenomen dan vrouwen. Poolse mannen bleken tijdens de eerste golf vaker te weigeren om nog een keer mee te doen en bleken vaker te zijn uitgeschreven uit de GBA dan de Poolse vrouwen. De gemiddelde leeftijd van de Poolse, Bulgaarse en Turkse migranten verschilt niet significant tussen de eerste en de tweede golf (hierbij is rekening gehouden met het feit dat hele groep tijdens de tweede golf achttien maanden ouder was).
Onder de Polen was de uitval onder de laagst opgeleiden wat sterker dan onder de hoogst opgeleiden. Onder de Bulgaren was het aantal weigeringen relatief hoog onder de laagst opgeleiden, terwijl het aandeel uitschrijvingen uit de GBA hoger was onder de hoger opgeleiden. Daardoor bleef de Bulgaarse steekproef naar opleiding in de tweede golf gelijk aan die in de eerste golf. Onder de Turkse migranten was de uitval het hoogst onder de hoger opgeleiden. Net als bij de Bulgaarse migranten is het percentage dat zich uit de GBA had uitgeschreven onder hen het hoogst onder de hoogst opgeleiden.
Ten slotte de uitval naar het al dan niet hebben van werk in de eerste golf. Onder Bulgaren is deze uitval significant hoger onder migranten die in de eerste golf aangaven werk te hebben of te studeren. De uitval is minder groot onder Bulgaren die stelden dat ze werkloos waren. Voor de Polen vinden we geen selectieve uitval naar het al dan niet hebben van werk. Turken die tijdens het eerste onderzoek werk hadden, deden relatief vaak mee aan het tweede onderzoek.

Al met al zijn enkele aanwijzingen gevonden voor selectieve paneluitval, vooral de hogere uitval van Poolse mannen, de enigszins hogere uitval van lager opgeleide Polen en de hogere uitval van werkende en studerende Bulgaren tussen de twee golven van het panelonderzoek.

## 1.3 Kenmerken van de vertrekkers[5]

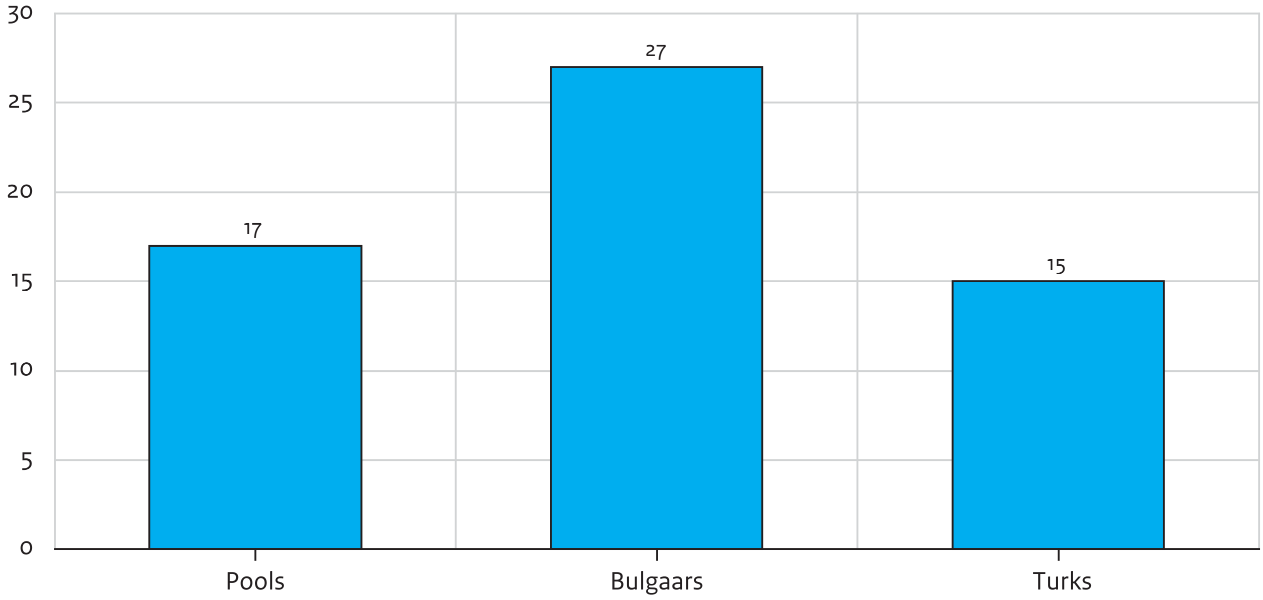
Sinds Polen in 2004 en Bulgarije in 2007 toetraden tot de EU zijn de immigratiecijfers uit deze landen sterk gestegen. De instroom van Bulgaren ligt wel ver onder die van de Polen die jaarlijks naar Nederland komen. Maar ook de emigratie vanuit Nederland van beide migrantengroepen neemt de laatste jaren sterk toe. In 2013 vertrokken bijvoorbeeld ongeveer 10.500 Polen en 3900 Bulgaren. De remigratie van Bulgaren nam verhoudingsgewijs sterker toe dan die van Polen. Waar de remigratie van Polen in vijf jaar tijd meer dan verdubbelde, verviervoudigde die van Bulgaren (Nicolaas et al. 2012). Kijken we bijvoorbeeld naar het eerste decennium van deze eeuw, dan zien we dat ruim de helft van de Poolse en Bulgaarse migranten (die in de GBA ingeschreven stonden) inmiddels weer is vertrokken (Nicolaas 2011). Uit eerder onderzoek blijkt duidelijk dat er verschillende 'typen' migranten uit deze landen komen. Enerzijds zijn er tijdelijke arbeidsmigranten, die komen om hier bijvoorbeeld een aantal maanden seizoensarbeid te doen en zich vaak niet eens inschrijven in de GBA (Engbersen et al. 2011). Anderzijds is sprake van een groep die zich hier wel lijkt te settelen. In onderzoek onder ingeschreven migranten is de groep die zich voor langere tijd wil vestigen sterker vertegenwoordigd (zie Dagevos 2011; Gijsberts en Lubbers 2013), maar ook een deel van hen vertrekt weer. Eerder onderzoek liet zien dat alleenstaande migranten uit Polen en Bulgarije vaker vertrekken dan migranten die hier met partner of met partner en kinderen zijn (zie Nicolaas 2011). Maar verder is weinig bekend over de kenmerken van degenen die vertrekken. In deze paragraaf proberen we hier meer zicht op te krijgen, zodat we kunnen vaststellen in hoeverre de vertrekkers afwijken van degenen die zijn gebleven.

### Bulgaarse migranten vaker uitgeschreven

Bij de tweede meting – dus ongeveer anderhalf jaar later – bleek dat 17% van de Poolse en 27% van de Bulgaarse migranten niet meer is ingeschreven in de GBA (figuur 1.1). We gaan er van uit dat degenen die zich uitschrijven uit de GBA uit Nederland zijn vertrokken. Onder de Turkse migranten ligt dit aandeel op 15%.[6] Overigens zal het werkelijke aandeel vertrekkers waarschijnlijk hoger liggen. Een deel van degenen die niet bereikt zijn in het onderzoek, kunnen inmiddels ook al uit Nederland vertrokken zijn.

Figuur 1.1

Uitgeschreven uit de GBA, 2012/’13,[a] naar etnische herkomst (in procenten)




a Als aandeel van alle migranten die deel hebben genomen aan de eerste golf.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11 )

## Bulgaarse studie- en arbeidsmigranten vaker vertrokken

In tabel 1.2 presenteren we hoe de groep vertrekkers is samengesteld. Arbeidsmigranten zijn duidelijk vaker vertrokken dan gezinsmigranten, en Bulgaarse arbeidsmigranten vaker dan Poolse. Poolse mannen zijn significant vaker vertrokken dan vrouwen (onder Bulgaren is het verschil naar geslacht, dat dezelfde kant uitgaat, niet significant). De groep die het vaakst al weer vertrokken is, zijn de Bulgaarse studiemigranten. Daarvan is inmiddels 38% weer uit Nederland weg. We zagen in de eerste publicatie al dat hun verblijfsdoel vaak tijdelijk is, en in het huidige onderzoek is dit voornemen bevestigd: binnen drie jaar na aankomst is ruim een derde vertrokken (al dan niet na afronding van de studie). We zien geen verschil in het aandeel dat vertrekt tussen de Turkse en etnische Bulgaren.

Tabel 1.2
Uitgeschreven uit de GBA, 2012/’13,[a] naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)

| | Pools (n = 874) | Bulgaars (n = 456) |
|---|---|---|
| vrouw | 11 | 25 |
| man | 22 | 29 |
| | | |
| 18-30 jaar | 18 | 29 |
| > 30 jaar | 15 | 23 |
| | | |
| lager opgeleid | 18 | 27 |
| hoger opgeleid | 16 | 28 |
| | | |
| arbeidsmigrant | 17 | 29 |
| gezinsmigrant | 11 | 12 |
| studiemigrant | - | 38 |
| | | |
| Turkse Bulgaren | | 26 |
| etnische Bulgaren | | 28 |

a Als aandeel van alle migranten die deel hebben genomen aan de eerste golf.
- Er waren te weinig respondenten om gegevens te kunnen presenteren.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11)

## Wat bepaalt de kans op vertrek?

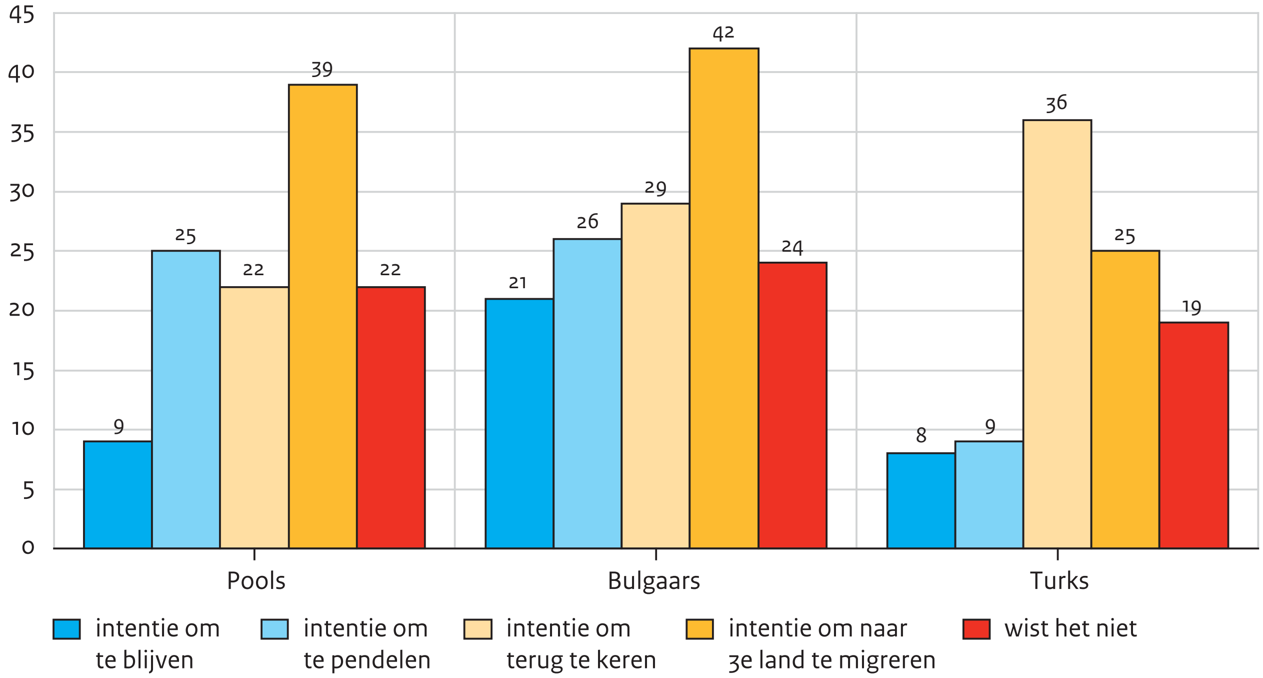
Wat zijn nu de bepalende factoren voor het al dan niet vertrekken uit Nederland? Om dit te onderzoeken is een multivariate analyse uitgevoerd om de kans op vertrek te bepalen. De kenmerken van de vertrekkers zijn vergeleken met de kenmerken van hen die zijn gebleven (op basis van de informatie die ze in het eerste onderzoek hebben verstrekt over de kenmerken die we in deze rapportage aan de orde stellen). De analysemodellen zijn weergegeven op www.scp.nl, in tabel B1.7 voor de Polen en Bulgaren samen, in tabel B1.8 voor alleen de Polen en in tabel B1.9 voor alleen de Bulgaren.

De analyses laten zien dat migranten die naar Nederland zijn gekomen voor arbeid, opleiding of om andere redenen, significant vaker weggaan dan migranten die hier arriveerden om zich te herenigen met hun familie of om te trouwen (zie Van Dijk 2014). Migranten van wie partner en kinderen in Nederland wonen vertrekken ook minder vaak dan migranten zonder kinderen of zonder partner. Daarnaast blijkt dat vrouwen significant minder vaak vertrekken dan mannen, maar dit hangt samen met het verschil in migratiemotief (vrouwen komen vaker voor gezinsredenen, mannen vaker voor werk). De aanwezigheid van partner of gezin blijkt in ieder geval een belangrijke motivatie voor migranten om zich voor een langere periode dan wel voorgoed in Nederland te vestigen.

Er is geen verschil tussen de vertrekkers en degenen die nog zijn gebleven in het aandeel met werk. Mensen die bij de eerste meting zeiden te willen vertrekken, zijn anderhalf jaar

later ook relatief vaak teruggekeerd (figuur 1.2). Toch is ook een aanzienlijk deel van hen nog steeds in Nederland.

Figuur 1.2
Uitgeschreven uit de GBA in 2012/'13 naar verblijfsintentie in 2010/'11, naar etnische herkomst (in procenten)



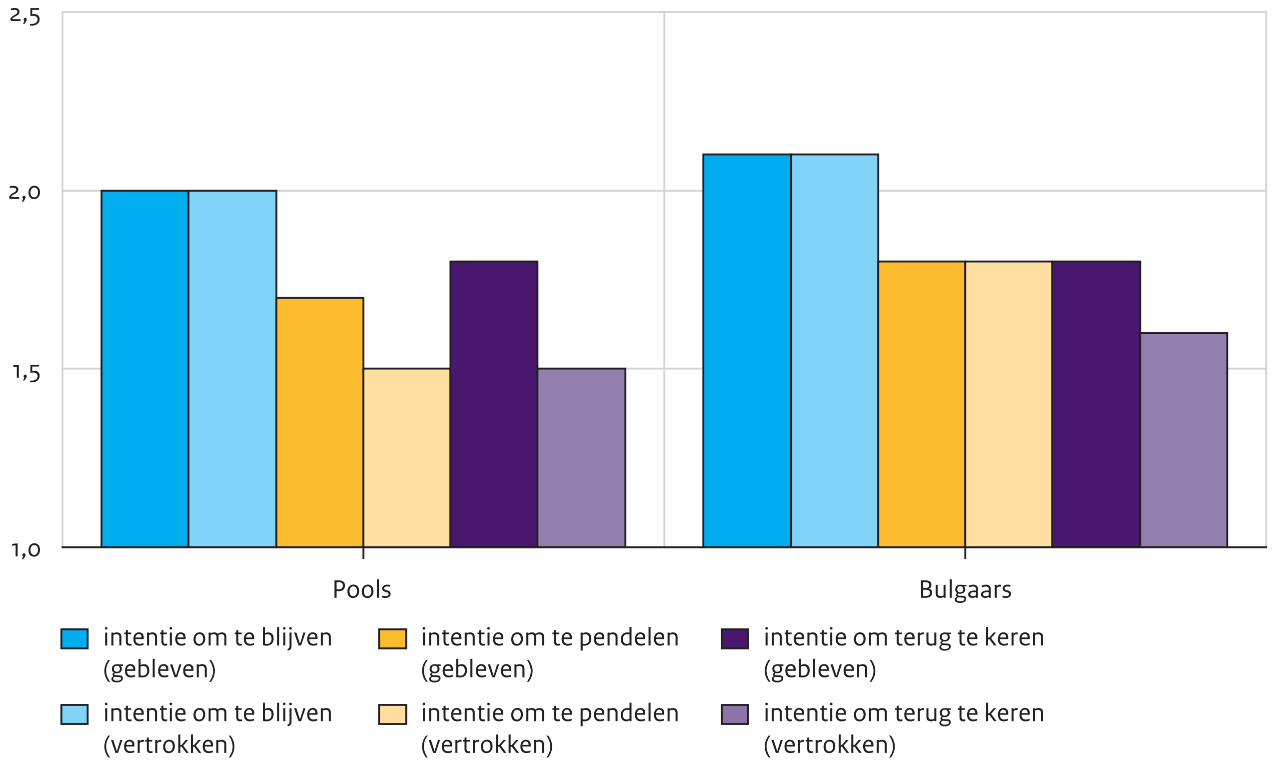

a Als aandeel van alle migranten die deel hebben genomen aan de eerste golf.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11)

Van de in deze rapportage onderzochte kenmerken is er één dat duidelijk verschilt tussen de migranten die bij aanvang van de tweede golf van het onderzoek nog ingeschreven stonden en de migranten die zich hebben uitgeschreven: de beheersing van de Nederlandse taal. Migranten die zijn vertrokken, spraken de Nederlandse taal beduidend (en significant) minder goed dan de migranten die zijn gebleven. Zij hebben niet geïnvesteerd in de Nederlandse taal, niet onwaarschijnlijk omdat zij de bedoeling hadden maar kort in Nederland te blijven. Een interessante vraag is nu of de migranten die de intentie hadden om kort te blijven maar toch zijn gebleven, minder geïnvesteerd hebben in de taal – al tijdens de eerste golf van het onderzoek – dan de blijvers die de intentie hadden om te blijven. Dit is weergegeven in figuur 1.3.[7] Uit de grafiek komt naar voren dat de migranten die de intentie hadden om voor langere tijd in Nederland te blijven, meer investeerden in het leren van de Nederlandse taal dan de migranten met een korter verblijfsperspectief. Hoewel migranten met een korter verblijfsperspectief die zich niet hebben uitgeschreven bij aanvang van het tweede onderzoek de taal beter beheersten dan degenen die zich wel hebben uitgeschreven, was de taalbeheersing wel minder goed dan onder hen die een langer verblijfsperspectief hadden (ongeacht of zij zich hebben uitgeschreven of niet). Omdat zo'n 75% van de migranten die aangaven te willen vertrekken zich bijna twee jaar later niet

heeft uitgeschreven is het opvallend dat zij een minder grote investering hebben gemaakt in de Nederlandse taal dan degenen die van meet af aan al in Nederland wilden blijven.

Figuur 1.3
Taalbeheersing (in 2010/'11) naar verblijfsintentie in 2010/'11 en daadwerkelijke uitschrijving uit de GBA in 2012/'13, naar etnische herkomst (in gemiddelden op een schaal van 1 tot 4)[a]




a De schaal is gebaseerd op vier vragen over taalbeheersing: bij verstaan, in gesprek, bij lezen en schrijven (voor meer informatie over taalbeheersing zie hoofdstuk 3).

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11)

We hebben ook gekeken naar de relatie met indicatoren van sociaal-culturele integratie. We zien dat een betere sociale inbedding in Nederland (meer contact met autochtone Nederlanders) tot een kleinere vertrekkans leidt. We vinden geen relatie met discriminatie-ervaringen: het is niet zo dat degenen die zich vaker gediscrimineerd voelen, vaker vertrekken. Ook is het niet zo dat mensen die niet tevreden zijn met hun eigen migratie, vaker vertrekken. Dat deze ontevredenheid of negatieve ervaring niet tot terugkeer leidt kan betekenen dat de economische baten die men ervaart door de migratie groter zijn dan de kosten die men ervaart door te leven in een samenleving die men beschouwt als discriminerend tegenover de groep.

## 1.4 Inhoud van deze rapportage

In deze tweede rapportage over de recent gemigreerde Polen en Bulgaren analyseren we de panelgegevens van het Nederlandse SCIP-onderzoek. We laten zien in hoeverre deze migranten van positie zijn veranderd op belangrijke integratie indicatoren, zoals werk, taal-

beheersing en sociale contacten tussen de eerste en tweede golf van het onderzoek. We doen dit in hoofdzaak *beschrijvend*. We kijken daarbij niet alleen naar veranderingen tussen de groepen als geheel, maar ook naar veranderingen binnen de groepen. De belangrijkste uitsplitsingen die we maken zijn die naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en migratiemotief. Binnen de Bulgaarse groep maken we onderscheid tussen etnische en Turkse Bulgaren. We vergelijken de ontwikkelingen net als in de eerste rapportage met die onder recente migranten uit Turkije.
Daarnaast verrichten we voor een aantal belangrijkste thema's nadere analyses om de veranderingen bij individuen te kunnen *verklaren*. We doen hiervan verslag in de afzonderlijke hoofstukken. We bespreken in de tekst van deze rapportage steeds alleen de verschillen en veranderingen die statistisch significant zijn. Dit geldt zowel voor de beschrijvende als voor de verklarende analyses.
Omdat we ons hier richten op de migranten die in Nederland zijn gebleven en kijken naar wat er veranderd is in hun positie tussen de eerste en tweede keer dat wij ze hebben ondervraagd, wijken de aantallen die we hier presenteren voor de eerste meting af van de aantallen die in de eerdere publicatie, *Nieuw in Nederland*, zijn gepresenteerd (Gijsberts en Lubbers 2013). Daar ging het immers nog om de hele groep nieuwe migranten. Hier gaat het alleen nog om de groep die langer in Nederland is gebleven en twee keer heeft meegedaan aan het onderzoek. De aantallen die we in deze rapportage presenteren voor de eerste en tweede golf van het onderzoek zijn daarmee gelijk aan elkaar. Het is immers dezelfde groep individuen die we door de tijd volgen.

We beginnen in hoofdstuk 2 met een beschrijving van twee belangrijke demografische veranderingen na migratie: veranderingen in de gezinssituatie en verhuizingen binnen Nederland. In hoofdstuk 3 kijken we naar veranderingen in het proces van taalverwerving. Hoofdstuk 4 beschrijft ontwikkelingen in de arbeidsmarktsituatie van Poolse en Bulgaarse migranten in de eerste periode van hun verblijf in Nederland. We gaan in op ontwikkelingen in de belangrijkste arbeidsmarktkenmerken als het hebben van werk, werkloosheid, beroepsstatus en baankenmerken, maar ook op eventuele verschuivingen in tevredenheid met baan en inkomen. In hoofdstuk 5 kijken we naar ontwikkelingen in de gerichtheid op Nederland en het herkomstland (interetnische contacten, mediagebruik, interesse in de politiek). Tevens gaan we in op veranderingen in religieuze opvattingen en gedrag en in culturele opvattingen onder de migranten uit Polen en Bulgarije. In hoofdstuk 6 richten we onze aandacht op ervaringen in Nederland en op de toekomstverwachting aangaande het verblijf hier. Zijn er veranderingen opgetreden in de verwachting in Nederland te blijven? Is men zich meer thuis gaan voelen? Zijn er veranderingen opgetreden in ervaringen van discriminatie?

## Noten

1 Overigens vond deze tweede meting plaats net voor de media aandacht rondom de fraude met uitkeringen door Bulgaren.
2 Overigens is een klein deel van de Turkse Bulgaren niet moslim, maar oosters-orthodox (zij wonen in het noorden van Bulgarije, in de buurt van Varna).
3 Deze Pomaken zijn vaak al eeuwenlang moslim: zij zijn tijdens het Ottomaanse rijk bekeerd.
4 De migranten die in de eerste meting aangaven dat zij langer dan vier jaar woonachtig waren in Nederland (ondanks dat zij maximaal achttien maanden stonden ingeschreven in de GBA) zijn niet meer benaderd in de tweede meting. In de eerste rapportage (*Nieuw in Nederland*) zijn deze migranten ook al uitgesloten bij de beschrijving. De reden hiervoor is dat dit een onderzoek onder recente migranten is.
5 Deze paragraaf is geschreven met medewerking van Ingrid van Dijk (student sociologie, Radboud Universiteit), zie Van Dijk (2014).
6 De tweede golf is in twee gedeelten uitgevoerd. Daarom is hier gekeken naar de uitschrijvingen bij aanvang van de eerste tranche (maart 2012) en van de tweede tranche (augustus 2012), en zijn deze gecombineerd om het totale aandeel uitschrijvingen te bepalen.
7 Grafiek op basis van het onderzoek van Nella Geurts (student sociologie, Radboud Universiteit).

# 2 Demografische veranderingen

In deze studie kijken we naar ontwikkelingen in integratie van migranten uit Polen en Bulgarije. In 2010/'11 zijn deze migranten voor de eerste keer ondervraagd. Ze waren toen nog maar kort in Nederland. Anderhalf jaar later (in 2012/'13) zijn degenen die nog steeds in Nederland woonden (en mee wilden doen met het onderzoek) opnieuw ondervraagd. We kijken in dit rapport wat er in die periode van anderhalf jaar – op een aantal belangrijke indicatoren zoals werk en taal – is gebeurd met deze migranten. Maar eerst bezien we in dit hoofdstuk in hoeverre er veranderingen hebben plaatsgevonden in hun demografische situatie. Is hun gezinssituatie bijvoorbeeld veranderd? Heeft er gezinshereniging plaatsgehad? Verhuizen migranten in het begin van hun verblijf inderdaad zo vaak als wel wordt verondersteld? En geldt dit evenzeer voor de Polen en Bulgaren als voor Turkse migranten, waarvan bekend is dat ze vlak na hun migratie veelvuldig verhuizen (zie Aslund 2004; Bolt 2001)?

## 2.1 Veranderingen in de gezinssituatie na migratie

Tijdens de eerste fase na migratie treden doorgaans veel veranderingen op. De eerste verandering die we belichten is die in relatie- en gezinsvorming. De mensen die naar Nederland zijn gekomen zijn relatief jong, soms zijn partner en/of kinderen eerst in het land van herkomst achtergebleven. De vraag is of er in de anderhalf jaar die er zijn verstreken tussen de eerste en tweede meting al veranderingen zijn opgetreden in hun gezinssituatie. Bij de Polen zien we weinig verandering, er waren wat meer mensen gescheiden bij de tweede dan bij de eerste meting, maar de toename is slechts klein (tabel 2.1). Bij de Bulgaren zien we wel een grote verschuiving: in de relatief korte periode tussen de metingen is onder hen een groter aandeel inmiddels getrouwd: een toename van 47% naar 62%. Het aandeel alleenstaanden in de groep blijvers is sterk afgenomen van 52% naar 35%.

Tabel 2.1
Verandering in burgerlijke staat tussen 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| alleenstaand | 34 | 35 | 52 | 35 | 17 | 16 |
| getrouwd | 54 | 52 | 47 | 62 | 79 | 82 |
| gescheiden | 10 | 12 | 1 | 1 | 3 | 2 |
| verweduwd | 1 | 2 | 1 | 1 | 0 | 1 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

Nemen we ook de niet-getrouwden met een relatie mee (tabel 2.2) dan zien we ook hier dat onder de Bulgaren die zijn gebleven in sterke mate relatievorming heeft plaatsgehad. 90% van de blijvers zei inmiddels een stabiele relatie te hebben, en slechts 10% was nog vrijgezel (tegen 30% anderhalf jaar eerder). Bij de Poolse en Turkse migranten daarentegen is nauwelijks verandering opgetreden.

Tabel 2.2
Verandering in aandeel met een stabiele relatie tussen 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| zonder relatie | 17 | 14 | 30 | 10 | 17 | 17 |
| stabiele relatie (incl. getrouwd) | 83 | 87 | 70 | 90 | 83 | 83 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

Bij de Bulgaren zien we in de eerste periode van verblijf dus een duidelijke toename in relatievorming optreden. Tabel 2.3 laat zien dat zij vooral kiezen voor Bulgaarse partners. Het aandeel dat met een Bulgaarse partner in het huishouden woont, is toegenomen.
We weten niet of dit partners zijn die ze uit het land van herkomst hebben overgehaald (huwelijksmigratie) of dat het partners zijn die ze in Nederland zijn tegengekomen. Overigens hebben de Poolse en Turkse migranten ook in grote meerderheid een partner uit de eigen etnische groep. 11% van de recent gemigreerde Polen woont met een partner met een andere etnische achtergrond (inclusief de Nederlandse) en dit geldt voor 13% van de recent gemigreerden uit Turkije. Bij Bulgaren komt dit met 5% het minst voor. In het onderzoek is gevraagd naar het geboorteland en de nationaliteit(en) van de partners, maar niet naar de etnische achtergrond van de partner. Het is dus mogelijk dat partners in het huishouden die in Nederland zijn geboren met de Nederlandse nationaliteit, tweedegeneratiemigranten zijn.
De in tabel 2.3 weergegeven percentages 'zonder partner in het huishouden of zonder formele partner buiten het huishouden' zijn lager dan de aandelen alleenstaanden die in tabel 2.1 zijn weergegeven; van de groep alleenstaanden zoals weergegeven in tabel 2.1 woont een deel namelijk toch samen met de partner, dus zonder dat zij gehuwd zijn. De in tabel 2.3 weergegeven percentages zonder partner zijn hoger dan de percentages zonder stabiele relatie zoals weergegeven in tabel 2.2, omdat niet alle migranten met een stabiele relatie samenwonen in het huishouden.

Tabel 2.3
Verandering in positie en herkomst partner in het huishouden tussen 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| partner in huishouden – geboren in land van herkomst of land van herkomst nationaliteit | 65 | 66 | 56 | 61 | 64 | 64 |
| partner in huishouden – geboren in Nederland en Nederlandse nationaliteit[a] | 3 | 4 | 0 | 0 | 7 | 8 |
| partner in huishouden – andere herkomst achtergrond | 6 | 7 | 3 | 5 | 5 | 5 |
| partner in Nederland, buiten huishouden | 0 | 1 | 3 | 4 | 1 | 2 |
| partner buiten Nederland | 4 | 6 | 5 | 7 | 3 | 4 |
| zonder partner in huishouden of met formele partner buiten huishouden | 22 | 17 | 33 | 23 | 20 | 16 |

a Dit zijn ofwel autochtone partners ofwel in Nederland geboren partners van de tweede generatie met de Nederlandse nationaliteit.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

Zien we bij de Bulgaarse migranten een forse toename in relatievorming, het aandeel met kinderen in het huishouden is daarentegen slechts licht toegenomen (tabel 2.4). Ook onder de Poolse migranten zien we een lichte toename van het aandeel met kinderen in huis. Het is dus niet zo dat men in deze eerste periode na migratie massaal kinderen is gaan krijgen, of ze uit het land van herkomst is over gaan brengen. Het is natuurlijk ook nog een relatief korte periode, maar het verschil met de migranten uit Turkije is wel opvallend. Onder hen is het aandeel met kinderen flink gestegen, van 30% naar 46%. Dit past in het verschil in migratiepatroon, de recente migranten uit Turkije zijn veel vaker als gezinsmigrant naar Nederland gekomen, terwijl de Polen en Bulgaren vaker als arbeidsmigrant kwamen (zie Gijsberts en Lubbers 2013).

Tabel 2.4
Verandering in aandeel met kinderen in het huishouden en in gemiddelde kindertal tussen 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| % met kinderen in het huishouden | 34 | 38 | 26 | 28 | 30 | 46 |

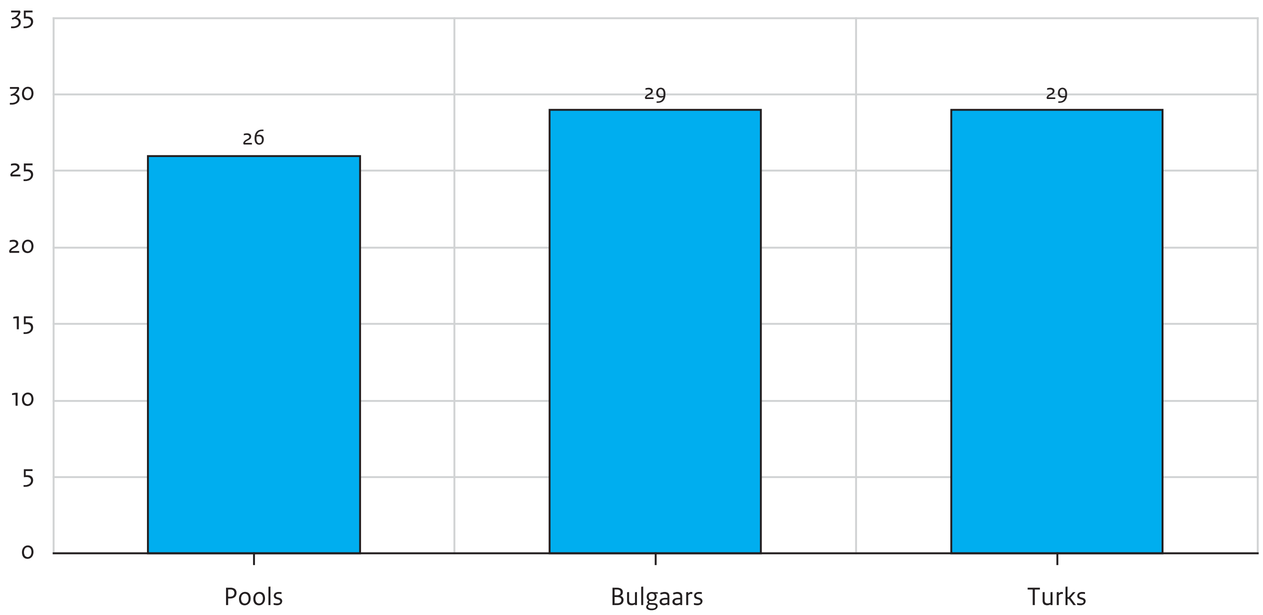
Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## 2.2 Verhuizen na migratie?

### Verhuizingen binnen Nederland komen veel voor

We kunnen ook bezien in hoeverre de migranten die hebben meegewerkt aan het eerste onderzoek en die zich voorafgaand aan het tweede onderzoek niet hadden uitgeschreven uit de gemeentelijke basisadministratie (GBA), zijn verhuisd binnen Nederland. In de achttien maanden na het eerste interview is 29% van de Bulgaren en 26% van de Polen binnen Nederland verhuisd. Het aandeel onder recente migranten uit Turkije ligt in dezelfde orde van grootte (zie figuur 2.1). Ter vergelijking: het aandeel autochtone Nederlanders dat jaarlijks verhuist, is circa 9% (CBS StatLine).[1]

Figuur 2.1
Aandeel verhuizingen binnen Nederland onder recente migranten die bij aanvang van de tweede golf (maart 2012) niet uitgeschreven waren uit de GBA, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11)

Kijken we nader binnen de Poolse en Bulgaarse groep, dan zien we geen hele grote verschillen (tabel 2.5). Geen van de verschillen binnen deze groepen is statistisch significant, met uitzondering van het onderscheid tussen de Bulgaarse arbeids- en gezinsmigranten.

Van de Bulgaarse arbeidsmigranten is 34% inmiddels verhuisd, tegen slechts 17% van de Bulgaarse gezinsmigranten. Arbeidsmigranten zijn dus een zeer mobiele groep (zie ook Vogels et al. 2014). Turkse en etnische Bulgaren verschillen niet in hun verhuisgedrag na migratie.

Tabel 2.5
Aandeel verhuizingen binnen Nederland onder recente migranten van Poolse en Bulgaarse herkomst die bij aanvang van de tweede golf (maart 2012) niet uitgeschreven waren uit de GBA, naar achtergrondkenmerken (in procenten)

| | Pools (n = 622) | Bulgaars (n = 315) |
|---|---|---|
| vrouw | 26 | 30 |
| man | 27 | 31 |
| 18-30 jaar | 29 | 33 |
| > 30 jaar | 23 | 27 |
| lager opgeleid | 29 | 28 |
| hoger opgeleid | 25 | 31 |
| arbeidsmigrant | 27 | 34 |
| gezinsmigrant | 23 | 17 |
| Turkse Bulgaren | | 30 |
| etnische Bulgaren | | 30 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11)

## 2.3 Conclusies

In de internationale literatuur over migratie wordt de eerste fase na migratie als essentieel gezien voor het verdere verloop van de integratie in het bestemmingsland (Phinney 2001). Er treden juist dan doorgaans veel veranderingen op. De Poolse en Bulgaarse migranten die naar Nederland zijn gekomen, zijn relatief jong en soms zijn partner en/of kinderen eerst in het land van herkomst achtergebleven. Het is dus te verwachten dat er in de eerste periode van verblijf veranderingen optreden in relatie- en gezinsvorming. Bij de Polen zien we daarin echter weinig ontwikkeling. Bij de Bulgaren zien we wel een duidelijke toename in relatievorming: in de relatief korte periode tussen de metingen is een groter aandeel inmiddels getrouwd (met een herkomstgenoot) en is het aandeel alleenstaanden sterk afgenomen. Ook de migranten uit Polen en Turkije hebben in grote meerderheid een partner uit de eigen etnische groep. In deze eerste periode na migratie zien we echter slechts een lichte toename in het aandeel met kinderen in het huishouden. Het is dus niet zo dat men in deze eerste periode na migratie al kinderen is gaan krijgen, of ze uit het land van herkomst heeft overgebracht. Het is natuurlijk ook nog een relatief korte periode, maar het

verschil met de migranten uit Turkije is wel opvallend. Onder hen is het aandeel met kinderen namelijk wel flink gestegen.

Van de migranten die aan het eerste onderzoek hebben meegewerkt en die anderhalf jaar later nog in de GBA ingeschreven stonden, bleek bijna een derde van de Bulgaren en een kwart van de Polen binnen Nederland verhuisd. Het aandeel onder recent gemigreerde Turken ligt in dezelfde orde van grootte. De verhuismobiliteit binnen Nederland is daarmee onder deze recente migranten veel groter dan de gemiddelde verhuismobiliteit in Nederland (9%). Wat opvalt is dat vooral de Bulgaarse arbeidsmigranten veel vaker zijn verhuisd dan de gezinsmigranten.

## Noot

1 Dit is het aandeel onder de hele Nederlandse bevolking. Onder de leeftijdsgroep die vergelijkbaar is met die van de Poolse en Bulgaarse migranten (velen zijn tussen de 20 en 40 jaar) zal het aandeel hoger liggen.

# 3 Ontwikkelingen in taalbeheersing

In dit hoofdstuk komt de vraag aan bod hoe de beheersing van de Nederlandse taal zich heeft ontwikkeld gedurende de eerste periode na migratie. We kijken niet alleen naar de beheersing van de Nederlandse taal, maar ook naar de mate waarin de Nederlandse taal wordt gebruikt in dagelijkse interacties en naar wat men heeft ondernomen om de taal beter te leren.

## 3.1 Ontwikkelingen in beheersing en gebruik van het Nederlands

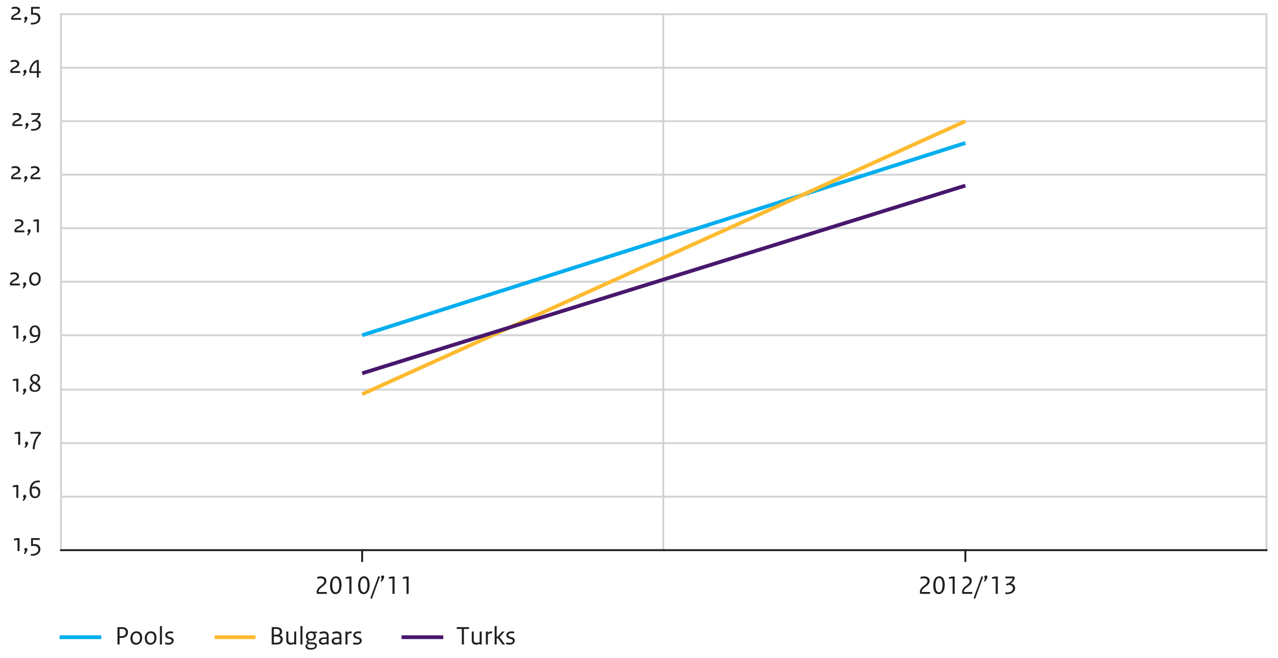
### Beheersing van de Nederlandse taal wordt beter

In het eerste onderzoek, *Nieuw in Nederland*, zagen we dat de meerderheid van de recent gemigreerde Polen en Bulgaren moeite had met de Nederlandse taal (Gijsberts en Lubbers 2013).[1] Inmiddels zijn deze migranten langer in Nederland en dit blijkt positief uit te werken op hun taalbeheersing. Onder beide groepen migranten die aan de twee onderzoeken hebben deelgenomen is de beheersing van de Nederlandse taal door de tijd verbeterd (figuur 3.1). Opvallend is dat de Bulgaren volgens hun eigen inschatting een significant snellere toename laten zien in taalbeheersing dan de Polen. De recente migranten uit Turkije schatten hun toename in taalvaardigheid minder hoog in (hoewel ook zij de Nederlandse taal gemiddeld genomen beter zijn gaan beheersen).

De wat snellere toename onder Bulgaren is opvallend gezien het lagere opleidingsniveau van Bulgaren ten opzichte van Polen (en de hoge samenhang die wordt vastgesteld tussen opleidingsniveau en het verwerven van een tweede taal, zie Van Tubergen en Kalmijn 2009). Bovendien staat het Bulgaarse schrift het verst af van het Nederlandse. Het Bulgaars wordt in tegenstelling tot het Pools, Turks en Nederlands niet geschreven in het Latijnse maar in het Cyrillische alfabet (zie Van Beukering 2014). Engbersen et al. (2011) vonden in hun onderzoek onder arbeidsmigranten overigens ook dat Bulgaren het Nederlands beter beheersen dan Polen. Zij denken dat dit zou kunnen samenhangen met het feit dat de door hen geïnterviewde Bulgaren – die overigens hoger opgeleid bleken dan in het huidige onderzoek – meer tijd doorbrengen met autochtone Nederlanders dan de Polen. Bij ons bleek dit in de eerste meting niet. Bij de tweede meting zagen we wel dat Bulgaren vaker dagelijks contact met Nederlanders hebben dan Polen (zie hoofdstuk 5). Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de snellere toename in taalbeheersing onder de Bulgaren. De Bulgaarse groep in Nederland is kleiner, wat maakt dat de ontmoetingskansen met autochtone Nederlanders groter zijn en die met de eigen groep kleiner. Aan het einde van deze paragraaf gaan we nader in op verklaringen voor de verschillen in taalbeheersing.

Figuur 3.1

Verandering in gemiddelde beheersing van de Nederlandse taal tussen 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in gemiddelden op een schaal van 1 tot 4)[a]

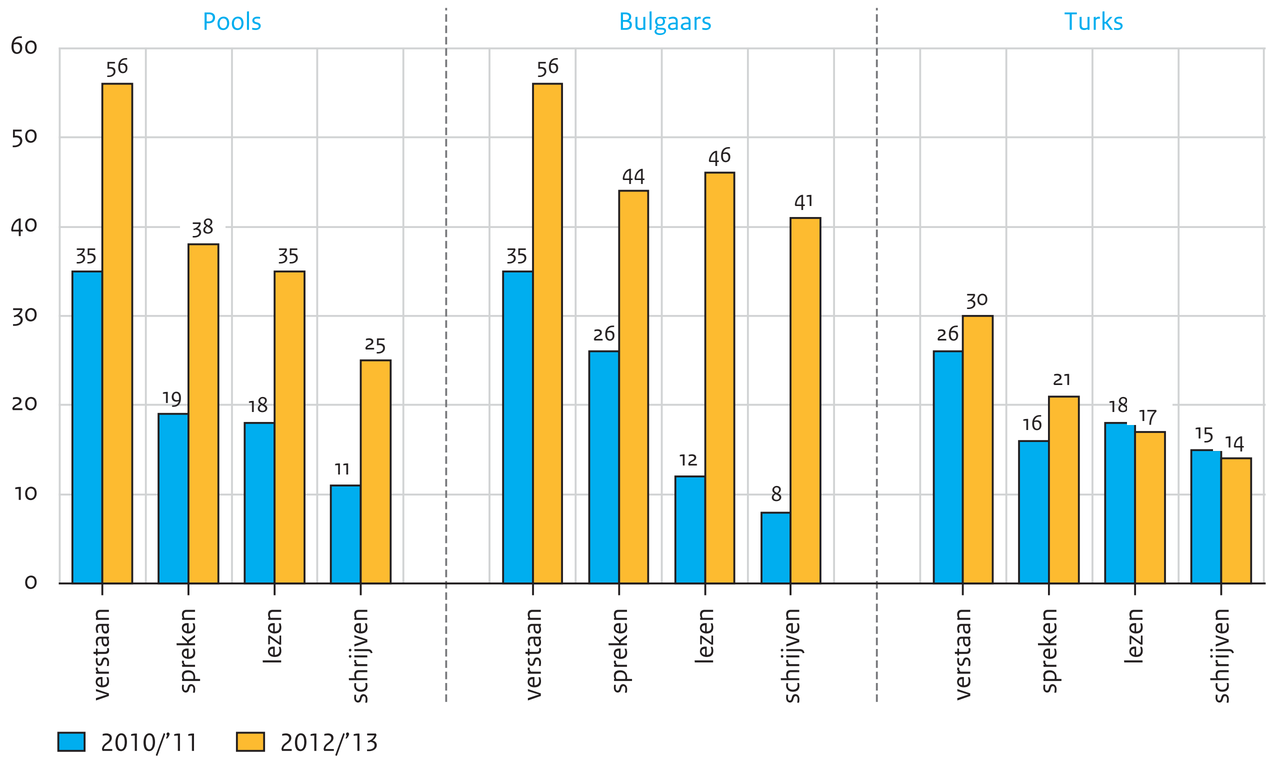



a De schaal is gebaseerd op vier vragen over taalbeheersing: bij verstaan, in gesprek, bij lezen en schrijven.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

In figuur 3.2 is te zien dat de beheersing van het Nederlands op alle taalonderdelen (verstaan, spreken, lezen en schrijven) significant is toegenomen, behalve onder de migranten uit Turkije. Verstond in 2010/'11 35% van de Polen en Bulgaren goed Nederlands, in 2012/'13 gold dit voor 56%. Opvallend is de sterke toename in het aandeel dat aangeeft Nederlands te kunnen schrijven bij de Bulgaarse groep (van 8% naar 41%). De vraag blijft uiteraard hoe goed zij dit schrijven beheersen. De ontwikkeling in taalbeheersing onder de migranten uit Turkije blijft duidelijk achter. Zij zijn het Nederlands in de bijna anderhalf jaar na de vorige meting nauwelijks beter gaan spreken (de verandering is niet statistisch significant voor migranten uit Turkije).

Figuur 3.2
Verstaan, spreken, lezen en schrijven van de Nederlandse taal in 2010/’11 en 2012/’13, naar etnische herkomst (in procenten (heel) goed)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11 en ’13, panelgegevens)

## Turkse Bulgaren en lager opgeleide Bulgaren boeken minder vooruitgang in taal

Kijken we nader naar de veranderingen binnen de Bulgaarse groep in de beheersing van het Nederlands (verstaan), dan zien we vooral grote verschillen in ontwikkeling tussen hoger en lager opgeleiden en tussen etnische en Turkse Bulgaren (zie tabel 3.1). Onder de lager opgeleide Bulgaren neemt de beheersing van de Nederlandse taal minder sterk toe dan onder de hoger opgeleide (met 15 procentpunten tegenover 29 procentpunten). Turkse Bulgaren boeken een veel minder grote vooruitgang (+12 procentpunten) dan etnische Bulgaren (+31 procentpunten). Behalve met verschillen in opleidingsniveau kan dit ook te maken hebben met het feit dat de Turkse Bulgaren zich in Nederland vaak nog wel met de Turkse taal kunnen redden. Ze werken immers, zoals we in de vorige rapportage zagen, vaak voor Turks-Nederlandse werkgevers (zie Gijsberts en Lubbers 2013). Voor de etnische Bulgaren geldt dit niet. Onder Polen zijn de verschillen binnen de groep in ontwikkeling in taalbeheersing bescheiden.

Tabel 3.1

Verstaan van het Nederlands, in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten (heel) goed kunnen verstaan)

| | Pools | | Bulgaars | |
|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| vrouw | 39 | 59 | 35 | 57 |
| man | 28 | 51 | 35 | 56 |
| 18-30 jaar | 30 | 49 | 40 | 62 |
| > 30 jaar | 39 | 63 | 31 | 52 |
| lager opgeleid | 26 | 49 | 35 | 50 |
| hoger opgeleid | 39 | 59 | 34 | 63 |
| arbeidsmigrant | 32 | 52 | 45 | 66 |
| gezinsmigrant | 28 | | 29 | 46 |
| Turkse Bulgaren | | | 37 | 49 |
| etnische Bulgaren | | | 33 | 64 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Gebruik Nederlandse taal neemt toe

Ook in het gebruik van de Nederlandse taal in gezinsverband of met vrienden en kennissen zijn veranderingen opgetreden (tabel 3.2). Met de eigen partner wordt nog steeds weinig in het Nederlands gesproken. Toch is het aandeel dat aangeeft zelden of soms Nederlands met de partner te spreken bij de Poolse (en ook de Turkse) migranten significant toegenomen. Bij de Bulgaarse migranten is het echter aanzienlijk afgenomen. Het is niet duidelijk of het hier bijvoorbeeld gaat om het spreken van slechts enkele woorden Nederlands. De (kleine) groep die vaak Nederlands spreekt met de partner heeft relatief vaak of een Nederlandse partner of een partner uit een andere etnische groep (dit geldt niet voor de Bulgaren, zie hoofdstuk 2). Ook het aandeel Poolse (en Turkse) migranten dat met de kinderen zelden of soms in het Nederlands spreekt is significant toegenomen. Onder de Bulgaren zijn de aantallen met kinderen te klein om hier uitspraken over te doen.
Het gebruik van de Nederlandse taal in gesprekken met vrienden en kennissen is toegenomen. Dit geldt het meest voor de Poolse groep. Het lijkt erop dat dit personen zijn die veel autochtoon Nederlandse vrienden of kennissen hebben, met wie zij eerder wellicht in het Engels (of Duits) spraken. Het ligt niet voor de hand dat men met een landgenoot in het Nederlands praat.

Tabel 3.2
Gebruik van de Nederlandse taal met partner, kinderen en vrienden of kennissen in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| met partner[a] | | | | | | |
| nooit | 67 | 50 | 41 | 64 | 50 | 23 |
| zelden/soms | 28 | 42 | 45 | 27 | 37 | 65 |
| vaak/altijd | 5 | 8 | 14 | 10 | 13 | 11 |
| met kinderen[b] | | | | | | |
| nooit | 57 | 37 | - | - | 63 | 47 |
| zelden/soms | 34 | 49 | - | - | 31 | 51 |
| vaak/altijd | 10 | 14 | - | - | 6 | 3 |
| met vrienden/kennissen | | | | | | |
| nooit | 40 | 25 | 35 | 32 | 50 | 19 |
| zelden/soms | 42 | 47 | 47 | 43 | 34 | 70 |
| vaak/altijd | 18 | 29 | 19 | 25 | 16 | 11 |

a Alleen resultaten voor mensen met een partner.
b Alleen resultaten voor mensen met kinderen.
\- Er waren te weinig respondenten onder de Bulgaarse migranten om gegevens te kunnen presenteren (n = 40).

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Grote meerderheid Polen doet inspanningen om Nederlands te leren

In het onderzoek is gevraagd of de gemigreerde Polen en Bulgaren na migratie inspanningen hebben verricht om de Nederlandse taal te leren, en zo ja, wat ze dan precies ondernomen hebben (bv. taalcursus, zelfstudie, taal leren op het werk). Vlak na migratie heeft 56% van de recent gemigreerde Polen en 50% van de recent gemigreerde Bulgaren iets gedaan om Nederlands te leren. Bij de tweede meting zijn Poolse migranten nog vaker wat gaan doen om de taal te verbeteren: 74% had sinds het vorige interview inspanningen verricht om de taal te verbeteren. Het aandeel onder Bulgaren (47%) ligt ongeveer even hoog als bij de vorige meting (tabel 3.3). Gezien het relatief korte verblijf in Nederland zijn dit hoge aandelen, vooral onder de Polen. Dit zagen we overigens ook in het vorige onderzoek dat het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft uitgevoerd onder Polen (Dagevos 2011). De Bulgaren blijven hier duidelijk bij achter (en hetzelfde geldt voor de recente migranten uit Turkije, hoewel ze wel significant meer zijn gaan doen dan bij de eerste meting). Dit past niet in het beeld dat de Bulgaren zeggen meer vooruit gegaan te zijn in hun beheersing van het Nederlands.

Tabel 3.3
Inspanning verricht om Nederlands te leren, sinds migratie (in 2010/'11) en sinds vorige interview (in 2012/'13), naar etnische herkomst (in procenten)[a]

| | Pools | Bulgaars | Turks |
|---|---|---|---|
| Inspanning verricht sinds migratie om Nederlands te verbeteren | 56 | 50 | 30 |
| Inspanning verricht sinds vorige interview om Nederlands te verbeteren | 74 | 47 | 43 |

a Niet gevraagd aan respondenten die aangeven helemaal geen Nederlands te spreken.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Aandeel dat via taalcursus Nederlands leert, is toegenomen

Polen en Bulgaren (maar ook Turken) zijn niet verplicht een inburgeringscursus te doen wanneer zij in Nederland gaan wonen. Ze zullen dus op andere manieren de taal moeten leren. Polen geven aan dat ze sinds het vorige interview vooral door middel van een taalcursus of via dagelijkse interacties Nederlands hebben geleerd (tabel 3.4). Ook via het werk, door zelfstudie, via de media en via familie of vrienden zeggen zij beter Nederlands te hebben leren spreken. Onder Bulgaren wordt vooral de taalcursus genoemd. Hoewel we voorzichtig moeten zijn met hieruit conclusies te trekken omdat het aandeel Bulgaren dat iets zegt te doen relatief klein is, is de keuze voor de taalcursus duidelijk veranderd ten opzichte van de eerste meting (dezelfde groep wordt hier vergeleken door de tijd). Toen gaf nog slechts een minderheid (28%) aan via een taalcursus beter Nederlands te zijn gaan spreken, anderhalf jaar later was dit 64% (van degenen die inspanningen hebben verricht). Ook migranten uit Turkije die inspanningen hebben verricht om Nederlands te leren, geven aan dat dit vooral via een taalcursus is gebeurd.

Tabel 3.4
Genoemde wegen om Nederlands te leren sinds migratie (2010/'11) en sinds vorige interview (2012/'13), naar etnische herkomst (in procenten)[a]

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| door familie en vrienden/ kennissen | 11 | 37 | 4 | 11 | 6 | 24 |
| door werk | 29 | 48 | 10 | 20 | 5 | 18 |
| taalcursus | 56 | 64 | 28 | 64 | 83 | 87 |
| ander soort cursus | 7 | 4 | 15 | 4 | 6 | 1 |
| media | 28 | 39 | 24 | 3 | 2 | 16 |
| zelfstudie | 48 | 51 | 30 | 7 | 8 | 6 |
| dagelijkse interactie | 47 | 66 | 58 | 1 | 4 | 17 |

a Gevraagd aan degenen die aangaven inspanningen te hebben verricht om Nederlands te leren.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

### Nadere analyse ter verklaring van ontwikkeling in taalbeheersing[2]

Er is veel onderzoek gedaan om verschillen in taalbeheersing tussen migranten op een moment in de tijd te verklaren (Chiswick en Miller 1995; Espenshade en Fu 1997; Van Tubergen en Kalmijn 2002). In Nederland richtte dit onderzoek zich vooral op de klassieke migrantengroepen: Turken, Marokkanen, Antillianen en Surinamers (bv. Driessen 2004). Als er al onderzoek werd gedaan naar ontwikkelingen in taalbeheersing bij migranten, gebeurde dit aan de hand van het vergelijken van de gemiddelde taalbeheersing door de tijd op basis van steeds nieuwe steekproeven van migranten (Van Tubergen en Kalmijn 2009). Dit komt omdat er nog weinig panelonderzoek is gedaan waarin dezelfde migranten door de tijd zijn gevolgd in hun ontwikkeling in de beheersing van de taal van het bestemmingsland. In de Verenigde Staten is wel eerder longitudinaal onderzoek op basis van panelgegevens verricht naar ontwikkelingen in taalbeheersing (Chiswick et al. 2004), maar in Nederland nog niet en al helemaal niet voor de recent gemigreerde Polen en Bulgaren. Gijsberts en Lubbers (2014) deden weliswaar onderzoek naar de taalbeheersing van Polen en Bulgaren, maar zij bekeken niet in hoeverre migranten veranderden in hun taalbeheersing na migratie. Hier doen we verslag van een analyse om ontwikkelingen in taalbeheersing door de tijd onder de Poolse en Bulgaarse migranten te verklaren. We kijken met behulp van technieken voor panelanalyse hoe de verandering op individueel niveau in de beheersing van het Nederlands kan worden verklaard (zie ook Van Beukering 2014).[3] (zie tabel B3.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl voor de bevindingen van deze analyses). We gaan bij de keuze van de kenmerken die invloed hebben op het al dan niet beter leren van de taal bij langer verblijf uit van het model van Chiswick en Miller, dat veronderstelt dat er drie verklaringen voor taalverwerving zijn (Chiswick en Miller 2007). In de analyse bekijken we of deze kenmerken samenhangen met taalverwerving en of een verandering in kenmerken tussen het eerste en tweede onderzoek samengaat met een verbetering van de taalbeheersing.

### Contact met autochtonen zorgt voor toename in beheersing Nederlands

De eerste verklaring uit het model van Chiswick en Miller is blootstelling aan de taal. Deze blijkt zowel positief als negatief uit te pakken. Een langere verblijfsduur in Nederland en meer contact met autochtonen leidt tot een betere beheersing van het Nederlands. Maar een sterkere stijging van de contactfrequentie tussen beide metingen blijkt geen effect te hebben. Wel geldt voor Polen dat wanneer de contactfrequentie binnen de eigen groep sterker is gestegen, de verbetering in de beheersing van het Nederlands minder sterk is. Voor Bulgaren vormt ervaren discriminatie een belemmering voor de taalbeheersing. Echter, wanneer Polen en Bulgaren eerst geen discriminatie ervoeren en tijdens de tweede meting wel, wordt geen negatief effect waargenomen op de ontwikkeling van de taalbeheersing. Het hebben van een autochtone partner werkt voor de Polen positief uit op het verbeteren van de Nederlandse taal. Bij de Bulgaren waren er te weinig autochtone partners om hier uitspraken over te kunnen doen. Al met al is vooral contact met autochtonen een belangrijke voorspeller voor het beter leren van de Nederlandse taal.

De tweede verklaring is de opbrengst van het investeren in de taal (zie van Tubergen en Kalmijn 2002). Voor migranten die van plan zijn in Nederland te blijven is het noodzakelijker om de taal te leren vanwege de voordelen die dit biedt. We vinden echter geen duidelijke effecten.

### Taalcursussen zorgen voor snellere verbetering Nederlandse taal

De derde verklaring is dat migranten verschillen in hun capaciteiten om zich de taal eigen te maken. Deze verschillen hebben volgens onze analyse wel invloed op de taalbeheersing. Een opmerkelijke uitkomst is dat het effect van opleidingsniveau niet eenduidig is. Voor de Bulgaren wordt wel een positief effect gevonden, maar voor de Polen niet. Wel zijn er duidelijke en voor de hand liggende effecten van het volgen van een taalcursus. Voor zowel Polen als Bulgaren geldt dat het zijn gaan volgen van taallessen tijdens de eerste jaren van hun verblijf de belangrijkste factor is voor de *toename* in beheersing van de Nederlandse taal, dus belangrijker dan opleidingsniveau of contact met autochtone Nederlanders. De analyses zijn ook vergeleken met die onder recente migranten uit Turkije. Deze vergelijking laat zien dat het effect van het volgen van taallessen voor de migranten uit Turkije juist minimaal is. Voor hen is de belangrijkste voorspeller voor een verbetering van de Nederlandse taalbeheersing het contact met autochtonen.

Eerder in deze paragraaf zagen we dat Bulgaren een wat sterkere verbetering van hun Nederlandse taalbeheersing vertonen dan Polen. Dit is opmerkelijk omdat we ook zagen dat Polen meer investeren in de Nederlandse taal. In de verklarende analyse zien we terug dat de taalinvesteringen meer opleveren bij de Bulgaarse dan bij de Poolse migranten en juist de Bulgaren zijn veel meer taalcursussen gaan doen ten opzichte van de eerste keer dat ze geïnterviewd werden (nu evenveel als de Polen). Het lijkt erop dat vooral deze taalcursussen een verbetering opleveren. In het volgende hoofdstuk bezien we of degenen die meer vooruitgang boeken in taal, ook meer vooruitgang op de arbeidsmarkt boeken.

## 3.2 Conclusies

Poolse en Bulgaarse migranten zijn vooruitgegaan in hun beheersing van de Nederlandse taal, veel meer dan de recente migranten uit Turkije. Bulgaren zijn (volgens eigen rapportage) zelfs meer vooruitgegaan dan Polen. Dit is verrassend omdat Polen veel meer zijn gaan ondernemen om de taal te leren tussen de eerste en tweede meting. Wel is het aandeel dat aangeeft een taalcursus te volgen onder de Bulgaarse migranten duidelijk sterker toegenomen dan onder de Poolse. En dit is (zo blijkt uit nadere analyses) van belang: het volgen van een taalcursus is de belangrijkste voorspeller voor een toename in de beheersing van de Nederlandse taal, belangrijker dan bijvoorbeeld het opleidingsniveau van de migrant. Dit geeft aan dat het van belang is in te zetten op taalcursussen voor deze groepen migranten. Ook verblijfsduur speelt een belangrijke rol. Polen en Bulgaren die bij de eerste meting al wat langer in Nederland waren, verbeteren hun taalvaardigheid het meest. Overigens zijn etnische Bulgaren meer vooruitgegaan in taalbeheersing dan Turkse

Bulgaren, en hetzelfde geldt voor de hoger opgeleide Bulgaren ten opzichte van de lager opgeleiden.
Ook zien we ontwikkelingen in de gerichtheid op Nederland. Zo zijn vooral de Polen de Nederlandse taal meer gaan gebruiken in gesprekken met familie en vrienden in de anderhalf jaar nadat ze voor het eerst zijn ondervraagd. Bij de Bulgaren is dit echter niet zo. Overigens laat de vergelijking met recente migranten uit Turkije zien dat er veel meer ontwikkeling is bij de migranten uit Polen en Bulgarije dan bij die uit Turkije. Dit geldt zowel voor de beheersing als voor het gebruik van het Nederlands.

## Noten

1. We bespreken in dit hoofdstuk de zelf gerapporteerde taalvaardigheid. Eerder onderzoek laat zien dat de inschatting die de respondenten maken van hun taalvaardigheid in het Nederlands en de inschatting die interviewers maken van de taalbeheersing van respondenten vrij goed overeenkomen. Dit geeft aan dat de inschatting door de respondent een redelijk goede indicator is voor de taalbeheersing in het Nederlands (zie bijvoorbeeld Gijsberts en Dagevos 2009).
2. Deze paragraaf is tot stand gekomen met medewerking van Iris van Beukering (Radboud Universiteit). Zie Van Beukering (2014) voor nadere informatie en analyses.
3. De techniek die is toegepast, is de gecombineerde multilevelmethode van Bartels (zie Bartels 2008).

# 4 Veranderingen in de arbeidsmarktsituatie

In dit hoofdstuk gaan we in op de verandering in de arbeidsmarktsituatie van de recent gemigreerde Polen en Bulgaren. Anders dan voor de Polen, was voor de Bulgaren een tewerkstellingsvergunning (twv) verplicht tot 1 januari 2014. De Bulgaren uit ons onderzoek die in Nederland willen werken, hadden dus een tewerkstellingsvergunning nodig (tenzij zij als zelfstandige aan de slag gingen). Deze vergunning diende te worden aangevraagd door de werkgever (zie hoofdstuk 1). We weten echter niet of de Bulgaren die in dit onderzoek aangeven te werken, ook daadwerkelijk een dergelijke vergunning hebben.

## 4.1 Het hebben van werk

In het eerste onderzoek onder de recent gemigreerde Bulgaren en Polen kwam naar voren dat veruit de meerderheid van de recent gemigreerde Polen werk had in Nederland. Daarentegen rapporteerde een groot deel van de Bulgaren dat ze zonder werk waren, terwijl zij wel vanwege economische motieven naar Nederland waren gemigreerd (zie Gijsberts en Lubbers 2013). Ook anderhalf jaar later is de migranten weer gevraagd wat hun werksituatie is. Zij konden aangeven dat zij momenteel werken, werkloos zijn, in opleiding zijn, gepensioneerd zijn, langdurig ziek of arbeidsongeschikt zijn, thuis voor het huis of de kinderen zorgen of met zwangerschapsverlof zijn.

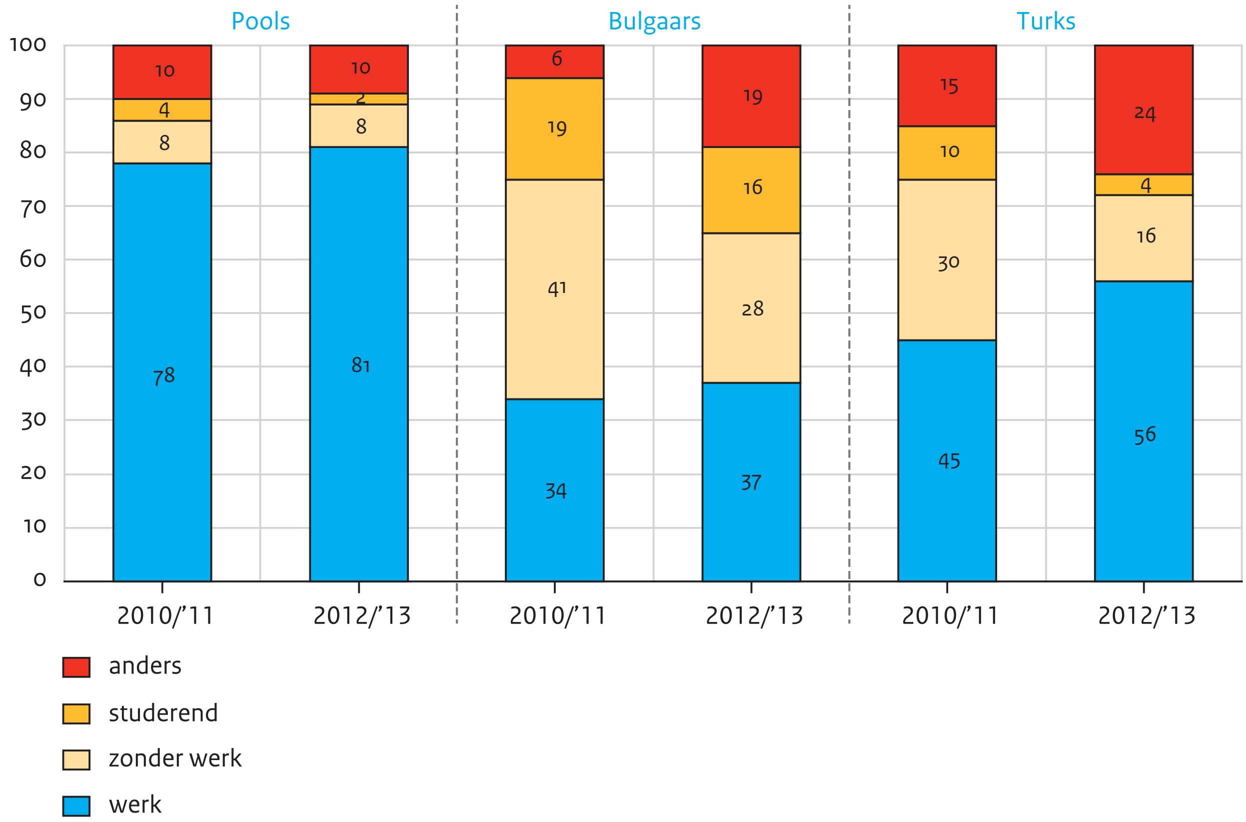
### Beperkte stijging in aandeel met werk onder Bulgaren, aandeel onder Polen onveranderd hoog

Onder de recente migranten die aan beide onderzoeken hebben meegewerkt, heeft het merendeel van de Polen een betaalde baan. Over de tijd is er nauwelijks een verandering geweest; het aandeel werkenden blijft redelijk stabiel op zo'n 80% (zie figuur 4.1). Onder de Bulgaren die meewerkten aan beide onderzoeken is het aandeel met een baan evenmin sterk veranderd. Ook anderhalf jaar na het eerste onderzoek gaf een groot deel van de Bulgaren aan geen betaalde baan te hebben. De verplichting tot een tewerkstellingsvergunning waaraan de Bulgaren nog moesten voldoen in 2013 zou hier een rol kunnen spelen: voor werkgevers was het eenvoudiger een Pool aan te nemen dan een Bulgaar, omdat ze dan geen twv hoefden aan te vragen. Onder de recente Turkse migranten is het aandeel met een betaalde baan wel duidelijk gestegen: van 45% tot 56%.

Opvallend is dat onder de Bulgaren vooral de groep 'anders' sterk is toegenomen. Dit is volledig toe te schrijven aan de groep Bulgaren die bij de tweede meting aangeeft huisvrouw/huisman te zijn. Eenzelfde tendens vinden we bij de migranten uit Turkije, maar niet bij de Poolse migranten.

Figuur 4.1

Betaalde baan na migratie in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Bulgaarse mannen vaker met werk, Bulgaarse vrouwen niet

Kijken we naar ontwikkelingen binnen de groep migranten uit Polen en Bulgarije, dan zien we onder de Poolse migranten door de tijd niet veel verandering optreden in het hebben van betaald werk (zie tabel 4.1). Ook na langer verblijf hebben Poolse mannen vaker betaald werk dan Poolse vrouwen, zijn de verschillen tussen de leeftijds- en opleidingscategorieën gering en hebben gezinsmigranten minder vaak een baan dan arbeidsmigranten. Onder de Bulgaarse migranten zijn de verschillen tussen mannen en vrouwen geprononceerder geworden. Bulgaarse mannen hadden al vaker een baan dan vrouwen vlak na migratie. Maar anderhalf jaar later was het verschil toegenomen. Van de Bulgaarse mannen heeft 58% een baan, van de vrouwen geeft 22% aan een baan te hebben. Bulgaarse vrouwen geven vaker dan vlak na migratie aan dat ze 'thuis zijn om voor het huishouden of de kinderen te zorgen' (in overeenstemming met figuur 4.1). Onder de laagst opgeleide Bulgaren is het aandeel met een baan in lichte mate afgenomen, terwijl het onder de hoger opgeleide Bulgaren juist is toegenomen. Ook zien we dat de Bulgaren die vanwege gezinsmotieven naar Nederland kwamen, nauwelijks werken, en het aandeel met een baan onder hen ook nog is afgenomen.

Tabel 4.1
Betaalde baan na migratie in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)[a]

| | Pools | | Bulgaars | |
|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 (n = 354) | 2012/'13 (n = 354) | 2010/'11 (n = 154) | 2012/'13 (n = 155) |
| totaal | 78 | 81 | 34 | 38 |
| vrouw | 71 | 75 | 26 | 22 |
| man | 89 | 91 | 44 | 58 |
| 18-30 jaar | 78 | 85 | 31 | 30 |
| > 30 jaar | 79 | 76 | 38 | 48 |
| lager opgeleid | 78 | 80 | 46 | 38 |
| hoger opgeleid | 78 | 81 | 20 | 37 |
| arbeidsmigrant | 87 | 85 | 52 | 61 |
| gezinsmigrant | 54 | 62 | 26 | 16 |
| Turkse Bulgaren | | | 45 | 42 |
| etnische Bulgaren | | | 22 | 33 |

a Ondervraagd zijn respondenten uit de hele populatie, dus inclusief zzp'ers en migranten met ouderschapsverlof (behorend tot de categorie met baan) en inclusief studenten (behorend tot de groep zonder baan).

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## 4.2 Zonder betaald werk

### Bulgaren naar eigen zeggen vaak zonder werk, maar situatie verbetert

Onder de recente migranten ligt het percentage dat zegt zonder werk te zijn (zie kader 4.1) hoger dan onder autochtonen en veelal ook hoger dan onder migranten die al langer in Nederland zijn. Een uitzondering vormen de Polen, van wie net iets minder dan 10% zegt zonder betaald werk te zijn. Overigens is dit percentage stabiel tussen de twee meetmomenten (zie figuur 4.2). Onder de Bulgaren die aan beide onderzoeken hebben meegedaan is het deel dat zich als werkloos omschrijft bijzonder groot. Er is een duidelijke afname over de tijd dat zij in Nederland zijn (significant op $p < 0{,}10$-niveau), maar met ruim 40% is het aandeel nog altijd hoog. Onder de migranten uit Turkije die aan beide onderzoeken hebben meegewerkt is de afname fors (en significant). Had in 2010/'11 40% geen betaalde baan, in 2012/'13 omschreef ruim 20% van de migranten uit Turkije zich als werkloos (figuur 4.2). Deze afname is opmerkelijk tijdens de economische crisis en gaat in tegen de trend onder de gevestigde migrantengroepen: Huijnk et al. (2014) wijzen op een sterke stijging in de werkloosheid onder deze groepen, ook onder de Turks Nederlandse groep.

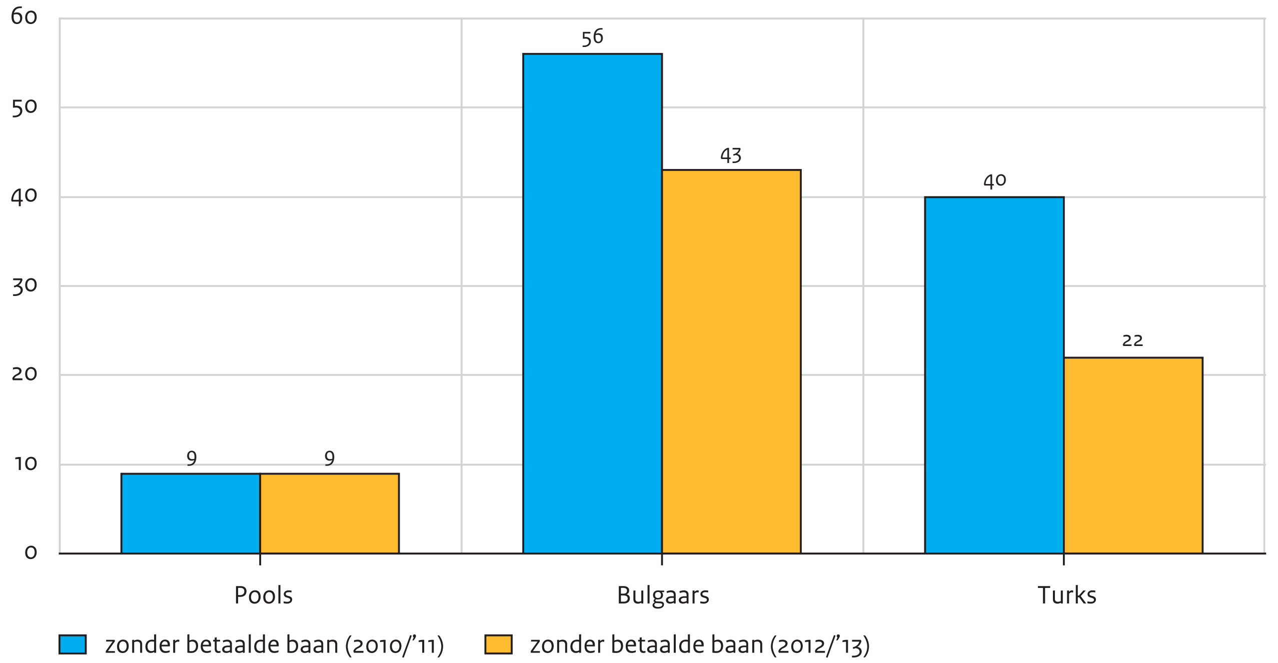
We benadrukken dat het onbekend is of de migranten in het huidige onderzoek op zoek zijn naar een baan en als zodanig onder de werkloosheidsdefinitie vallen. Tevens merken we op dat de mogelijkheid bestaat dat migranten aangeven zonder werk te zijn, maar inkomen generen in het zwarte circuit (zoals het verrichten van huishoudelijk werk). Analyses op verandering binnen de groepen laten zien dat Poolse en Bulgaarse mannen een sterkere afname van werkloosheid rapporteren dan Poolse en Bulgaarse vrouwen. Ook onder de hoger opgeleide migranten is er een sterkere afname van het aandeel zonder werk dan onder lager opgeleide migranten (zie tabel B4.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl).

**Kader 4.1 Werkloosheid meten**

De vragenlijst die is afgenomen onder recente migranten, gaat niet uit van de werkloosheidsdefinitie die het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in de periode van het onderzoek nog gebruikte. Dit heeft te maken met het internationale karakter van de vragenlijst. In de CBS-definitie was men werkloos wanneer men geen baan heeft van ten minste twaalf uur per week en actief op zoek is naar een betaalde baan voor meer dan twaalf uur. Mensen die geen betaalde baan hebben, zijn dus niet automatisch werkloos. In het huidige onderzoek is migranten aangegeven dat er vragen worden gesteld over de huidige werksituatie. Vervolgens is gevraagd of de migrant momenteel werkt, werkloos is, in opleiding is, gepensioneerd is, langdurig ziek of arbeidsongeschikt is, thuis voor het huis of de kinderen zorgt, of met zwangerschapsverlof is. Indien men aangeeft werkloos te zijn, wil dat niet zeggen dat men ook daadwerkelijk actief zoekt naar een baan voor meer dan twaalf uur. We berekenen in deze paragraaf welk deel aangeeft zonder betaald werk te zijn, als percentage van de groep recente migranten die aangeven werk te hebben of werkloos te zijn.

Figuur 4.2

Migranten zonder betaalde baan in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Onder Bulgaren sterkere in- en uitstroom geen betaald werk

In de bespreking hebben we ons tot dusver beperkt tot de gemiddelden in de groep. Omdat we de migranten door de tijd hebben gevolgd, kunnen we ook bezien of zij van een werksituatie naar een werkloosheidssituatie zijn gegaan en vice versa. In tabel 4.2 is dit weergegeven. Van de Polen die in de eerste benadering aangaven werk te hebben, werkte anderhalf jaar later nog steeds de grote meerderheid (89%); 6% is zonder betaald werk geraakt. Van de kleine groep Poolse migranten die in het eerste onderzoek in 2010/'11 zonder werk waren (n = 28), was in 2012/'13 71% aan het werk gegaan, en was 11% zonder werk gebleven. Op basis van tabel 4.2 kunnen we berekenen dat onder de Polen 70% zowel in de eerste als in de tweede golf van het onderzoek werk had ((0,89*277)/355). Van de Polen die aangaven iets anders te doen (voornamelijk huisvrouwen/huismannen), is anderhalf jaar later 35% gaan werken en gaf 14% aan zonder werk te zijn. Een kleine 5% is gaan studeren. Onder de Bulgaren zien we dat er in vergelijking met de Polen een grotere uitstroom is van werk naar geen werk (17% tegen 6%), en een kleinere instroom van geen werk naar werk (27% tegen 71%). Het beeld voor de Polen is dus gunstiger. Toch is de positie van de Bulgaren tijdens de economische crisis niet verslechterd. Uit de gegevens kunnen we ook opmaken dat maar 22% van de Bulgaren die aan beiden golven van het onderzoek hebben meegewerkt beide keren werk hadden.

Van degenen die kort na migratie (in 2010/'11) zonder betaald werk zaten, gaf anderhalf jaar later 27% aan iets anders te doen; vooral het huishouden. Deze transitie heeft alleen plaatsgevonden onder Bulgaarse vrouwen. Het is echter niet zo dat deze vrouwen aan gezinsuitbreiding hebben gedaan; de meesten hadden al een partner en/of kinderen toen zij voor het eerst werden ondervraagd. Maar terwijl zij zich toen als werkloos omschreven,

gaven zij anderhalf jaar later vaker aan iets anders te doen, vooral dat zij huisvrouw zijn. De kleine groep Bulgaarse studiemigranten die nog steeds in Nederland is (n = 29), studeerde in meerderheid nog steeds (zie tabel 4.2); 17% had een baan gevonden.
De in- en uitstroom uit betaald werk bevestigt het beeld dat Polen het goed doen op de Nederlandse arbeidsmarkt en dat de positie van Bulgaren niet alleen zwak was tijdens het eerste onderzoek, maar ook op het moment van het tweede onderzoek zwak is gebleven.

Tabel 4.2
Van werkloosheid naar werkend en vice versa in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | werkend in 2012/'13 | werkloos in 2012/'13 | studerend in 2012/'13 | anders in 2012/'13 | |
|---|---|---|---|---|---|
| Pools | | | | | |
| werkend in 2010/'11 | 89 | 6 | 1 | 4 | 100 (n = 277) |
| werkloos in 2010/'11 | 71 | 11 | 0 | 18 | 100 (n = 28) |
| studerend in 2010/'11 | - | - | - | - | 100 (n = 13) |
| anders in 2010/'11 | 35 | 14 | 5 | 46 | 100 (n = 37) |
| Bulgaars | | | | | |
| werkend in 2010/'11 | 65 | 17 | 2 | 15 | 100 (n = 52) |
| werkloos in 2010/'11 | 27 | 41 | 5 | 27 | 100 (n = 63) |
| studerend in 2010/'11 | 17 | 10 | 69 | 3 | 100 (n = 29) |
| anders in 2010/'11 | - | - | - | - | 100 (n = 13) |

- Er waren te weinig respondenten om gegevens te kunnen presenteren (n < 20).

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Eigen netwerk voor Polen van belang om niet zonder werk te komen zitten

In tabel B4.2 in de bijlage voorspellen we de kans om geen betaald werk te hebben op grond van kenmerken als geslacht, leeftijd, opleiding en migratiemotief, maar ook taalvaardigheid en contacten met autochtonen en contacten binnen de eigen groep. Het beeld dat we eerder schetsten wordt bevestigd. Migranten die geen werk hadden toen ze pas in Nederland waren hebben ook als ze langer in Nederland zijn een grotere kans zonder werk te zitten dan migranten die tijdens de eerste golf wel werk hadden. Mannen hebben een beduidend lagere kans zonder werk te zitten dan vrouwen. Onder de Bulgaren vinden we tevens dat de migranten die vanwege gezinsmotieven naar Nederland zijn gekomen vaker geen betaalde baan hebben dan de arbeidsmigranten. De andere kenmerken spelen een zeer bescheiden rol. Bij Poolse migranten vinden we dat frequentere contacten binnen de eigen groep de kans zonder werk te komen zitten wat verkleinen, terwijl frequentere contacten met autochtonen de kans om naar een positie zonder werk te gaan enigszins vergroten. Het is onduidelijk waarom dit effect er is. We zagen in de eerdere publicatie al dat deze recente migranten vaak via kennissen en familie aan werk komen (Gijsberts en Lubbers 2013). Etnische netwerken lijken dus voor deze net binnen gekomen migranten effectief in het vermijden van werkloosheid.

### Geen effect van taal op verbeteren arbeidspositie Polen en Bulgaren door de tijd

Opleidingsniveau en (verbetering in) taalbeheersing hebben geen invloed op de kans om zonder werk te komen zitten. Deze conclusie is strijdig met veel eerder onderzoek, waarin werd aangetoond dat zowel opleiding als taal voor migranten een rol van betekenis speelt bij het vinden en behouden van een baan in het land van bestemming. Waarom we dit hier niet vinden is volgens ons toe te schrijven aan de extra horde die hoger opgeleiden moeten nemen voor de hogere functies waarin taal wel belangrijk is. Polen en Bulgaren met een lage opleiding en zonder Nederlandse taalbeheersing kunnen vaak toch aan de slag in de (tuin)bouw, productie of schoonmaak. Migranten met een hogere opleiding die de taal redelijk spreken moeten echter concurreren met autochtone Nederlanders, die de taal meestal beter beheersen. Daarnaast zijn de transities in werk in de onderzochte periode beperkt (vooral onder de Polen), terwijl de verandering in taalbeheersing redelijk groot is (zie hoofdstuk 3). Wellicht heeft een betere taalbeheersing pas op de langere termijn een positieve invloed.

## 4.3 Beroepsstatus

### Beroepsstatus neemt na migratie eerst af, en daarna weer toe

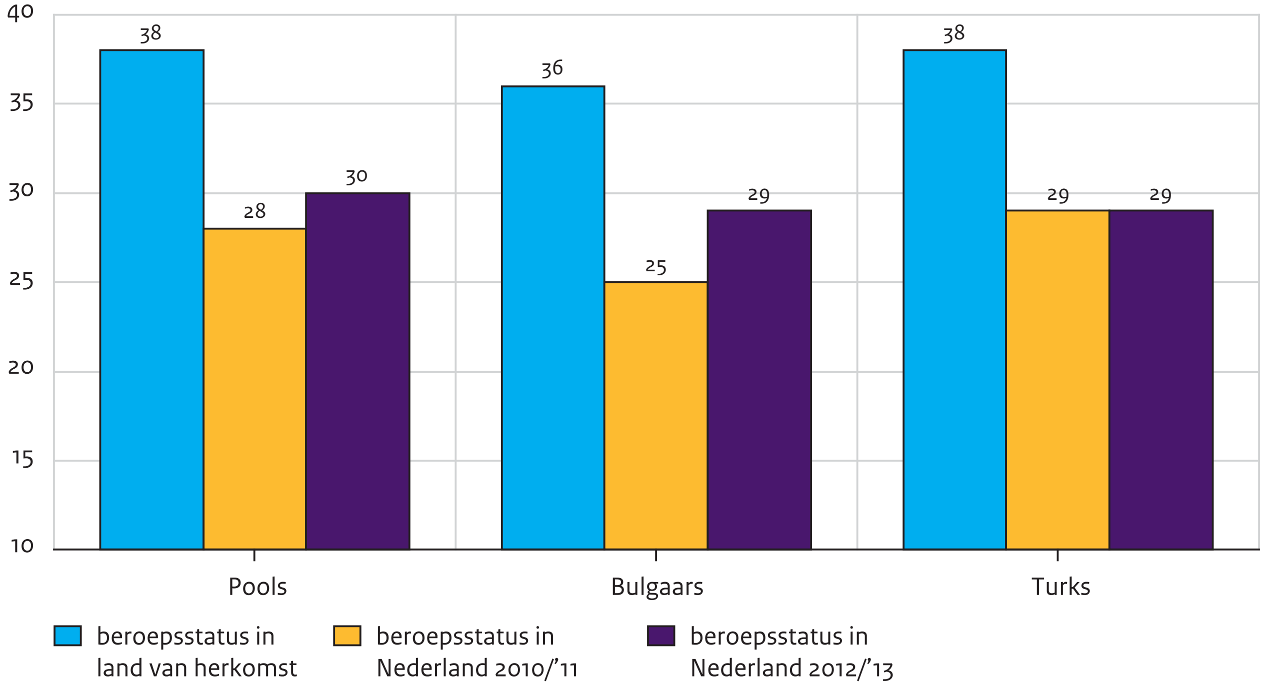
De beroepen waarin de migranten met een baan werken, kunnen worden gerangschikt naar hun sociaaleconomische status (zie kader 4.2). Voor de Poolse en Bulgaarse migranten geldt dat de beroepsstatus van hen die voor de migratie werkten (in het land van herkomst) gemiddeld rond de 37 lag. Na migratie ligt de beroepsstatus gemiddeld ruim lager dan voor migratie (Lubbers en Gijsberts 2013). In 2010/'11 lag de gemiddelde beroepsstatus onder de Poolse migranten in Nederland op 28, onder de Bulgaarse op 25 en onder de migranten uit Turkije op 29 (figuur 4.3). Anderhalf jaar later was er sprake van een (lichte) stijging van de beroepsstatus onder de Polen en Bulgaren (naar respectievelijk 30 en 29), maar niet onder de migranten uit Turkije. Deze bevindingen over de ontwikkelingen onder Polen en Bulgaren zijn in lijn met verwachtingen volgens de U-curvethesis van Chiswick (Chiswick et al. 2005), waarin verondersteld wordt dat migranten na migratie eerst een daling van hun beroepsstatus meemaken, waarna bij langer verblijf hun beroepsstatus weer stijgt. Dit zou vooral komen doordat het menselijk kapitaal dat migranten hebben verworven in het land van herkomst onvoldoende aansluit bij de vereiste kwalificaties op de arbeidsmarkt van het land van bestemming, een arbeidsmarkt die de migranten nog onvoldoende kennen (te denken valt aan opleidingskwalificaties en taalvaardigheid). Indien migranten echter investeren in het kapitaal dat specifiek is voor het land van bestemming, dan zullen zij in hun beroepsstatus stijgen en weer het niveau kunnen behalen van het beroep dat zij hadden in het land van herkomst, net voor migratie. Chiswick et al. (2005) vonden dit patroon in Australië en Akresh (2006) in de vs. Lubbers en Gijsberts (2013) rapporteerden over de daling van de beroepsstatus in vergelijking met die voor migratie onder Bulgaren en Polen in Nederland. In ons onderzoek vinden we verder bewijs voor de U-curvethesis, omdat een stijging zich inzet als migranten wat langer in Nederland verblijven. Dit geldt echter niet voor de migranten uit Turkije.

**Kader 4.2 Sociaaleconomische beroepsstatus meten**

Aan de migranten met werk is gevraagd een omschrijving te geven van het beroep dat ze uitoefenen. Bij het eerste interview is dit gevraagd voor de situatie op dat moment (vlak na migratie) en voor de situatie voorafgaand aan hun migratie naar Nederland (het beroep in het land van herkomst). Anderhalf jaar later is hen nogmaals gevraagd welk beroep ze op dat moment uitoefenden. Aan de beroepen is eerst een internationale beroepencode toegekend (ISCO 2008). Vervolgens zijn deze beroepsscores omgerekend naar een internationaal gevalideerde en veel gebruikte schaal voor sociaaleconomische beroepsstatus (ISEI). Deze schaal loopt van 10 (laag) tot 90 (hoog). Onder autochtone Nederlanders lag het gemiddelde in 2009 op 47 (Den Boer 2011).

Figuur 4.3

Beroepsstatus op de ISEI-ladder in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in gemiddelden op een schaal van 10 tot 90)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

Het voorgaande geeft ons inzicht in verschuivingen van de gemiddelde beroepsstatus, maar laat niet zien welk deel van de migranten in beroepsstatus gestegen dan wel gedaald is; ook bij een gemiddelde stijging van de beroepsstatus in Nederland zullen niet alle migranten een andere baan hebben gekregen en veranderd zijn qua beroepsstatus.
Tabel 4.3 laat zien dat van de Poolse migranten die in beide onderzoeken een baan hadden, een derde is gestegen in beroepsstatus, 44% gelijk is gebleven en een kwart is gedaald. Van de Bulgaren is ruim een kwart gestegen, 62% is stabiel gebleven en een tiende is gedaald. Vanwege het kleine aantal Bulgaarse respondenten is de verandering onder hen die in beide onderzoeken een baan hadden, niet significant; onder de Polen is de (kleinere) verandering wel significant.

Tabel 4.3

Veranderingen in beroepsstatus onder Poolse en Bulgaarse migranten die in zowel de eerste als de tweede golf aangaven dat ze werk hadden, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools (n = 278) | Bulgaars (n = 37) |
|---|---|---|
| gestegen | 33 | 28 |
| onveranderd | 44 | 62 |
| gedaald | 24 | 10 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Hoger opgeleiden winnen aan beroepsstatus

De sociaaleconomische status van de hoger opgeleiden bleek in het eerste onderzoek relatief laag te zijn, en kenmerkten we als onbenut potentieel (Gijsberts en Lubbers 2013). In het tweede onderzoek, anderhalf jaar later, zien we dat de beroepsstatus van de hoogst opgeleiden licht is toegenomen, terwijl deze onder de lager opgeleiden redelijk stabiel (laag) is gebleven (tabel 4.4). Onder de Bulgaren zien we daarnaast dat het onderscheid tussen mannen en vrouwen vergroot is. Bulgaarse vrouwen blijven een zeer lage beroepsstatus houden, terwijl Bulgaarse mannen er gemiddeld op vooruit zijn gegaan.

Tabel 4.4

Beroepsstatus op de ISEI-ladder in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, (in gemiddelden op een schaal van 10 tot 90)

| | Pools | | Bulgaars | |
|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 (n = 315) | 2012/'13 (n = 299) | 2010/'11 (n = 56) | 2012/'13 (n = 66) |
| vrouw | 26 | 28 | 21 | 22 |
| man | 30 | 32 | 29 | 34 |
| 18-30 jaar | 28 | 31 | 26 | 31 |
| > 30 jaar | 27 | 28 | 25 | 27 |
| lager opgeleid | 26 | 25 | 23 | 25 |
| hoger opgeleid | 28 | 32 | 30 | 34 |
| arbeidsmigrant | 27 | 28 | 27 | 29 |
| gezinsmigrant | 29 | 30 | - | - |
| Turkse Bulgaren | | | 24 | 30 |
| etnische Bulgaren | | | 28 | 29 |

\- Er waren te weinig respondenten om gegevens te kunnen presenteren (n < 20).

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## 4.4 Baankenmerken en kanalen van baanverwerving

### Polen zijn vooral blijven werken in de productie, Bulgaren in schoonmaak en bouw

Onder de Poolse migranten zijn er door de tijd weinig verschuivingen in de sectoren waarin zij het vaakst werken. Bij zowel de eerste als de tweede meting, anderhalf jaar later, vinden we dat Polen vaker werkzaam zijn in de industrie (productie- en magazijnwerk) dan in de bouwnijverheid of de land- en tuinbouw (tabel 4.5).
Bulgaren werken veel minder vaak dan Polen in de industrie en ook minder in de land- en tuinbouw. Zij werken vaak in de bouw (30%). Het aandeel dat werkt in de schoonmaakbranche is afgenomen, maar was met 33% nog steeds de grootste sector waarin de Bulgaren werkzaam waren.
Ook onder de migranten uit Turkije vinden we een lichte afname van het aandeel dat werkzaam is in de bouw en een kleine stijging van het deel dat werkt in de industrie. De Turkse migranten zijn daarnaast vooral werkzaam in de horeca en schoonmaakbranche, dat is door de tijd onveranderd gebleven.

Tabel 4.5

Sectoren waarin recente migranten met een baan in Nederland werkzaam zijn, 2010/'11 en in 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| industrie (productie- en magazijnwerk) | 32 | 32 | 5 | 3 | 16 | 21 |
| land- en tuinbouw | 19 | 16 | 9 | 2 | 13 | 8 |
| bouwnijverheid (inclusief monteurs) | 20 | 21 | 28 | 30 | 26 | 21 |
| transport | 5 | 5 | 4 | 8 | 3 | 5 |
| horeca en toerisme | 3 | 3 | 4 | 9 | 13 | 14 |
| detailhandel | 4 | 2 | 6 | 6 | 5 | 6 |
| verzorging, beveiliging | 2 | 2 | 2 | 2 | 2 | 2 |
| schoonmaakbranche | 8 | 8 | 40 | 33 | 15 | 15 |
| kantoor en administratie | 2 | 4 | 0 | 1 | 1 | 0 |
| hoger kader | 7 | 8 | 2 | 6 | 7 | 9 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

### Meer zelfstandigen, vooral onder de Bulgaren

Het percentage migranten dat in het tweede onderzoek aangaf als zelfstandige in Nederland te werken ligt beduidend hoger dan dat in het eerste onderzoek, hoewel het aandeel onder de migranten uit Turkije laag is gebleven (tabel 4.6). Gezien deze hogere aandelen zijn de bevindingen van dit tweede onderzoek meer in overeenstemming met die van eerder onderzoek naar het aandeel zelfstandigen onder recente migranten (Dagevos 2011; Engbersen et al. 2011). Het percentage onder de Bulgaren is aanzienlijk gestegen en was daardoor in 2012/'13 meer in lijn met het onderzoek van Engbersen et al. (2011), dat uitwees

dat bijna een derde van de Bulgaren als zelfstandige in Nederland werkte. Het aandeel Poolse zelfstandigen is ook vergelijkbaar met het percentage dat Engbersen heeft gevonden (13% in 2011) en komt in de buurt van de bevindingen van Dagevos (18% in 2011). Dat zoveel Bulgaren aangeven als zelfstandige te werken heeft hoogstwaarschijnlijk te maken met de vereiste van de twv die van kracht was tot 1 januari 2014. Als zelfstandige hoefde je daar niet aan te voldoen. Voor werkgevers was het bovendien eenvoudiger om een zzp'er in te huren dan een twv aan te vragen; ook dat zal hebben bijgedragen aan de stijging van het aandeel zelfstandigen onder Bulgaren. Een uitsplitsing van zelfstandigen naar sector laat zien dat zelfstandige Polen en Bulgaren vooral in de bouwsector werkzaam zijn, gevolgd door de schoonmaakbranche.

Tabel 4.6
Aandeel dat aangeeft als zelfstandige te werken in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

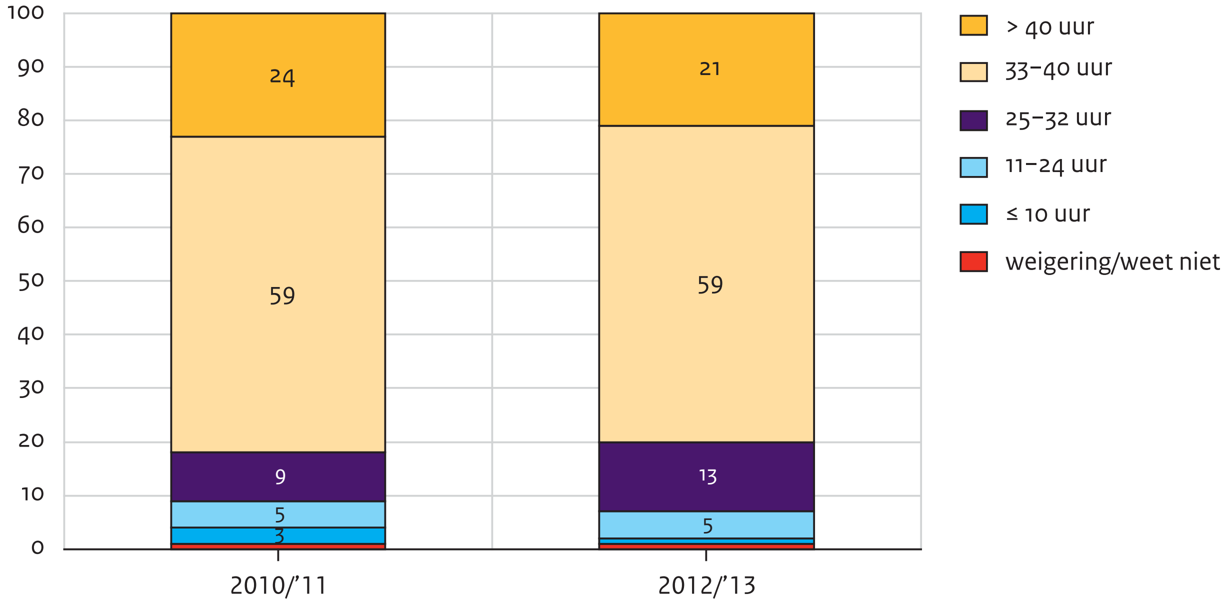
| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | '10/'11 | '12/'13 | '10/'11 | '12/'13 | '10/'11 | '12/'13 |
| werkzaam als zelfstandige | 9 | 14 | 16 | 44 | 3 | 4 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Polen werken veel uren

De meeste Polen geven aan fulltime te werken (meer dan 32 uren). Van de werkende Polen in Nederland werkte in 2012/'13 80% meer dan 32 uur per week; 21% werkte meer dan 40 uur per week. Er is weinig verandering opgetreden in het aantal gemaakte uren (figuur 4.4). Het aandeel dat parttime werkt (tussen de 25 en 32 uren per week) is licht toegenomen.

Figuur 4.4
Werkuren per week onder Poolse migranten in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13 (in procenten)



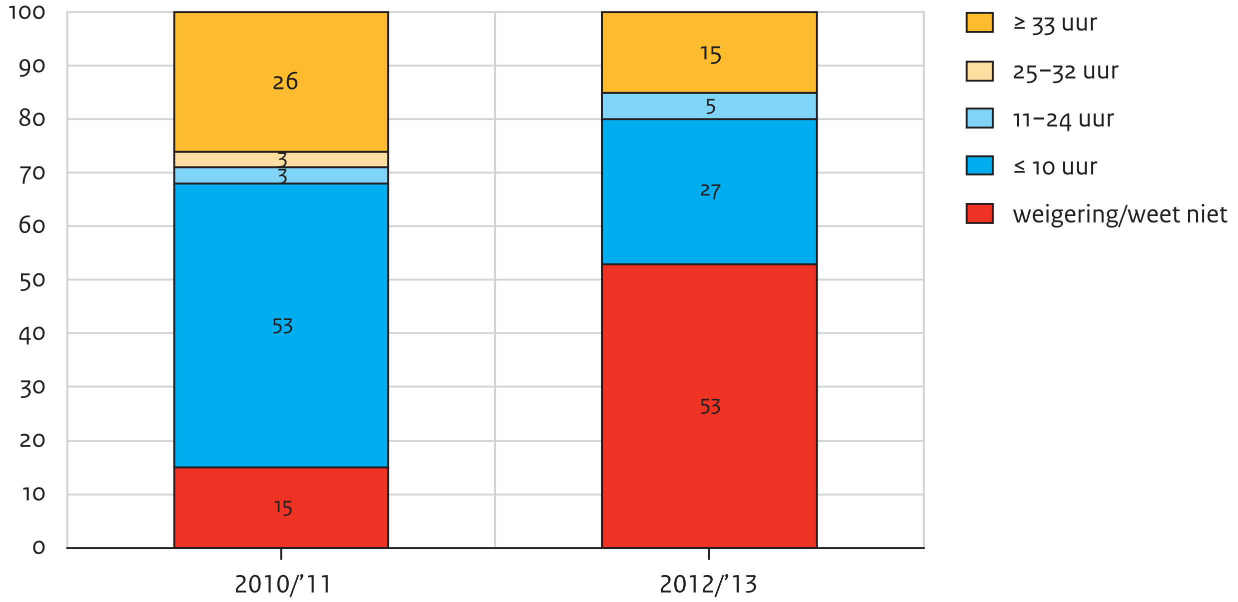

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Aantal uren dat Bulgaren werken blijft heikel punt

Een opvallende uitkomst uit het eerdere onderzoek was dat zo weinig Bulgaren aangaven meer dan 10 uur per week te werken (zie Gijsberts en Lubbers 2013 en figuur 4.5). Anderhalf jaar later viel vooral op dat veel Bulgaren niet aan wilden geven hoeveel uren zij werken. Velen weigerden een antwoord te geven op deze vraag, dan wel gaven aan het niet te weten (ruim de helft). Van de Bulgaren die wel een antwoord hebben gegeven, gaf nog altijd het grootste deel aan dat zij minder dan 10 uren per week werken. Meer dan 40 uur per week werken komt nagenoeg niet voor onder Bulgaren.

Figuur 4.5

Werkuren per week onder Bulgaarse migranten in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13 (in procenten)



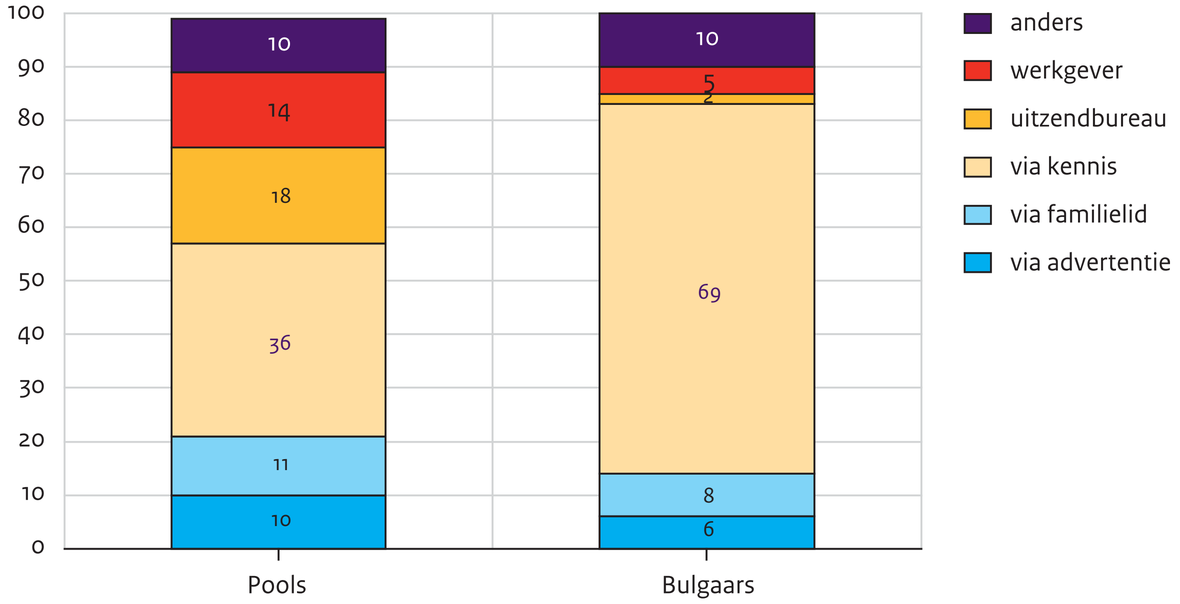

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Kanalen voor het vinden van een baan

In het eerste onderzoek kwam naar voren dat het vinden van een baan in Nederland voor Polen en Bulgaren vooral via kennissen en familie verloopt (Gijsberts en Lubbers 2013). Voor de Bulgaren was bij de ondervraging anderhalf jaar later 'kennissen' veruit het meest gebruikte kanaal (73%, zie figuur 4.6). Het uitzendbureau was in beide onderzoeken onder Bulgaren irrelevant. Dit komt doordat de uitzendbureaus zich minder op de Bulgaren richten, wellicht vanwege de destijds nog verplichte tewerkstellingsvergunning. Van de Polen vond echter een op de vijf werk via het uitzendbureau. Veel uitzendbureaus richtten zich specifiek op Polen, sommige rekruteerden de Poolse werknemers al vanuit Polen.

Figuur 4.6

Kanaal waarlangs een baan is gevonden, naar etnische herkomst, 2012/'13 (in procenten)



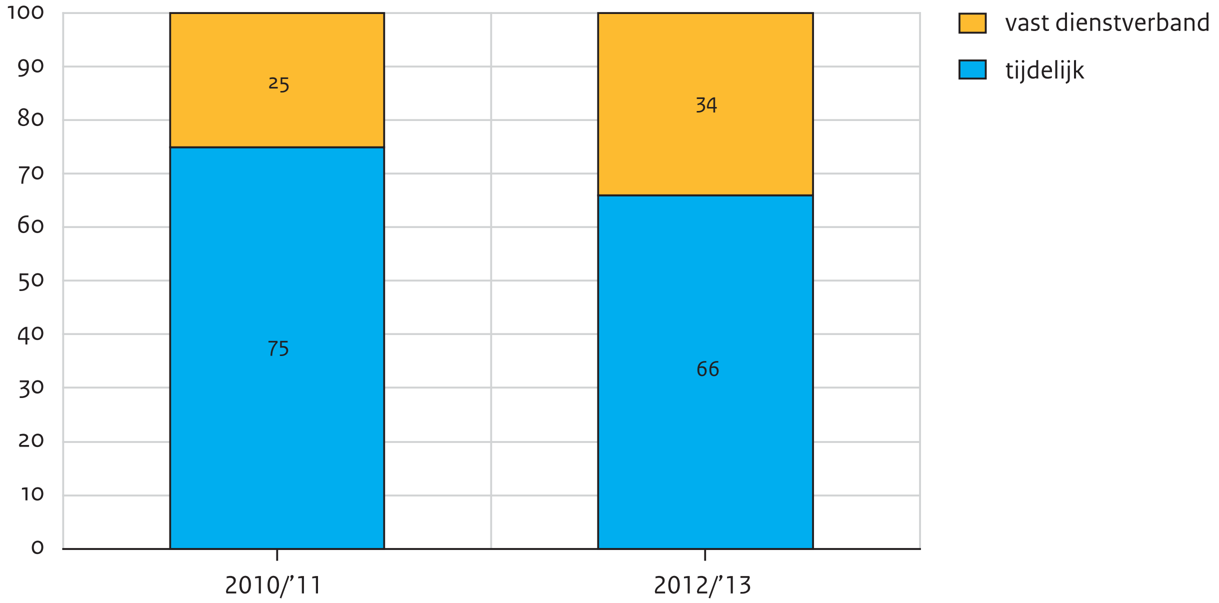

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'13)

## Stijging in aandeel vaste dienstverbanden

Onder zowel de Polen als de Bulgaren deed zich een stijging voor van het aandeel met een vast dienstverband. We presenteren geen gegevens voor de Bulgaren, omdat onder deze toch al kleine groep in het onderzoek maar een beperkt deel werkt, en daarvan ook een aanzienlijk deel als zelfstandige. De aantallen worden daarmee te klein. Van de Polen werkte in 2012/'13 een derde in vaste dienst (figuur 4.7). Anderhalf jaar eerder was dit nog minder dan een kwart. We vinden geen verschillen tussen hoger en lager opgeleide Poolse migranten in de mate waarin zij een vast of tijdelijk dienstverband hebben.

Figuur 4.7

Poolse werknemers met een tijdelijk of vast dienstverband, 2010/'11 en 2012/'13 (in procenten)



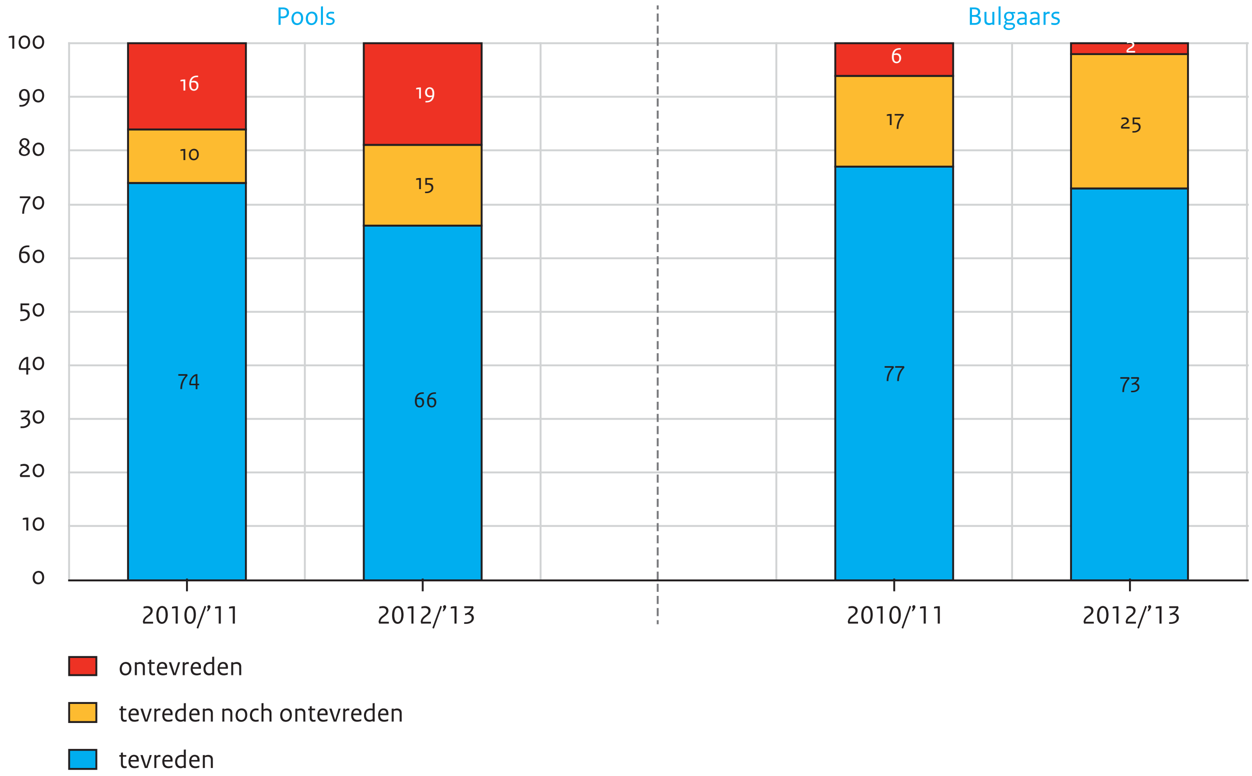

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## 4.5 Tevredenheid met inkomen

### Lichte daling in tevredenheid met inkomen uit baan

Veruit de meeste migranten zijn tevreden met de inkomsten die zij verkrijgen uit hun baan in Nederland (figuur 4.8). De tevredenheid wordt echter wat kleiner met de tijd. Onder de Polen is het aandeel dat tevreden was met het inkomen gedaald van 74% naar 66%. Onder de Bulgaren is het vrijwel gelijk gebleven, er is slechts een lichte negatieve tendens van 77% naar 73% (niet significant). Onder de Polen was een op de vijf recente migranten in 2012/'13 ontevreden over het inkomen uit hun baan. Deze daling zou kunnen betekenen dat men gewend is geraakt aan het prijsniveau in Nederland, dat hoger is dan in het land van herkomst.

Figuur 4.8
Inkomenstevredenheid met de baan in Nederland in 2010/’11 en 2012/’13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11 en ’13, panelgegevens)

Als we niet naar de gemiddelden in de groep kijken, maar naar veranderingen door de tijd (niet weergegeven), dan zien we dat 18% van de Polen tevredener is geworden, 45% onveranderd is gebleven en 37% minder tevreden is geworden ten opzichte van de situatie kort na migratie. Onder de Bulgaren is het aandeel dat tevredener is geworden redelijk in evenwicht met het aandeel dat minder tevreden is geworden; 44% is stabiel gebleven.

## Sterkste daling in tevredenheid onder mannen en hoger opgeleide migranten

De daling in de tevredenheid met het inkomen is bij de Polen n de Bulgaren sterker onder mannen dan onder vrouwen (tabel 4.7). Ook onder de jongste migranten (tot en met 30 jaar) was de tevredenheid anderhalf jaar na het eerste onderzoek beduidend meer gedaald dan onder de 30-plussers. De tevredenheid met het inkomen lag bij beide metingen echter hoger dan het was in het land van herkomst (de resultaten van de eerste meting hebben we gepresenteerd in de eerste rapportage over Polen en Bulgaren in Nederland (Gijsberts en Lubbers 2013)). Onder beide groepen zien we ook dat de hoger opgeleiden minder tevreden zijn geworden met hun inkomen dan zij waren in 2010/’11. Wellicht hebben zij hun groei in sociaaleconomische positie onvoldoende weten om te zetten naar groei in inkomen, of valt het een deel van de hoger opgeleiden tegen dat zij ook na een aantal jaren in Nederland nog in laagbetaalde banen werken.

Tabel 4.7
Mate waarin men (heel) tevreden is met de inkomsten uit de baan in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | |
|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| vrouw | 75 | 68 | 77 | 75 |
| man | 74 | 64 | 77 | 72 |
| 18-30 jaar | 76 | 68 | 77 | 64 |
| > 30 jaar | 73 | 64 | 77 | 81 |
| lager opgeleid | 65 | 64 | 72 | 72 |
| hoger opgeleid | 79 | 67 | 85 | 73 |
| arbeidsmigrant | 73 | 65 | 75 | 76 |
| gezinsmigrant | 72 | 60 | - | - |
| Turkse Bulgaren | | | 78 | 75 |
| etnische Bulgaren | | | 75 | 70 |

- Er waren te weinig respondenten om gegevens te kunnen presenteren (n < 20).

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## 4.6 Conclusies

De Poolse en Bulgaarse migranten die in Nederland zijn gebleven nadat ze zich hadden ingeschreven in het GBA in 2009 of 2010, hebben hun arbeidsmarktpositie bestendigd of enigszins verbeterd. Gezien de moeilijke economische periode, waarin de werkloosheid in Nederland flink opliep en dan vooral onder Nederlanders van niet-westerse herkomst, is dit een opvallende en gunstige bevinding. Voor de Polen geldt dat zij een onverminderd hoge arbeidsmarktparticipatie kennen. De Polen komen voornamelijk naar Nederland om hier te werken, wat hun positie uitzonderlijk maakt.
Hoewel het merendeel van de Bulgaren ook voor werk naar Nederland is gekomen, blijft het beeld voor deze groep zorgelijk, ook al hadden zij anderhalf jaar na het eerste onderzoek net wat vaker een baan dan vlak na migratie. Het aandeel Bulgaarse migranten dat aangeeft geen betaalde baan te hebben blijft schrikbarend hoog. Zoals we eerder al vermoedden (Gijsberts en Lubbers 2013) lijkt het er sterk op dat veel Bulgaarse migranten werkzaam zijn (gebleven) in het informele circuit. Het is aannemelijk dat de Bulgaren in het onderzoek niet hebben durven aangeven dat zij dergelijk werk verrichten. Overigens is de positieve ontwikkeling alleen van toepassing op de Bulgaarse mannen. Nog geen kwart van de Bulgaarse vrouwen gaf in 2012/'13 aan te werken, een aandeel dat zo laag is gebleven sinds de situatie vlak na migratie. Een verklaring voor deze stagnatie onder Bulgaarse vrouwen zou relatievorming of gezingsuitbreiding kunnen zijn; echter, daarvoor vinden we

geen empirisch bewijs. Wat er dan wel aan de hand is blijft speculeren. We zien dat in de onderzochte periode het aantal afgesloten huwelijken onder de Bulgaarse groep is toegenomen. Wellicht volgt kort hierop gezinsuitbreiding en is dit de reden voor de afname in het aandeel dat werkt. Verder geven Bulgaarse vrouwen aan vooral in de schoonmaakbranche te werken; wellicht dat de gevoeligheid voor zwart werk relatief groot is in deze sector (denk aan schoonmakers in huishoudens), wat de achtergestelde positie van vrouwen ook deels kan verklaren. Het relatief lage opleidingsniveau, de slechte beheersing van het Nederlands en de twv-vereiste die nog gold tijdens het onderzoek maken de positie van Bulgaren op de arbeidsmarkt in ieder geval zwak.
We zagen in hoofdstuk 3 dat de beheersing van de Nederlandse taal onder de migranten uit Polen en Bulgarije verbetert bij langer verblijf. Logischerwijs zou hun positie op de arbeidsmarkt dan ook vooruit moeten gaan, maar in dit hoofdstuk vinden we hier (nog) geen aanwijzingen voor. Wellicht moet hier nog meer tijd overheen gaan. Een reden hiervoor kan zijn dat migranten weliswaar vooruitgaan in het beheersen van de taal, maar dat zij voor banen waarvoor beheersing van de Nederlandse taal daadwerkelijk een rol speelt de taal toch nog te weinig beheersen.

Behalve in de schoonmaakbranche werken Bulgaren vooral in de bouw. Polen werken vooral in de industrie (productie- en magazijnwerk) en in mindere mate in de bouw en de land- en tuinbouw. Een flink deel van de Bulgaren werkt als zelfstandige en dat aandeel is toegenomen. Net als onder de Polen werken zij vooral in de bouw als zelfstandige.
De tewerkstellingsvergunning die voor Bulgaren een vereiste was tot 2014 lijkt hen te hebben aangezet om als zelfstandige te gaan werken. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat deze tewerkstellingsvergunning het aantrekkelijk maakte voor Bulgaren om in het informele – zwarte – circuit te gaan werken, omdat de formele route naar een reguliere baan voor hen moeilijker was. Dit wordt bevestigd door de grote tegenstelling tussen de Polen en Bulgaren in de gemaakte uren dat zij werken. Polen geven niet alleen vaker aan dat zij een baan hebben, maar zeggen ook veel vaker dat zij fulltime (33-40 uur) of meer dan 40 uur werken. Bulgaren geven in meerderheid aan minder dan 10 uur te werken, of geven aan niet te willen zeggen of niet te weten hoeveel uren zij werken.

De Polen en Bulgaren *die* werken, klimmen qua sociaaleconomische beroepsstatus enigszins uit het dal. Vonden we eerder al dat de status van het beroep net na migratie veel lager lag dan die in het land van herkomst, anderhalf jaar na het eerste onderzoek is de beroepsstatus licht gestegen. Deze bevinding bevestigt de nog weinig getoetste U-curveverwachting voor de ontwikkeling van de beroepsstatus van migranten. Chiswick et al. (2005) hadden gevonden dat migranten na hun komst naar Australië gemiddeld genomen een beduidend lagere beroepsstatus hadden dan voor migratie, maar dat na langer verblijf in Australië de beroepsstatus weer begon te stijgen. Deze verwachting werd gerepliceerd in onderzoek in de vs en nu vinden wij ook voor Nederland een eerste bevestiging van deze verwachting. De stijging doet zich vooral voor onder mannen, jongeren en hoger opgelei-

den. Vooral Bulgaarse vrouwen zijn – als ze al werken – blijven werken in de laagst gewaardeerde beroepen, voornamelijk in de schoonmaakbranche.

Het bijzonder sterke optimisme van de migranten, uitgedrukt in hun tevredenheid met het inkomen uit hun baan in Nederland, is anderhalf jaar later enigszins getemperd. Wellicht waren de migranten in het eerste onderzoek zo tevreden omdat het contrast met het inkomen in het land van herkomst nog sterk op het netvlies was gebrand. Over dat inkomen waren de migranten immers ontevreden. Anderhalf jaar na het eerste onderzoek waren de migranten uit Polen en Bulgarije nog altijd in meerderheid tevreden met hun inkomen, maar minder dan toen zij pas vrij kort in Nederland waren. En terwijl mannen, jongeren en hoger opgeleiden gemiddeld genomen het sterkst in beroepsstatus zijn gestegen, is hun tevredenheid over het inkomen ook het sterkst gedaald.

# 5 Ontwikkelingen in oriëntatie op Nederland, geloof en culturele opvattingen

In dit hoofdstuk gaan we in op de sociaal-culturele inbedding van de recent gemigreerde Polen en Bulgaren. We besteden aandacht aan de veranderingen in de sociale contacten die de Polen en Bulgaren in Nederland hebben met autochtone Nederlanders en met leden van de eigen etnische groep. Ook laten we zien in hoeverre er veranderingen zijn opgetreden in de mate waarin de migranten door hun mediaconsumptie en politieke interesse georiënteerd zijn op Nederland dan wel op het land van herkomst. Ten slotte bekijken we in hoeverre de migranten veranderd zijn in het bezoeken van kerk of moskee, en bezien we of er veranderingen zijn opgetreden in hun opvattingen over echtscheiding en homoseksualiteit.

## 5.1 Ontwikkelingen in oriëntatie van Poolse en Bulgaarse migranten op Nederland

De migranten uit Polen en Bulgarije is in beide benaderingen (in 2010/'11 en in 2012/'13) gevraagd in hoeverre zij contact hebben met autochtone Nederlanders en met leden van de eigen etnische groep. Zodoende kan worden bepaald of bij langer verblijf een verandering optreedt in de mate waarin contacten worden onderhouden. Het is een vraag naar contacten in het algemeen zonder dat een uitsplitsing is gemaakt naar het soort contact of de plaats waar het contact plaatsvindt. Groepen verschillen in de mate waarin zij in de gelegenheid zijn om contacten te hebben met personen uit andere groepen. Dit heeft niet alleen te maken met de grootte van de verschillende etnische groepen, maar ook met de vraag waar men woont en werkt.

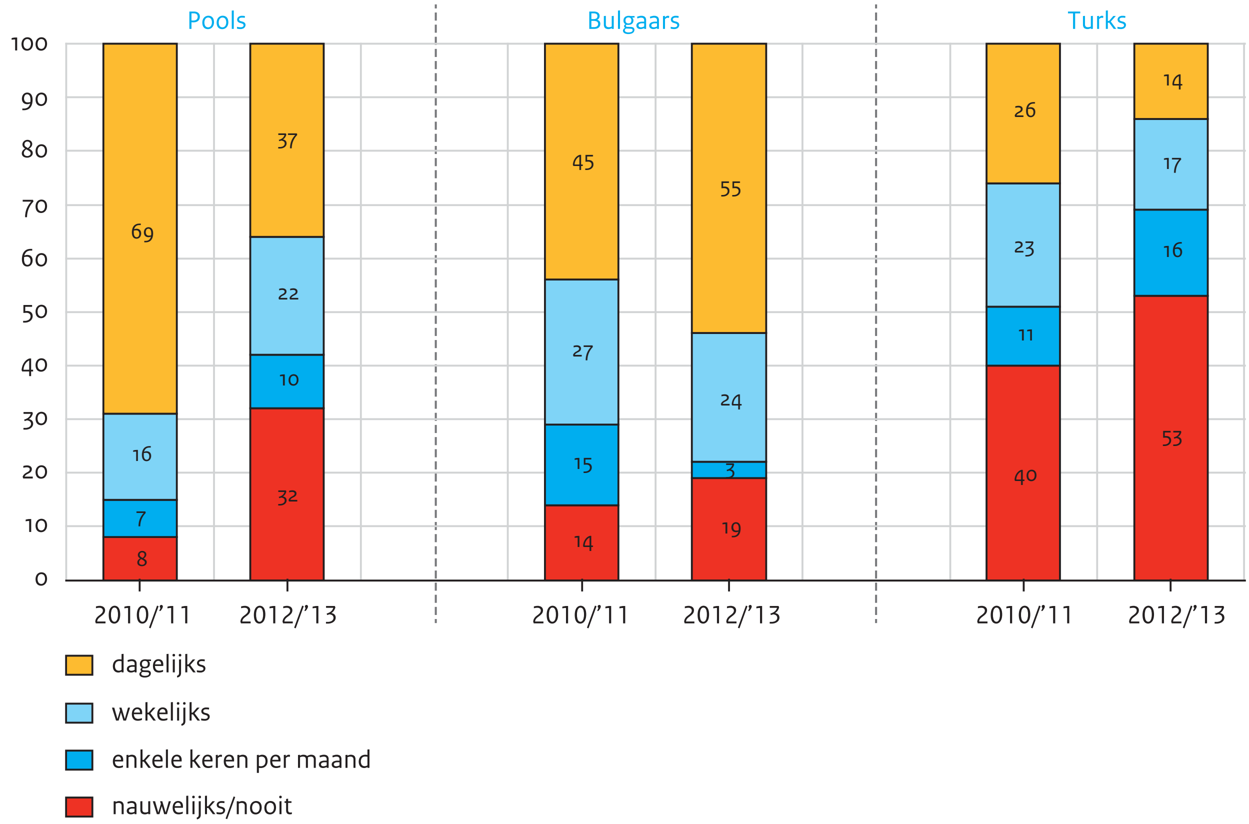
### Afname in contacten met autochtone Nederlanders onder Poolse migranten

Figuur 5.1 laat een opmerkelijke verandering zien: het aandeel dat nooit of nauwelijks contact heeft met Nederlanders is onder alle drie migrantengroepen tussen de twee meetmomenten gestegen. Vooral onder de Polen is dit aandeel behoorlijk toegenomen. Van de Poolse migranten stelde in 2012/'13 een op de drie nooit of nauwelijks contact te hebben met Nederlanders; onder Turkse migranten was dit ruim de helft. Een reden voor deze verandering is moeilijk te geven. Onder Bulgaren is het aandeel dat dagelijks contact heeft met Nederlanders gestegen, onder Polen en Turken is het afgenomen. Omdat onder de Bulgaren een deel van de groep meer en een deel minder contacten heeft gekregen, is het totaalbeeld onder de Bulgaren dat de mate van contacten met autochtone Nederlanders stabiel is gebleven.

Uitsplitsingen naar achtergrondkenmerken laten zien dat vooral onder Poolse arbeidsmigranten contacten met autochtone Nederlanders zijn afgenomen. Onder de Bulgaarse groep zien we vooral onder gezinsmigranten een toename in de frequente contacten met autochtone Nederlanders. (zie tabel B5.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl).

Figuur 5.1

Contacten met autochtone Nederlanders in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)



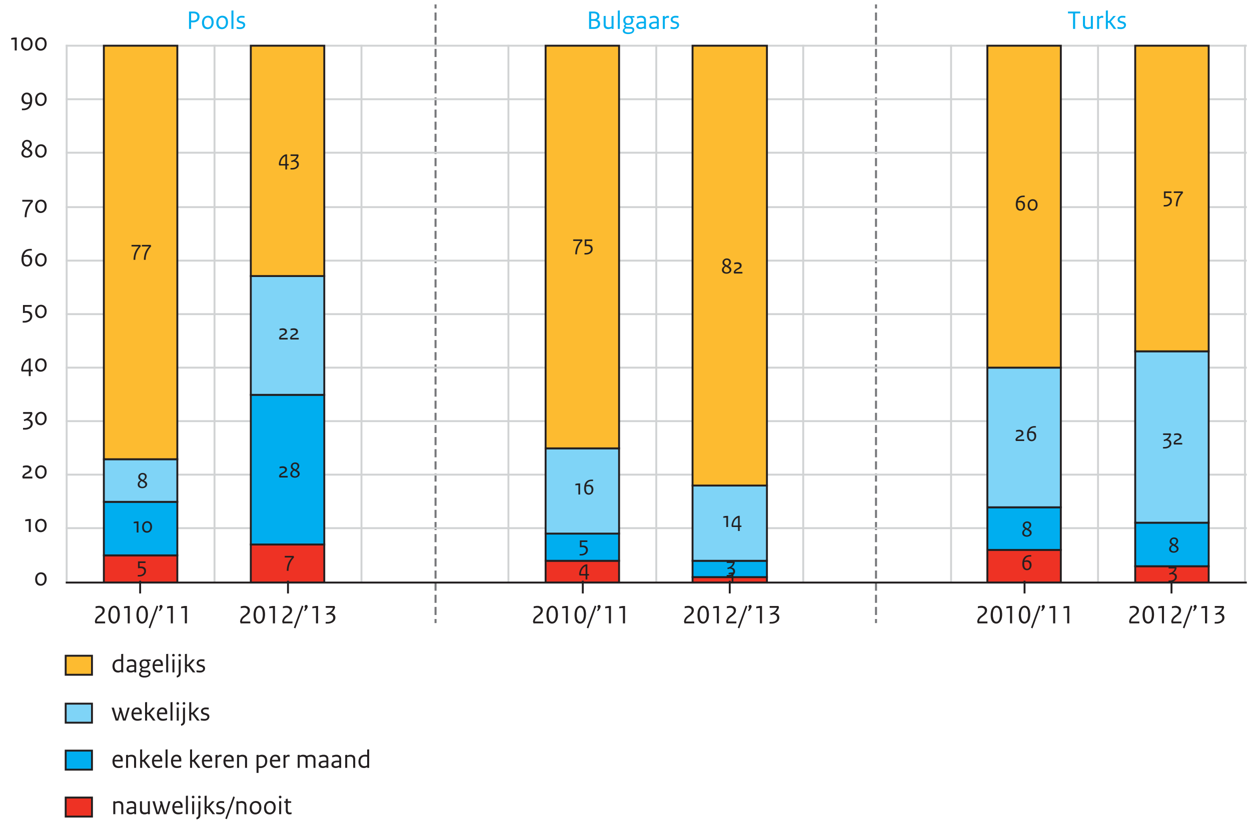

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Ook vermindering contact met andere Polen

Onder de Polen vinden we ook een (significante) verandering naar minder contact binnen de eigen groep (figuur 5.2). Onder de Bulgaren en Turken is het aandeel dat dit soort contact onderhoudt echter stabiel gebleven. Uitsplitsingen naar achtergrondkenmerken laten zien dat over de hele linie Polen minder contacten rapporteren binnen de eigen groep (zie tabel B5.2 in de bijlage op www.scp.nl).

Figuur 5.2

Contacten met mensen van dezelfde etnische herkomst in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)



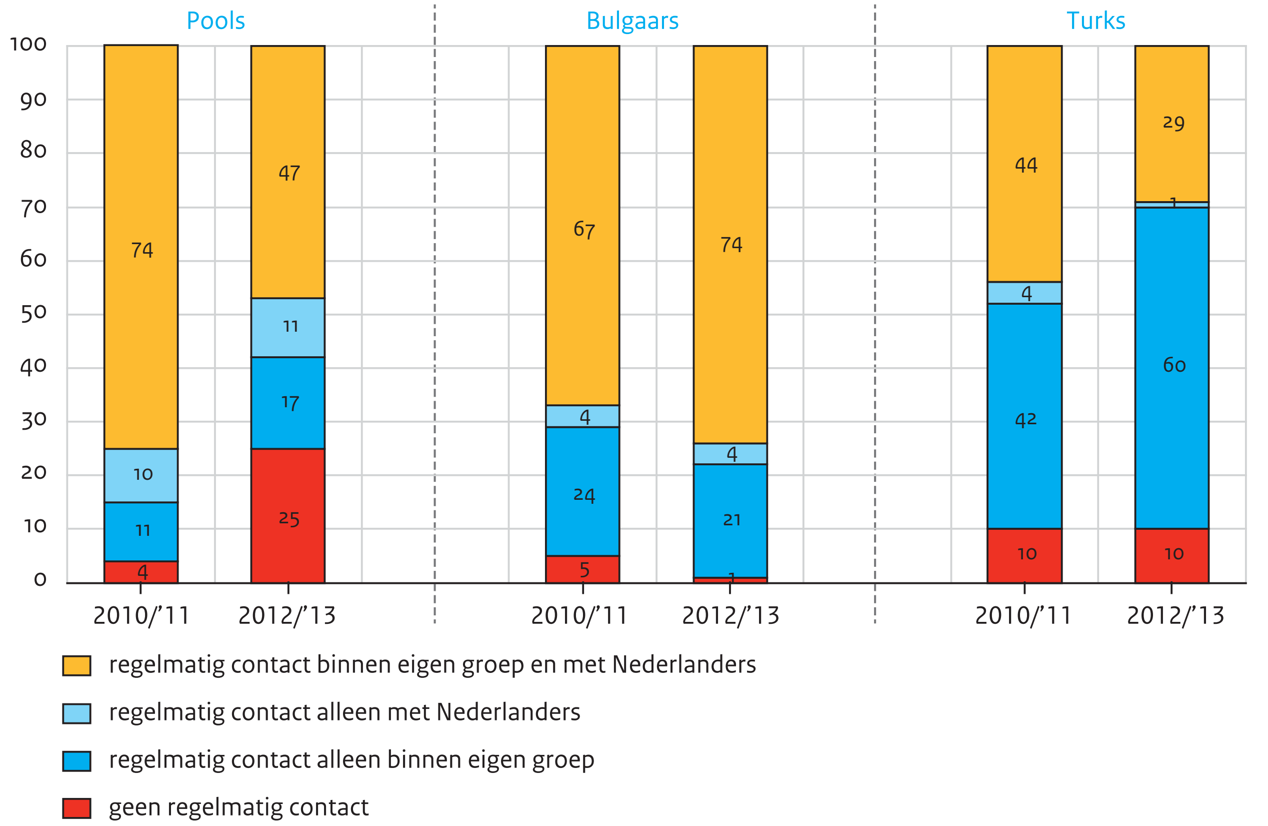

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Aandeel met dubbele bindingen onder Poolse migranten sterk afgenomen

In figuur 5.3 is te zien dat het aandeel Polen dat weinig contact heeft met zowel de eigen groep als autochtone Nederlanders, in de eerste periode na migratie is gestegen (van 4% naar 25%). Onder de Polen is het aandeel dat alleen contact heeft binnen de eigen groep overigens ook wat toegenomen (van 11% naar 17%). De grootste verandering zien we echter in het aandeel met 'dubbele bindingen': de groep Polen die veelvuldig contact hebben met zowel herkomstgenoten als autochtone Nederlanders is in de eerste periode na migratie aanzienlijk afgenomen (van 74% naar 47%). Onder de Bulgaren is het beeld redelijk stabiel, met een kleine toename van het percentage dat regelmatig contact heeft met zowel Nederlanders als Bulgaren. Onder de migranten uit Turkije zien we net als bij de Polen een toename in het aandeel dat uitsluitend binnen de eigen groep contact heeft, ten koste van het aandeel met dubbele bindingen. Anders dan onder de Polen is het aandeel met helemaal geen contacten onder de migranten uit Turkije niet toegenomen.

Figuur 5.3

Regelmatige contacten (minimaal eens per week) met zowel mensen van dezelfde etnische herkomst als autochtone Nederlanders in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Afname in contact met Nederlanders onder Polen die de Nederlandse taal slecht beheersen en onder Polen die werken

Wanneer we de mate van contact bij de eerste meting afzetten tegen de contacten anderhalf jaar later, kunnen we achterhalen in hoeverre een migrant is veranderd in de mate van contact (niet weergegeven). Onder de Polen heeft 48% minder contact met autochtone Nederlanders gekregen en onder de Bulgaren 27%. Meer contact met autochtonen heeft 11% van de Polen en 33% van de Bulgaren gekregen. Onder Turken liggen deze cijfers op 40% minder contact en 25% meer contact.

De vraag is of we kenmerken vinden die gerelateerd zijn aan het verminderen van contact met autochtonen. Uit nadere analyses blijkt dat Polen die door de tijd minder contact hebben gekregen met Nederlanders, minder goed de Nederlandse taal beheersen en vaker werken. Maar ze werken gemiddeld genomen niet meer uren dan Polen die niet veranderd zijn in de mate van contact of dan Polen die juist meer contact hebben gekregen. Polen die een afname van het contact met Nederlanders rapporteren, hebben ook iets vaker een partner, maar iets minder vaak een kind; maar deze verschillen zijn minimaal en niet statistisch significant gerelateerd aan de verandering in contacten.

### Afname in contact binnen eigen groep vooral onder Polen met partner, met kinderen, en onder Polen die veel werken

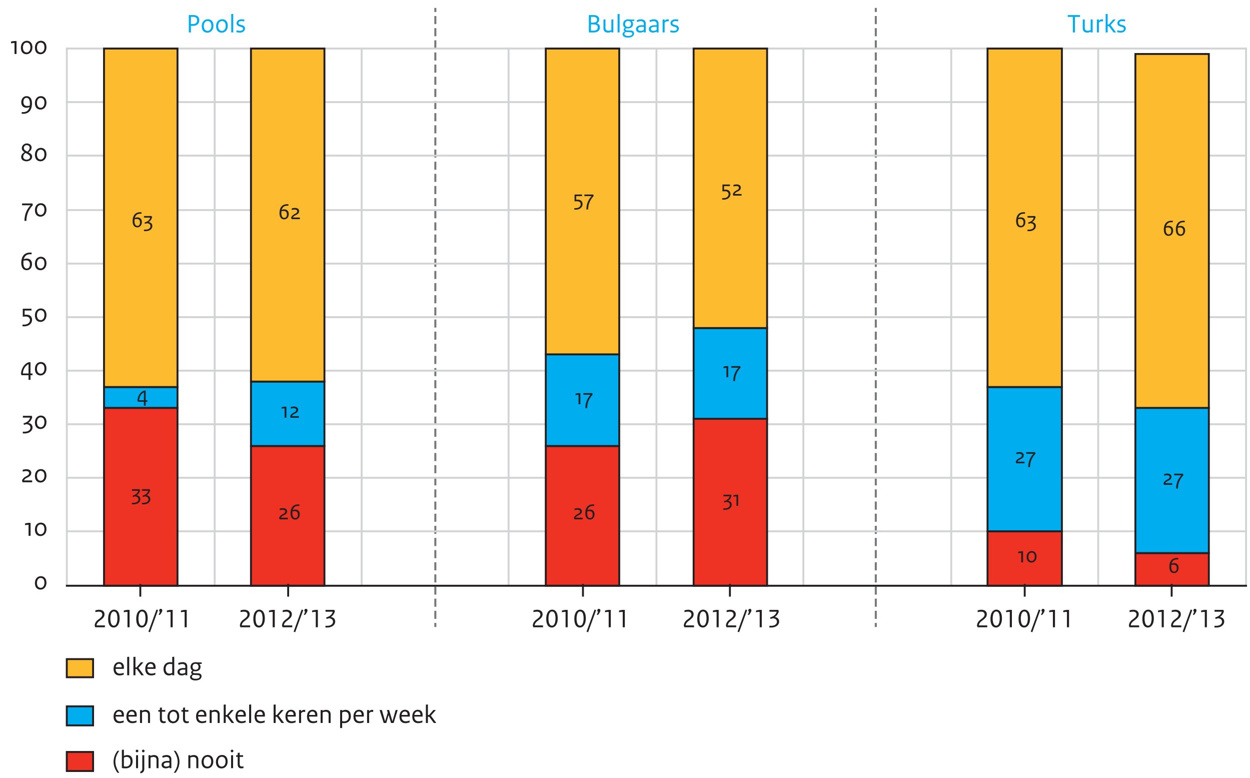
Het hebben van een partner is gerelateerd aan de afname van contacten binnen de eigen groep, en het percentage met een kind ligt ook hoger onder de Polen van wie het contact met andere Polen is afgenomen. Daarnaast vinden we dat Polen die minder contact hebben gekregen met andere Polen, meer uren werken dan Polen die juist meer contact hebben gekregen met andere Polen in Nederland. Toch blijven de relatief grote verschuivingen in de contacten opmerkelijk – vooral omdat de factoren die we hier besproken hebben, maar een kleine rol blijken te spelen. We vermoeden dat mensen na migratie vooral bezig zijn met het opbouwen van hun bestaan en daarom minder contact hebben met autochtone Nederlanders. Wellicht is de hoge mate van contact in de eerste meting deels ook toe te schrijven aan de contacten die de migranten hadden met de uitzendbureaus en formele organisaties om werk en woning te regelen en aan meer oppervlakkige contacten die men wel opmerkt vlak na migratie, maar niet wanneer men langer in een land verblijft.

### Zwaartepunt van mediagebruik onveranderd bij land van herkomst

Wanneer we kijken naar het mediagebruik, zien we dat het zwaartepunt duidelijk ligt bij de media uit het land van herkomst (figuur 5.4 en 5.5). Dit heeft natuurlijk onder meer te maken met de geringe beheersing van de Nederlandse taal (zie hoofdstuk 3). Een meerderheid kijkt dagelijks naar televisiezenders uit het land van herkomst en hierin is weinig veranderd gedurende de eerste jaren na migratie. Alleen onder de Bulgaarse groep is het kijken naar televisiezenders uit Bulgarije wat afgenomen (significant op 10%-niveau) en ligt het aandeel dat iedere dag kijkt wat lager dan onder de Polen (en Turken). Bijna een op de drie Polen en Bulgaren kijkt zelden of nooit naar zenders uit het land van herkomst. Het is onduidelijk in hoeverre verschillen tussen groepen te maken hebben met verschillen in het aanbod van zenders in Nederland.

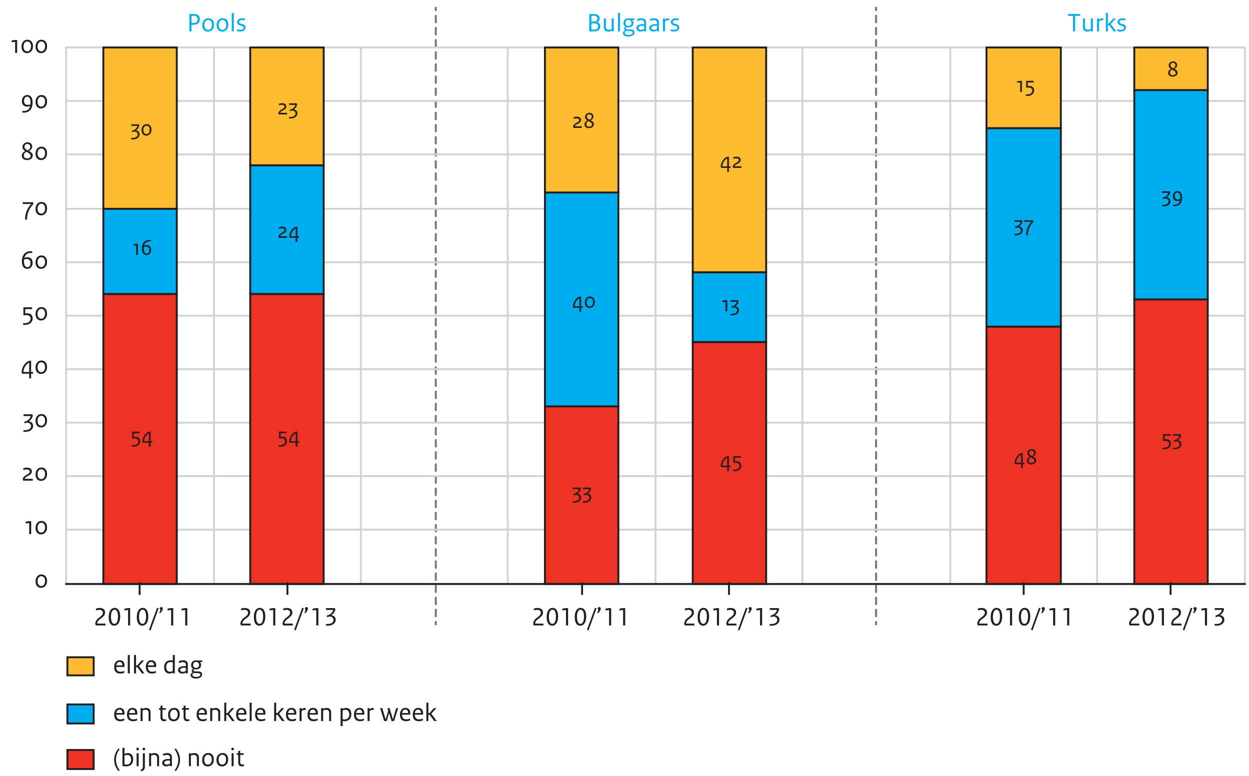
Zo rond de helft van de migranten uit de drie landen kijkt nooit of bijna nooit naar de Nederlandse tv (figuur 5.5). Het aandeel dat iedere dag zegt te kijken is wat afgenomen onder Poolse migranten (en ook onder de migranten uit Turkije, die van alle groepen het minst naar de Nederlandse televisie kijken). Onder de Bulgaren zien we dat zowel het aandeel dat zelden of nooit kijkt als het aandeel dat iedere dag kijkt, is toegenomen (ten opzichte van de situatie kort na migratie). Uitgesplitst naar achtergrondkenmerken doen zich weinig veranderingen voor tussen de twee benaderingen (zie tabel B5.3 in de bijlage op www.scp.nl). Poolse en Bulgaarse gezinsmigranten zijn wat minder vaak Nederlandse tv gaan kijken. De groepen verschillen verder niet sterk van elkaar in de mate waarin men Nederlandse tv kijkt, met uitzondering van de Poolse vrouwen: zij keken in de eerste benadering al beduidend vaker naar de Nederlandse tv dan de Poolse mannen en bleken dat tijdens het tweede onderzoek nog steeds vaker te doen.

Figuur 5.4
Kijken naar televisiezenders uit het land van herkomst in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

Figuur 5.5
Kijken naar Nederlandse televisiezenders in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Stijging interesse in Nederlandse politiek, maar meer interesse in politiek van herkomstland

Aangaande de interesse in de politiek zagen we dat kort na migratie het zwaartepunt duidelijk bij het land van herkomst lag (tabel 5.1). Dit gold voor zowel de Polen als de Bulgaren (en de recent gemigreerde Turken). Na wat langer verblijf komen deze twee meer in evenwicht, en ligt de interesse in de Nederlandse politiek niet meer zo veel lager dan die in de politiek van het land van herkomst. De interesse in de Nederlandse politiek is dus onder zowel de Polen als de Bulgaren aanzienlijk gestegen (statistisch significant). Bij de Bulgaren is het aandeel dat geïnteresseerd is in de politiek in Nederland zelfs drie keer zo groot geworden. Voor de recent gemigreerde Turken geldt dit echter niet: 32% is geïnteresseerd in de Turkse politiek, en slechts 5% in de politiek in Nederland. Er is in de periode van onderzoek in de Nederlandse politiek veel over migranten uit Midden- en Oost-Europa gesproken. Wellicht is dit de reden dat men de Nederlandse politiek meer is gaan volgen. De media-aandacht voor de vermeende fraude met uitkeringen onder Bulgaren kwam echter net na de tweede meting en kan dus geen invloed hebben gehad op de snelle toename in de interesse in de Nederlandse politiek onder Bulgaarse migranten.

Tabel 5.1
Interesse in de politiek van het herkomstland en in de Nederlandse politiek in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten vrij tot zeer geïnteresseerd)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| politiek land van herkomst | 48 | 48 | 33 | 52 | 39 | 32 |
| Nederlandse politiek | 29 | 40 | 15 | 44 | 9 | 5 |

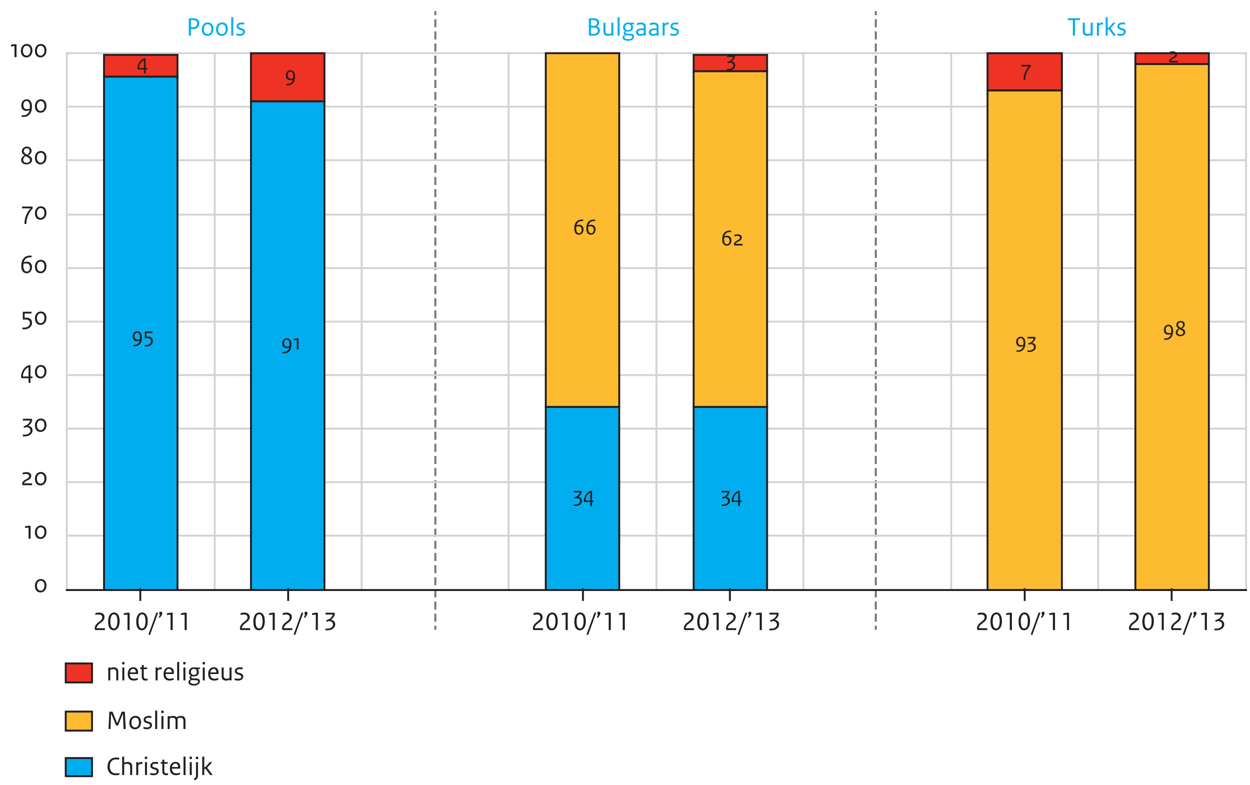
Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## 5.2 Veranderingen in religieuze zelfidentificatie en bezoek religieuze bijeenkomst

### Vrijwel alle migranten religieus

Vrijwel alle migranten uit Polen, Bulgarije en Turkije beschouwen zichzelf als lid van een godsdienstige groepering (figuur 5.6). Dat was zo tijdens de eerste benadering, en dat was anderhalf jaar later niet anders. Het is ook niet te verwachten dat zo'n kort verblijf leidt tot een grote verandering in religieuze zelfidentificatie. De literatuur over de invloed van migratie veronderstelt grotere effecten op kerk- of moskeebezoek, omdat migranten na migratie eerst hun weg moeten vinden in de samenleving, en ook op zoek moeten gaan naar een plaats om het geloof te belijden (Van Tubergen 2013).

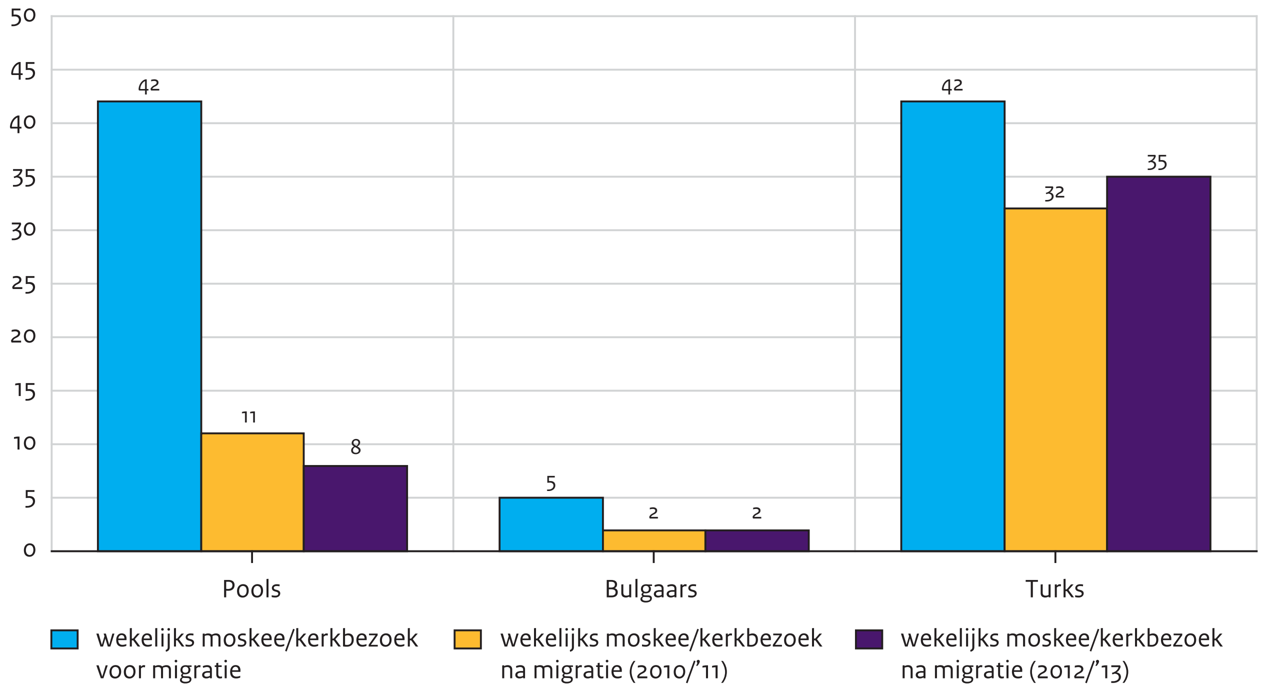
Figuur 5.6
Religieuze zelfidentificatie in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

Figuur 5.7 geeft inzicht in de mate van kerk- en moskeebezoek onder de migranten toen zij nog in het land van herkomst woonden (zoals retrospectief gerapporteerd in het eerste onderzoek), toen zij net in Nederland waren (2010/'11), en tijdens de tweede meting, anderhalf jaar later (2012/'13). Onder de Poolse migranten was het kerkbezoek na migratie al beduidend lager dan voor migratie. Anderhalf jaar later had zich dat nog niet hersteld en was het wekelijks bezoeken van de kerk nog wat verder afgenomen. Slechts 8% bezocht in 2012/'13 wekelijks de kerk, terwijl ruim 40% dat nog deed voor migratie. Bulgaarse migranten gingen ook voor migratie al nauwelijks wekelijks naar de kerk of de moskee, en deden dat vrijwel nooit vlak na hun migratie. Anderhalf jaar later was daar geen verandering in gekomen. Gijsberts en Lubbers (2013) verklaarden de bevinding over de lage mate van religiositeit onder Bulgaren door de repressie van religie, en de Turkse cultuur in het bijzonder, onder het Bulgaarse communistische systeem. Onder de migranten uit Turkije is het patroon iets anders. Zij gingen na migratie weliswaar ook minder na de moskee dan voor migratie in Turkije, maar het verschil binnen deze groep is veel minder groot dan onder de Polen. Bovendien was anderhalf jaar na het eerste onderzoek, toen de migranten uit Turkije nog maar recent in Nederland woonden, het percentage Turken dat de moskee wekelijks bezoekt weer licht (maar niet significant) gestegen. Het ligt voor de hand dat het aanbod van gebedshuizen voor moslims uit Turkije groter is dan dat voor Polen en Bulgaren, wat mogelijk bijdraagt aan de andere trend die we vinden onder de migranten uit Turkije dan onder de migranten uit Polen en Bulgarije.

Figuur 5.7
(Minimaal) wekelijks moskee- of kerkbezoek vóór migratie in het land van herkomst en na migratie in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens); ESS'06-'10 (SCP-bewerking)

## 5.3 Veranderingen in opvattingen over echtscheiding en homoseksualiteit

### Poolse migranten blijven minder progressief in opvattingen dan Bulgaarse migranten

Poolse migranten blijken wat minder progressief dan de Bulgaarse migranten, en voor zover er een verandering heeft plaatsgevonden in de eerste jaren dat de migranten in Nederland zijn, zien we dat er onder de Polen een tendens is naar wat minder progressieve houdingen, en onder Bulgaren een tendens naar juist wat progressievere houdingen. Onder de Polen geeft een minder groot deel van de migranten dan tijdens de eerste benadering aan dat ze het eens zijn met de stelling dat scheiding de beste oplossing is als partners er niet in slagen hun problemen op te lossen (tabel 5.2). Vooral de groep die aangeeft hier ‘neutraal’ te zijn is gestegen. Voor de Bulgaren is juist een tegengesteld patroon waarneembaar. Een derde van de Bulgaarse migranten gaf in de eerste benadering aan ‘neutraal’ te staan in hun opvatting over echtscheiding. Bijna iedereen uit die groep is het in de tweede benadering ermee eens dat een echtscheiding een goede oplossing is als partners er niet in slagen hun problemen op te lossen. Het is niet duidelijk waar we deze verandering aan zouden moeten toeschrijven. De bevindingen van beide benaderingen tonen dat de Bulgaren in vergelijking met de Polen en de Turken een wat progressievere houding hebben en dat dat verschil geprononceerder is geworden.

Tabel 5.2
Opvattingen over echtscheiding in 2010/’11 en 2012/’13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/’11 | 2012/’13 | 2010/’11 | 2012/’13 | 2010/’11 | 2012/’13 |
| Een scheiding is meestal de beste oplossing als partners er niet in slagen hun problemen op te lossen. | | | | | | |
| (helemaal) mee eens | 52 | 41 | 60 | 91 | 53 | 63 |
| neutraal | 9 | 24 | 31 | 4 | 13 | 17 |
| (helemaal) mee oneens | 39 | 35 | 9 | 5 | 34 | 20 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11 en ’13, panelgegevens)

Onder de Polen en Bulgaren is de houding tegenover homoseksualiteit behoorlijk stabiel gebleven tussen de twee benaderingen (tabel 5.3). Bulgaren blijken ook hier wat progressiever dan de Polen en de verschillen tussen beide groepen zijn in anderhalf jaar iets groter geworden. Een duidelijke verandering is nu alleen gevonden onder de Turkse migranten. In de eerste benadering waren de Turken al duidelijk minder progressief dan de Polen en Bulgaren; in de tweede golf was een meerderheid (78%) het oneens met de stelling dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen vrij moeten zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen.

Tabel 5.3
Opvattingen over homoseksualiteit in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten vrij zijn om hun leven te leiden zoals zij dat willen. | | | | | | |
| (helemaal) mee eens | 81 | 78 | 88 | 91 | 45 | 9 |
| neutraal | 7 | 13 | 6 | 2 | 16 | 13 |
| (helemaal) mee oneens | 11 | 9 | 6 | 7 | 39 | 78 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

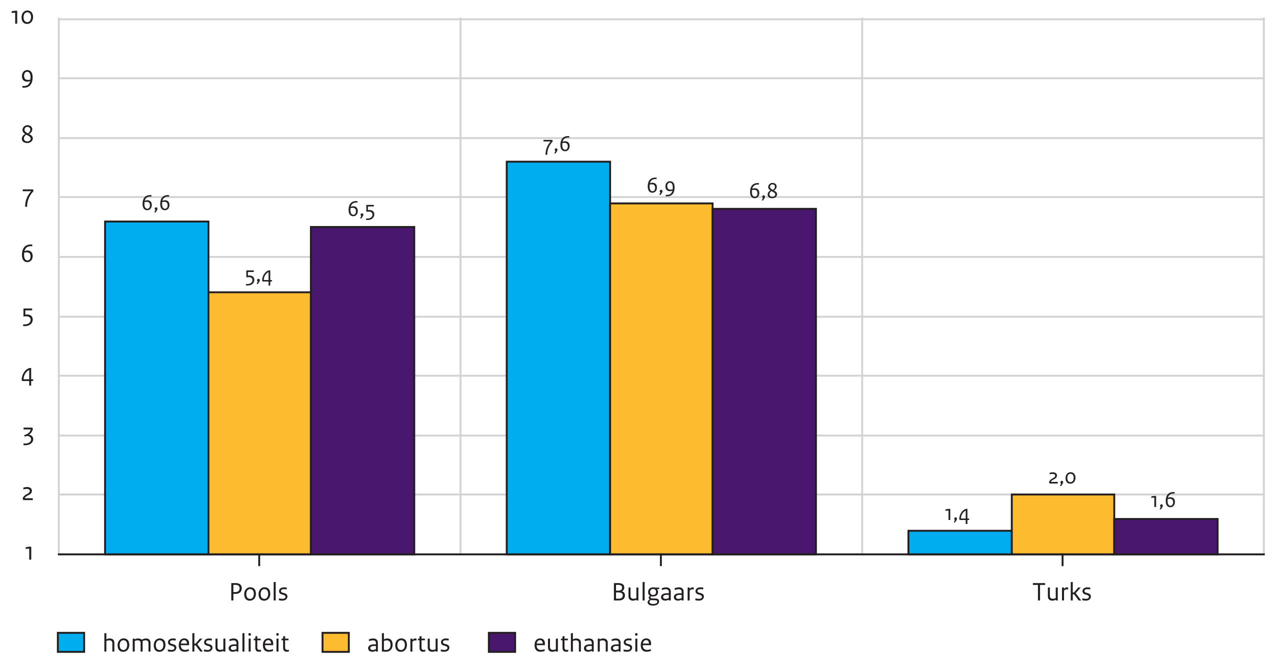
De opmerkelijke verandering zou verband kunnen houden met de commotie rondom het lesbische pleeggezin dat de voogdij had gekregen over een kind van Turkse ouders.

## Mediablootstelling leidt tot progressiever denken over homoseksualiteit

Recentelijk hebben Roeder en Lubbers (2015) geprobeerd te verklaren waarom Polen, in Ierland en Nederland anders zijn gaan denken over homoseksualiteit. Zij vonden dat Poolse migranten in Nederland een wat progressievere houding hebben dan de Poolse migranten in Ierland. Ook vonden zij dat de Poolse migranten die naar Nederland kwamen, progressiever zijn dan Polen met dezelfde leeftijd, religie, opleiding en een aantal andere kenmerken die in Polen zijn gebleven. Zoals we hier hebben laten zien is de opvatting over homoseksualiteit onder de Polen in Nederland gemiddeld genomen vrijwel niet veranderd; voor zover er verandering is, dan eerder in de minder progressieve richting. In Ierland veranderde de houding ook weinig, maar werden ze eerder licht progressiever dan conservatiever. Omdat er in zowel Nederland als Ierland variatie tussen de Polen bestaat in de mate waarin men is veranderd, hebben Roeder en Lubbers onderzocht welke kenmerken samenhangen met het feit dat sommige Polen progressiever werden en andere juist minder progressief. Uit het onderzoek bleek dat een toename van blootstelling aan media uit het land van bestemming (Nederland of Ierland) samengaat met een sterkere verandering naar progressievere houdingen. Migranten die tijdens hun verblijf wat religieuzer zijn geworden, zijn juist minder progressief geworden. In een tweede studie vonden Roeder en Lubbers (nog te verschijnen) dat migranten die zich minder thuis zijn gaan voelen in Nederland, een sterkere verandering laten zien naar minder progressieve opvattingen. Hieruit concluderen zij dat aanpassing aan een land van bestemming sneller zal plaatsvinden wanneer migranten zich welkom voelen.
Ook uit een aantal extra vragen over morele kwesties dat in de tweede benadering van het onderzoek is toegevoegd blijkt dat de Poolse migranten iets conservatiever zijn dan de Bulgaarse. We kunnen hier niet bestuderen in welke mate er veranderingen hebben plaatsgevonden over de tijd, maar wel of de hiervoor gepresenteerde bevindingen worden bevestigd. Migranten is gevraagd in hoeverre zij 'homoseksualiteit', 'abortus' en 'euthanasie'

helemaal afkeuren (1) dan wel helemaal goedkeuren (10)'. Over al deze kwesties zijn Bulgaren wat progressiever dan de Polen in ons onderzoek (figuur 5.8). Overigens is het contrast met de Turkse migranten ook bij deze vragen zeer groot. De migranten uit Turkije in dit onderzoek keuren vrijwel allemaal deze drie kwesties af.

Figuur 5.8
Goedkeuring van morele kwesties in Nederland in 2012/'13, naar etnische herkomst (op een schaal van 1 tot 10)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'13)

## 5.4 Conclusies

Bij het eerste onderzoek onder Bulgaarse migranten die in 2009-2010 naar Nederland kwamen, bleek dat zij minder religieus en progressiever in morele kwesties waren dan de Poolse migranten die in dezelfde periode naar Nederland kwamen. Anderhalf jaar later, toen deze migranten voor een tweede keer zijn ondervraagd, bleek dit verschil nog steeds te bestaan en was het nog wat groter geworden. Opvallend is verder dat onder Bulgaren contacten met autochtone Nederlanders gemiddeld genomen stabiel zijn gebleven, terwijl Polen minder frequent contacten hebben gekregen. De contactmaat is echter een erg algemene. Omdat Polen ook minder frequente contacten hebben gekregen met andere Polen, lijkt het erop dat zij minder tijd hebben om contacten te onderhouden. We vinden enige aanwijzingen dat Polen die door de tijd minder contact hebben gekregen met Nederlanders, vaker werken en minder goed de Nederlandse taal spreken. Ook zien we dat Polen die minder contacten hebben gekregen binnen de eigen groep vaker een partner hebben, iets vaker kinderen hebben en meer uren werken dan Polen die juist meer contacten hebben gekregen. Omdat het patroon naar minder contacten met autochtonen zich ook voordoet onder de migranten uit Turkije is het wel een punt van aandacht. Vanuit integratietheo-

rieën zou men verwachten dat een langere verblijfsduur samengaat met een toename van contact en sterkere integratie (Martinovic et al. 2009). Onder de Polen zijn er echter signalen van een minder sterke oriëntatie op Nederland bij langer verblijf. Niet alleen de contacten namen af, maar ook de mate waarin men Nederlandse tv kijkt, en men is minder progressief gaan denken over enkele culturele kwesties. Daar staat tegenover dat de interesse in de Nederlandse politiek is toegenomen (zowel bij Polen als bij Bulgaren). De eerste jaren na migratie is men blijkbaar druk met het opbouwen van een nieuw bestaan en met het overleven in een nieuw land (zie ook Vogels et al. 2014). Men geeft dan prioriteit aan werk en gezin.

In dit hoofdstuk valt vooral de vergelijkingsgroep van migranten uit Turkije op. Zij hebben het minst contact met autochtonen, en hebben vooral contact binnen de groep. Bovendien zijn zij beduidend religieuzer dan Polen en Bulgaren en rapporteren als enige dat zij weer wat vaker naar het gebedshuis gaan dan kort na hun migratie naar Nederland. Ten slotte zien we dat zij een negatieve houding hebben tegenover homoseksualiteit. Deze houding was al minder progressief dan onder Polen en Bulgaren tijdens het eerste onderzoek en is anderhalf jaar later beduidend negatiever geworden. Dit zou te maken kunnen hebben met de zaak Yunus, een Turks jongetje dat uit huis werd geplaatst en bij een lesbisch pleeggezin terechtkwam. Dit heeft commotie veroorzaakt in de Nederlands-Turkse gemeenschap. Het beeld van een naar binnen gekeerde Turkse gemeenschap is ook in eerder onderzoek onder Turkse Nederlanders gevonden (o.a. Huijnk en Dagevos 2012).

# 6 Ervaringen in Nederland en verblijfsperspectief

In dit hoofdstuk komen twee verschillende thema's aan bod. Allereerst besteden we aandacht aan de ervaringen die Poolse en Bulgaarse migranten hebben opgedaan met Nederland en de Nederlanders. In hoeverre is men zich meer of juist minder thuis gaan voelen en hoe zit het met veranderingen in gevoelens van acceptatie en uitsluiting? Het tweede thema van dit hoofdstuk is transnationaal gedrag en toekomstperspectief van de Poolse en Bulgaarse migranten. We bekijken in hoeverre hierin veranderingen zijn opgetreden sinds de vorige keer dat deze migranten zijn geïnterviewd.

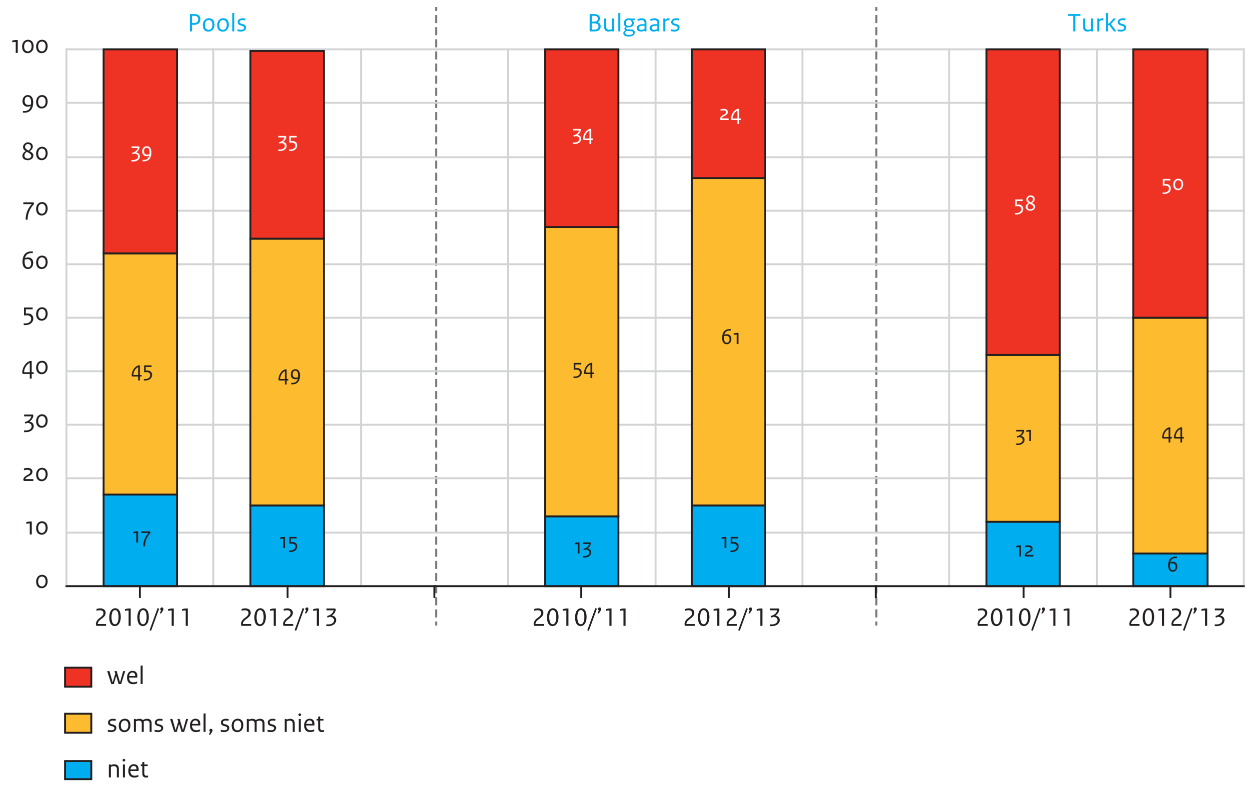
## 6.1 Ervaringen in Nederland

### Aandeel dat zich thuis voelt neemt door de tijd onder Bulgaren wat af

Van belang voor het verblijfsperspectief van de recent gemigreerde Polen en Bulgaren is niet alleen hun binding met Nederland ten opzichte van die met het land van herkomst, zoals in hoofdstuk 5 is besproken, maar ook hun ervaringen met Nederland en de Nederlanders gedurende de eerste jaren van hun verblijf. Dat is het onderwerp van deze paragraaf.

Onder de recent gemigreerde Bulgaren is het aandeel dat zich altijd thuis voelt in Nederland na langer verblijf wat afgenomen (figuur 6.1). Een grotere groep zegt zich soms wel en soms niet thuis te voelen en dit aandeel is wat toegenomen. Een minderheid voelt zich niet thuis. Onder de Poolse migranten zijn de veranderingen niet statistisch significant. De migranten uit Turkije voelen zich vaker thuis in Nederland dan de migranten uit Polen en Bulgarije, maar ook bij hen zijn de veranderingen tussen 2010/'11 en 2012/'13 niet significant.

Figuur 6.1
Thuis voelen in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Etnische Bulgaren zijn zich de afgelopen anderhalf jaar minder thuis gaan voelen

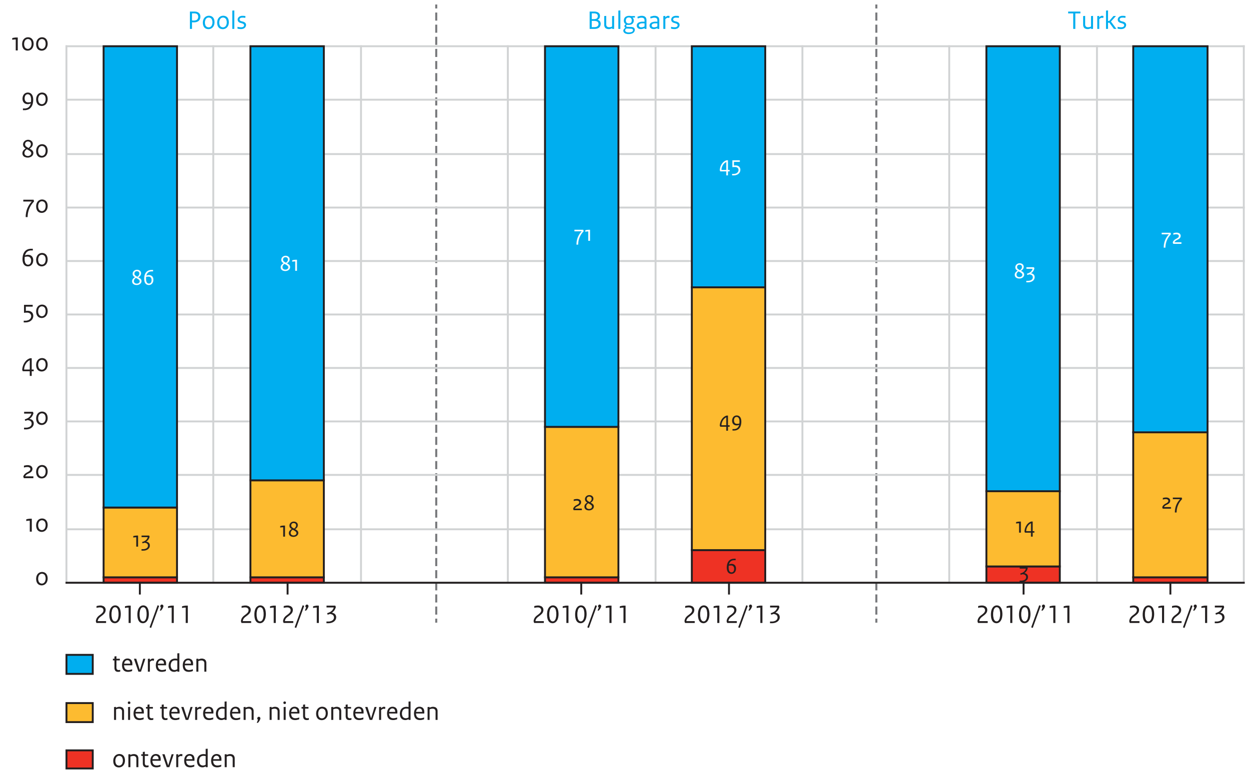
Bulgaren zijn zich na langer verblijf dus minder thuis gaan voelen dan toen ze nog kort in Nederland waren (zie tabel B6.1 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl voor verdere uitsplitsingen). Dit geldt meer voor de mannen, voor de lager opgeleiden en voor de arbeidsmigranten (sterkere afname). Ook valt op dat vooral etnische Bulgaren zich veel minder thuis zijn gaan voelen in Nederland (van 30% naar 14%); onder Turkse Bulgaren is niet veel veranderd, zij voelen zich nog steeds vaker thuis dan de etnische Bulgaren (34% in 2012/'13).
Binnen de Poolse groep is weinig verschil in de veranderingen ten aanzien van het zich thuis voelen in Nederland. Alleen Poolse gezinsmigranten zijn zich in de afgelopen periode minder thuis gaan voelen (–20 procentpunten).

## Grote tevredenheid met het leven in Nederland onder Polen, Bulgaren steeds minder tevreden

Ondanks dat het aandeel licht afneemt (van 86% naar 81%, statistisch significant op 10%-niveau), zijn de pas in Nederland woonachtige Polen nog steeds in groten getale tevreden met hun leven hier. Heel anders is het beeld voor de Bulgaren. Het aandeel dat tevreden is met het leven in Nederland is in de afgelopen periode aanzienlijk gedaald van 71% naar 45% (figuur 6.2). Vooral meer Bulgaren zijn in de middencategorie terechtgekomen (niet tevreden, niet ontevreden). Ze zijn dus duidelijk minder positief geworden.

Onder de recente migranten uit Turkije is het aandeel tevreden mensen ook gedaald, maar nog steeds is een grote meerderheid (72%) tevreden.

Figuur 6.2
Tevredenheid met leven in Nederland in 2010/’11 en 2012/’13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11 en ’13, panelgegevens)

## Tevredenheid met leven in Nederland neemt het meest af onder de lager opgeleide Bulgaren

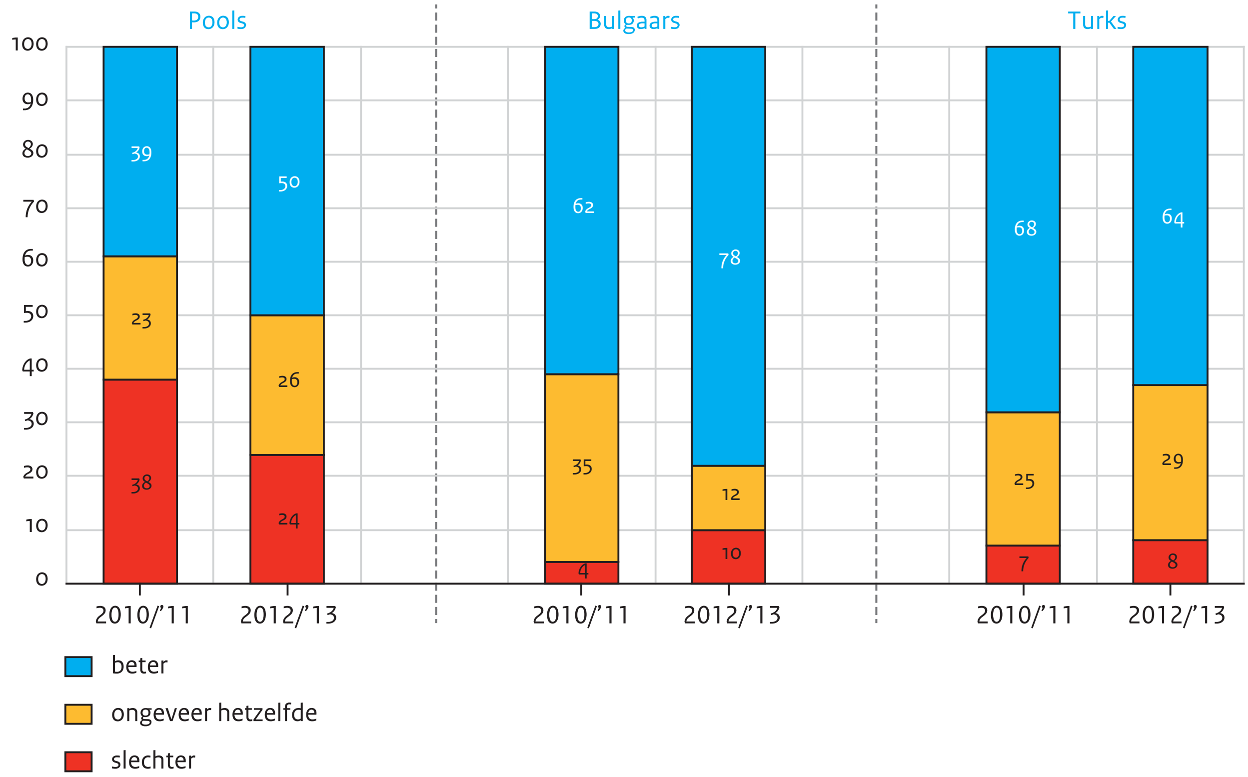
Binnen de Poolse groep zijn weinig verschillen tussen subgroepen in afname van tevredenheid met het leven in Nederland (zie tabel B6.2 in de bijlage, te vinden via www.scp.nl). Binnen de Bulgaarse groep zijn die er wat meer: mannen, 30-plussers en lager opgeleiden zijn sterker gedaald in hun tevredenheid dan vrouwen, 30-minners en hoger opgeleiden. Van de oorspronkelijke tevredenheid (vlak na migratie) van de laagst opgeleiden is beduidend minder over: deze daalde van 81% naar 48%. Onder zowel de Turkse als de etnische Bulgaren nam de tevredenheid door de tijd ongeveer in gelijke mate af: bij de tweede meting was nog 51% van de Turkse en 39% van de etnische Bulgaren tevreden met hun leven hier.

## Toenemend aandeel vindt dat leefsituatie in vergelijking met land van herkomst is verbeterd

Zowel Poolse als Bulgaarse migranten vinden vaker dan kort na migratie dat hun leefsituatie is verbeterd ten opzichte van die voor migratie (figuur 6.3): onder Polen steeg het aandeel dat een verbetering ziet van 39% naar 50%, onder Bulgaren van 62% naar 78% (dit

laatste is statistisch significant op 10%-niveau). Dit is in tegenspraak met de algehele afname in tevredenheid die we in deze paragraaf konden optekenen. Dus hoewel de migranten minder tevreden worden over het leven in Nederland naarmate zij er langer verblijven, is men wel in toenemende mate van mening dat de leefsituatie ten opzichte van die toen zij nog in Polen c.q. Bulgarije woonden is verbeterd.[1] Meer Bulgaren dan Polen zien een verbetering ten opzichte van hun situatie in het herkomstland, voor migratie. Dat is niet zo verwonderlijk als je het verschil in economische situatie in beide herkomstlanden voor ogen houdt. In 2009 was de economische crisis in termen van achteruitgang in bruto binnenlands product sterker in Bulgarije dan in Nederland, terwijl in Polen de economie juist groeide. De werkloosheid lag in beide landen wel ruim tweemaal zo hoog als in Nederland (zie Lubbers en Gijsberts 2013). Bulgarije kan – op basis van een bruto binnenlands product (bbp) van 3500 euro per hoofd van de bevolking in 2009 – tot de armste Europese landen worden gerekend. Het bbp in Polen is meer dan het dubbele hiervan (7800 euro), maar nog altijd een vierde van dat in Nederland (32.800). Een vergelijkbaar beeld krijgen we wanneer we de verschillen in het gemiddelde netto-inkomen tussen de landen bekijken. Het gemiddelde netto-inkomen van werknemers lag in 2010 in Nederland op 23.674 euro. In Polen lag dat gemiddelde vier keer zo laag als in Nederland (op 5449 euro) en in Bulgarije zes keer zo laag, op 3735 euro per jaar (Eurostat 2013a, 2013b).

Figuur 6.3
Perceptie van leefsituatie in vergelijking met die in het land van herkomst in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

We hebben de blijvers ook gevraagd of ze van mening zijn dat hun leefsituatie is veranderd ten opzichte van de situatie tijdens het eerste interview (tabel 6.1). Bijna de helft van de Poolse en Bulgaarse migranten zag geen duidelijke verandering, circa 10% zag een verslechtering en de overige helft (48% van de Polen en 44% van de Bulgaren) zag een verbetering optreden in anderhalf jaar tijd. Dat is opvallend omdat in hoofdstuk 4 bleek dat een groter deel van de migranten aangaf minder tevreden te zijn met het inkomen dat zij verkregen uit hun werk dan tijdens het eerste onderzoek. Het beeld bij de recente migranten uit Turkije is niet heel veel anders, wel is het aandeel dat geen verandering ziet wat groter onder migranten uit Turkije (58%) dan onder de Polen en Bulgaren.

Tabel 6.1
Perceptie van leefsituatie in 2012/'13 in vergelijking met die tijdens het eerste interview, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | Bulgaars | Turks |
|---|---|---|---|
| slechter | 9 | 11 | 3 |
| ongeveer hetzelfde | 43 | 46 | 58 |
| beter | 48 | 44 | 39 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'13)

## Turkse Bulgaren zien meer verbetering in leefsituatie ten opzichte van situatie voor migratie

Onder de Poolse migranten is vooral het aandeel jongeren, lager opgeleiden en arbeidsmigranten dat hun leefsituatie beter vindt dan die in Polen zelf door de tijd toegenomen. Onder de Bulgaarse migranten is onder de mannen, jongeren en gezinsmigranten de tevredenheid hiermee het meest toegenomen (zie tabel B6.3 in de bijlage op www.scp.nl). De Bulgaarse laagopgeleiden scoorden hierop al hoog vlak na migratie, maar zijn alleen nog tevredener geworden met hun leefsituatie hier ten opzichte van die in Bulgarije: een stijging van 70% naar 85%. Turkse Bulgaren waren vlak na migratie wat positiever over de leefsituatie hier en het contrast met de etnische Bulgaren is in de afgelopen anderhalf jaar verder gegroeid. Van de Turkse Bulgaren vond 89% de leefsituatie in 2012/'13 beter dan in het land van herkomst, tegen 68% van de etnische Bulgaren.

## Ervaren discriminatie neemt toe onder Poolse en Bulgaarse migranten

Een van de opvallende bevindingen in *Nieuw in Nederland* was dat vooral Poolse recente migranten veel discriminatie in Nederland ervoeren, meer dan de Bulgaarse migranten die kort in Nederland waren (Gijsberts en Lubbers 2013). In het tweede interview is deze migranten nogmaals gevraagd in hoeverre zij discriminatie ervaren. In figuur 6.4 is te zien dat de ervaren discriminatie van de eigen herkomstgroep aanzienlijk is toegenomen, vooral onder Bulgaarse migranten. Dacht in 2010/'11 17% van de Bulgaarse migranten dat de eigen herkomstgroep in Nederland wordt gediscrimineerd, in 2012/'13 was dit aandeel gestegen naar 66%. Onder de Polen steeg de ervaren discriminatie eveneens, van 39% naar

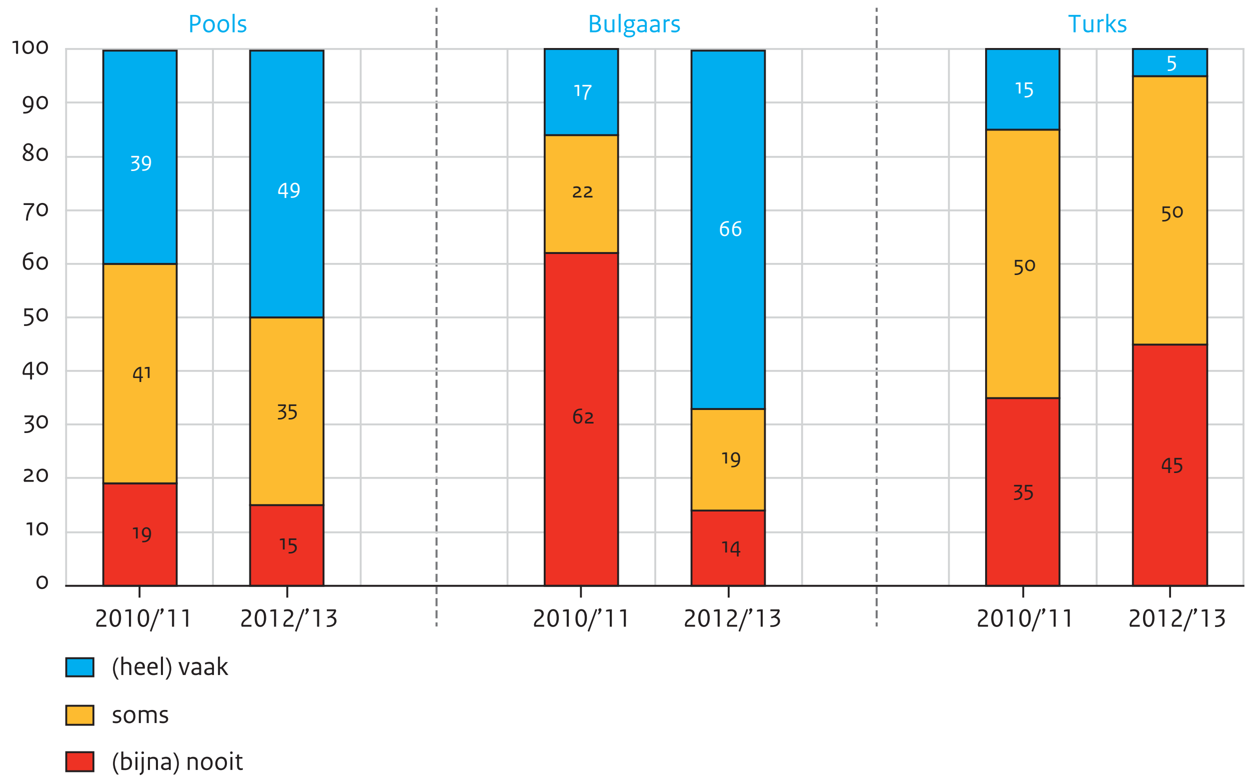
49%. Onder migranten uit Turkije is het aandeel dat van mening is dat de eigen herkomstgroep wordt gediscrimineerd juist afgenomen.

Het voordeel van deze gegevensverzameling is dat we per migrant kunnen zien in hoeverre hij of zij is veranderd na de migratie, omdat we dezelfde migranten tweemaal benaderd hebben. Van de Bulgaren is 74% en van de Polen is 38% meer discriminatie van de eigen groep gaan zien. Onder de migranten uit Turkije ligt dit aandeel op 24%. Onder de Bulgaren is daarentegen slechts 7% minder discriminatie gaan zien. Onder de migranten uit Polen ligt dit aandeel op 24% en onder de migranten uit Turkije op 38% (analyse niet weergegeven).

Het is duidelijk dat het maatschappelijk klimaat in Nederland voor de Polen en Bulgaren de afgelopen jaren is verhard. Tussen de eerste en tweede meting vond bijvoorbeeld de ophef rond het 'Polenmeldpunt' van de PVV plaats. Dit is in lijn met de sterke afname in tevredenheid met het leven hier onder deze groep. Wellicht krijgen zij, nu zij wat langer in Nederland zijn, steeds meer mee van de negatieve berichtgeving over de eigen groep. Daarnaast leidt een langer verblijf tot een grotere blootstelling aan Nederlandse praktijken op de arbeids- en woningmarkt. Negatieve persoonlijke ervaringen kunnen ook tot gevolg hebben dat men meer toename van discriminatie van de eigen groep ervaart.

Figuur 6.4

Perceptie van discriminatie van de eigen herkomstgroep in Nederland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Nederland wordt minder gastvrij gevonden bij langer verblijf

Vond kort na migratie nog een ruime meerderheid van de Polen en Bulgaren dat Nederland een gastvrij land is voor mensen uit het eigen herkomstland, in het tweede interview was dit aandeel aanzienlijk gedaald tot zo ongeveer de helft van de Polen en Bulgaren (tabel 6.2). Onder de Bulgaren is de daling het grootst. Bij migranten uit Turkije is hier geen sprake van; het aandeel dat Nederland gastvrij noemt, is licht toegenomen. Ook het aandeel dat denkt dat je met hard werken in Nederland vooruit kunt komen als Pool, Bulgaar of Turk neemt af bij langer verblijf, maar de daling is veel geringer dan bij de stelling over de gastvrijheid van Nederland.

Tabel 6.2
Ervaren acceptatie van de eigen herkomstgroep in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten (zeer) mee eens)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| Nederland is een gastvrij land voor mensen uit mijn land van herkomst. | 70 | 56 | 91 | 48 | 62 | 68 |
| Mensen uit mijn land van herkomst kunnen vooruitkomen als ze hard werken. | 72 | 61 | 77 | 64 | 82 | 66 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Vooral Bulgaren hebben steeds vaker negatieve ervaringen

We weten ook iets over negatieve ervaringen in verschillende contexten. Ook hier zien we de grootste toename bij de Bulgaren (tabel 6.3). Het aandeel dat wel eens is afgewezen voor een baan is onder de Bulgaren gestegen van 15% naar 31%. Onder de Polen is dit aandeel gelijk gebleven op 21%. Ook onder migranten uit Turkije is een toename te zien (van 7% tot 19%). Dit wil nog niet meteen zeggen dat er sprake is van discriminatie: deze migranten hebben inmiddels vaker kunnen solliciteren met dus ook meer kans op een afwijzing; ook de slechte economische conjunctuur zal een rol spelen. Bij het toewijzen van een woning is weinig veranderd door de tijd. Wel is sprake van een toename van het aandeel dat aangeeft slecht behandeld te zijn door officiële instanties, vooral onder de Bulgaarse migranten: het aandeel dat slechte behandeling rapporteert is gestegen van 5% naar 27%. Ook het aandeel dat vervelend is behandeld in de publieke ruimte is wat toegenomen. Opvallend is dat over het geheel genomen recente migranten uit Polen en Bulgarije niet alleen meer negatieve ervaringen zeggen te hebben dan degenen die uit Turkije zijn gemigreerd, maar ook een grotere toename hierin ervaren bij langer verblijf.

Tabel 6.3
Negatieve ervaringen in verschillende situaties in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

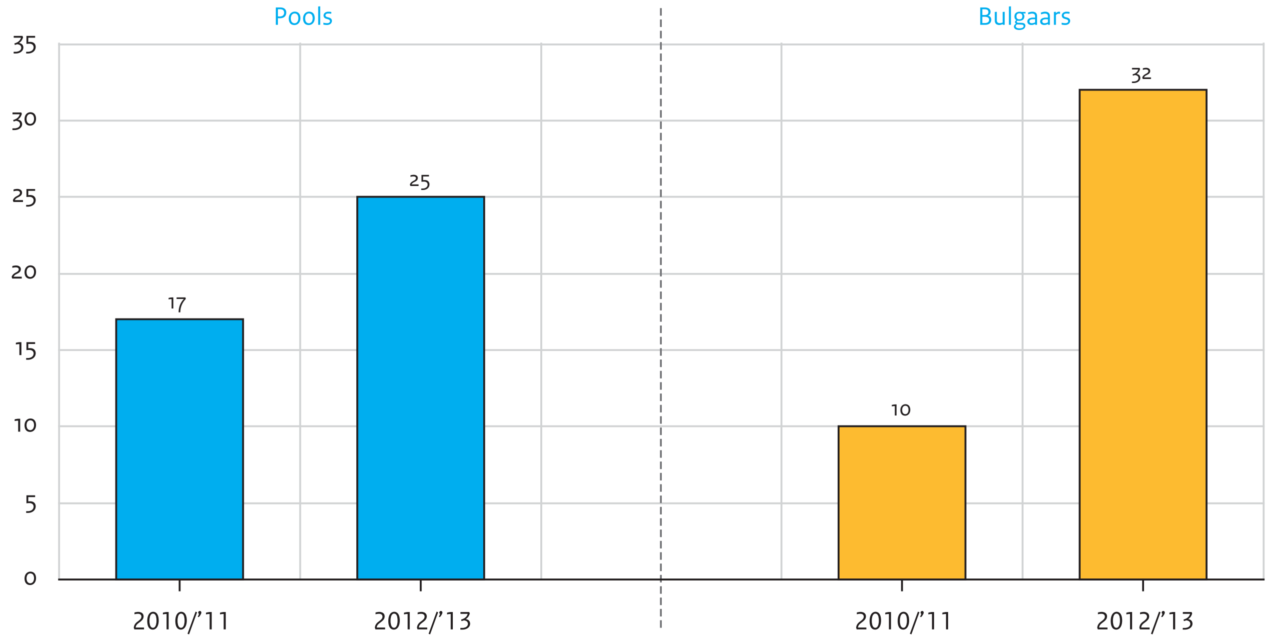
| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 | 2010/'11 | 2012/'13 |
| afgewezen voor baan of sollicitatie | 21 | 21 | 15 | 31 | 7 | 19 |
| geweigerd voor huurwoning of plaats in gedeelde accommodatie | 14 | 12 | 10 | 8 | 0 | 0 |
| slecht behandeld door officiële instanties | 16 | 21 | 5 | 27 | 0 | 0 |
| vervelend of gewelddadig behandeld in de publieke ruimte | 8 | 11 | 1 | 5 | 0 | 0 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

### Steeds meer Polen en Bulgaren hebben zelf discriminatie ervaren

Om erachter te komen of ook de persoonlijk ervaren discriminatie is toegenomen, hebben we gekeken in hoeverre de migranten aangeven te zijn gediscrimineerd op basis van hun etnische achtergrond. In beide onderzoeken is de migranten gevraagd of zij zich op een of meerdere van de vier contexten in tabel 6.3 afgewezen weten op basis van de eigen etniciteit of nationaliteit. Het blijkt dat ook het zelf ervaren van discriminatie aanzienlijk is toegenomen. Wederom het meest onder de Bulgaarse migranten: van 10% naar 32%. Onder Polen steeg het aandeel dat zelf discriminatie heeft ervaren van 17% naar 25% (figuur 6.5). Onder de migranten uit Turkije geeft niemand aan op basis van nationaliteit of etniciteit te zijn gediscrimineerd. Wel geeft een deel van hen aan vanwege taal of een 'andere reden' te zijn gediscrimineerd of het niet te weten waarom ze zo zijn behandeld. Ook daar kan natuurlijk discriminatie achter zitten.

Figuur 6.5
Persoonlijk ervaren discriminatie vanwege nationaliteit of etniciteit in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)




Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Vooral etnische Bulgaren zien een toename in discriminatie

We zagen zowel een toename in ervaren discriminatie van de eigen groep als een toename van de zelf gevoelde discriminatie. In hoeverre zien we deze ontwikkeling terug binnen de verschillende subgroepen in de Poolse en Bulgaarse groep? In tabel B6.4 en B6.5 in de bijlage op www.scp.nl is dit weergegeven. Binnen de Bulgaarse groep valt op dat etnische Bulgaren vlak na migratie al meer discriminatie zeiden te ervaren dan Turkse Bulgaren (zowel ten opzichte van de groep als ten opzichte van zichzelf) en dat het ook nog eens veel sterker is toegenomen in anderhalf jaar. Het aandeel etnische Bulgaren dat zelf discriminatie heeft ervaren nam toe van 12% naar 44%. Verdere opvallende bevindingen voor de Bulgaarse groep zijn dat de toename in ervaren discriminatie hoger is onder de 30-plussers en onder de hoger opgeleide Bulgaren. Zij ervoeren in de tweede meting dan ook beduidend meer discriminatie dan de jongeren en lager opgeleiden. Wederom zijn de verschillen binnen de Poolse groep beduidend kleiner.

## Nadere analyse ter verklaring van toename in ervaren discriminatie, zowel blootstelling als negatieve ervaringen van belang

Een landen vergelijkende studie naar percepties van groepsdiscriminatie onder Poolse migranten in vier landen (Nederland, Ierland, Duitsland en Engeland) laat zien dat niet alleen de mate van maar ook de toename in ervaren discriminatie onder de Polen in Nederland hoger is dan in de andere landen (zie McGinnity en Gijsberts, nog te verschijnen). Wanneer we de invloed van alle kenmerken op de toename in ervaren discriminatie tegelijkertijd bekijken, zien we dat de jongere Poolse migranten in Nederland door de tijd

meer discriminatie zijn gaan ervaren. Hetzelfde geldt voor de lager opgeleide Polen. Sociale contacten met autochtone Nederlanders spelen ook een rol: degenen met meer contacten met autochtonen zien een sterkere toename van discriminatie van de Poolse groep. Veranderingen in deze contacten door de tijd, maar ook veranderingen in de mate waarin het Nederlands goed wordt gesproken hebben geen invloed. Een hogere blootstelling aan de Nederlandse media en politiek heeft eveneens invloed op deze toename in discriminatie-ervaringen. De meest robuuste bevinding is dat de Polen met negatieve ervaringen in Nederland (bv. Afgewezen voor een baan, slecht behandeld door een instantie of vervelend of gewelddadig behandeld in de publieke ruimte) en ook degenen die daar in de anderhalf jaar na de eerste meting een toename in signaleerden, meer discriminatie van de eigen groep zijn gaan ervaren.
Kortom, niet alleen een hogere blootstelling aan Nederlanders (in de vorm van meer contacten), maar ook een daadwerkelijke toename in negatieve ervaringen gedurende de eerste jaren van verblijf zorgen voor een toename in het gevoel dat de eigen groep wordt gediscrimineerd. Dit past in het beeld dat Poolse werknemers percipiëren dat zij in Nederland ongelijk behandeld worden door werkgevers in vergelijking met Nederlandse werknemers (bijvoorbeeld lagere lonen, minder baanzekerheid).

## 6.2 Transnationaal gedrag en toekomstperspectief

### Veel remittances naar Polen, maar wel afname

Naarmate de migranten langer in Nederland zijn, sturen ze minder vaak geld naar het herkomstland (om voor zichzelf te sparen of om familie of vrienden te steunen). De afname is bij alle groepen te zien, ook bij de migranten uit Turkije (bij de Poolse migranten is de afname significant op 10%-niveau). Het versturen van geld of goederen naar het land van herkomst wordt het versturen van *remittances* genoemd. Dit wordt het meest gedaan door de recent gemigreerde Polen: sinds het vorige interview heeft 55% van hen remittances gestuurd (tabel 6.4). Van de Bulgaarse migranten heeft 14% dit gedaan, van de migranten uit Turkije slechts 4%. Ook in eerder onderzoek kwam al naar voren dat Polen vaker *remittances* sturen naar het herkomstland dan de klassieke migrantengroepen (Gijsberts en Schmeets 2008; Korte 2011). Maar nu zien we voor het eerst dat dit sturen van geld naar het herkomstland afneemt als migranten langer verblijven. Nadere analyses laten zien dat er geen relatie is met inkomenstevredenheid. Het is dus niet zo dat degenen die minder tevreden zijn met hun inkomen in Nederland, vaker zijn gestopt met het sturen van remittances. Wel is er een lichte relatie met het hebben van kinderen in Nederland. Migranten met kinderen zijn tussen de twee metingen wat vaker gestopt het met sturen van geld naar het herkomstland dan mensen zonder kinderen, maar het verschil is bescheiden.

Tabel 6.4
Geld sturen naar het herkomstland voor eigen spaargeld of aan familie en/of vrienden in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | 2010/'11 | 2012/'13 |
|---|---|---|
| Pools | 65 | 55 |
| Bulgaars | 29 | 14 |
| Turks | 15 | 4 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Bulgaren minder vaak huis in land van herkomst dan kort na migratie

Onder Poolse migranten is het bezitten van een huis in het herkomstland ongeveer gelijk gebleven. Bij de tweede meting zei 35% een huis in Polen te hebben. Dit is een aanzienlijk aandeel, hoewel in het vorige Polenonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) nog hogere aandelen onder de Poolse migranten werden aangetroffen (circa 40%) (Korte 2011). Bulgaren hebben hun bezit vaker van de hand gedaan sinds de eerste meting: bezat in 2010/'11 nog 37% van deze groep een huis in Bulgarije, in 2012/'13 was dat nog maar 18% (een verandering die significant is op 10%-niveau). Dit is in lijn met de afname die we signaleerden in het sturen van geld naar Bulgarije. Onder recente migranten uit Turkije komt het bezitten van een huis in het land van herkomst nauwelijks voor (tabel 6.5).

Tabel 6.5
Bezit van huis in het herkomstland in 2010/'11 en 2012/'13, naar etnische herkomst (in procenten)[a]

| | 2010/'11 | 2012/'13 |
|---|---|---|
| Pools | 31 | 35 |
| Bulgaars | 37 | 18 |
| Turks | 4 | 2 |

a Bezit van een huis, appartement of stuk grond in het herkomstland.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

## Aandeel Bulgaren dat in Nederland verwacht te blijven is toegenomen

In hoofdstuk 1 gingen we in op de Polen en Bulgaren die inmiddels daadwerkelijk zijn teruggekeerd. Maar hoe zit het met degenen die zijn gebleven? Zijn hun toekomstverwachtingen veranderd nu ze inmiddels langer in Nederland wonen? Bij de Poolse groep is niet veel veranderd. Nog steeds verwacht iets meer dan de helft in Nederland te blijven wonen (tabel 6.6). Een vergelijkbaar aandeel werd ook gevonden in het vorige SCP-onderzoek (Korte 2011). Ongeveer een kwart van de Polen verwacht terug te keren naar het herkomstland. Bij de Bulgaarse groep is meer verandering zichtbaar. Het aandeel dat in Nederland verwacht te blijven is door de tijd toegenomen van 33% naar 47%, terwijl het aandeel dat verwacht terug naar Bulgarije te verhuizen is afgenomen van 46% naar 24%. Opvallend is

dat ook het aandeel Bulgaren dat verwacht naar een derde land te verhuizen is toegenomen (van 3% naar 15%).
Slechts een klein aandeel verwacht te gaan pendelen tussen Nederland en het land van herkomst: 8% van de Poolse en 11% van de Bulgaarse migranten verwachtte in 2012/’13 in de toekomst regelmatig tussen Nederland en het herkomstland te pendelen en dit is nauwelijks veranderd ten opzichte van de vorige meting. In het vorige Polenonderzoek van het SCP werd eveneens geconstateerd dat pendelmigratie wel voorkomt onder Polen in Nederland, maar onder de in de GBA ingeschreven Polen betrekkelijk beperkt is (Korte 2011).

Tabel 6.6
Toekomstverwachtingen: in Nederland blijven of terugkeren naar het herkomstland in 2010/’11 en 2012/’13, naar etnische herkomst (in procenten)

| | Pools | | Bulgaars | | Turks | |
|---|---|---|---|---|---|---|
| | 2010/’11 | 2012/’13 | 2010/’11 | 2012/’13 | 2010/’11 | 2012/’13 |
| in Nederland blijven wonen | 54 | 56 | 33 | 47 | 69 | 57 |
| regelmatig tussen Nederland en herkomstland pendelen | 5 | 8 | 12 | 11 | 14 | 19 |
| naar herkomstland terugkeren om daar te gaan wonen | 22 | 27 | 46 | 24 | 12 | 18 |
| in een ander land gaan wonen | 6 | 5 | 3 | 15 | 2 | 0 |
| weet niet | 13 | 5 | 6 | 3 | 2 | 7 |

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL’11 en ’13, panelgegevens)

Ter aanvulling bekijken we in tabel 6.7 wie er tussen de twee metingen anders is gaan denken over het verblijfsperspectief. We zien dan dat de Poolse migranten het meest stabiel blijven voor wat betreft hun toekomstperspectief. Ruim driekwart van degenen die bij de eerste meting in Nederland wilden blijven wonen, wilde dat anderhalf jaar later nog steeds; en 59% van de Polen die in 2010/’11 naar het herkomstland terug wilden, wilde dat in 2012/’13 nog steeds. Bijna een kwart hiervan (23%) wil inmiddels toch in Nederland blijven.
Bij de Bulgaren is meer verschuiving zichtbaar. De helft van degenen die in Nederland wilden blijven op het eerste meetmoment, wilde dat anderhalf jaar later nog steeds.
Andersom is het ook zo dat de helft van degenen die eerder aangaven terug te willen, bij de tweede meting toch wilde blijven. Per saldo leidt dit bij de Bulgaren tot een hoger aandeel dat wil blijven dan op het eerste meetmoment. De toename van het aandeel Bulgaren dat in Nederland wenst te blijven, samen met het van de hand doen van bezit in Bulgarije en het minder sturen van geld naar het herkomstland geeft aan dat de Bulgaarse migranten zich meer zijn gaan settelen in Nederland dan anderhalf jaar eerder. Ook de toename in relatievorming die we in hoofdstuk 2 signaleerden, past in dit plaatje.

Tabel 6.7

Verschuivingen in toekomstverwachtingen tussen de twee metingen, naar etnische herkomst (in procenten)[a]

| | in 2012/'13 | | | | |
|---|---|---|---|---|---|
| | in Nederland blijven | pendelen | naar herkomstland terugkeren | ander land | weet niet |
| in 2010/'11 | | | | | |
| Pools | | | | | |
| in Nederland blijven wonen | 77 | 2 | 16 | 4 | 2 |
| naar herkomstland terugkeren | 23 | 15 | 59 | 3 | 0 |
| Bulgaars | | | | | |
| in Nederland blijven wonen | 49 | 16 | 20 | 14 | 2 |
| naar herkomstland terugkeren | 52 | 8 | 30 | 10 | 0 |
| Turks | | | | | |
| in Nederland blijven wonen | 61 | 19 | 15 | 0 | 5 |
| naar herkomstland terugkeren | 37 | 18 | 29 | 0 | 16 |

a Voor de categorieën 'pendelen', 'in ander land gaan wonen' en 'weet niet' worden de aantallen te klein om apart over te rapporteren.

Bron: RU/UU/SCP/CBS (SCIP-NL'11 en '13, panelgegevens)

### Turkse Bulgaren en hoger opgeleide Bulgaren willen vaker blijven

Kijken we binnen de Poolse en Bulgaarse groep naar ontwikkelingen in het aandeel dat wil blijven (tabel B6.6 in de bijlage op www.scp.nl), dan zien we in de Poolse groep nauwelijks verschillen. Alleen het verschil naar opleidingsniveau is noemenswaardig: het aandeel dat in Nederland wil blijven is onder de lager opgeleide Polen in anderhalf jaar tijd toegenomen van 56% naar 63%, onder de hoger opgeleiden is dit min of meer constant gebleven (53%).

Binnen de Bulgaarse groep was de toename in het aandeel dat in Nederland wil blijven hoger dan bij de Polen. Daarnaast is er binnen deze groep meer verschil in ontwikkeling: Bulgaarse mannen zijn vaker dan bij de eerste meting van plan te blijven dan de vrouwen, het aandeel hoger opgeleide Bulgaren dat wil blijven is veel sterker toegenomen dan dat onder de lager opgeleide Bulgaren en onder gezinsmigranten is het aandeel dat wil blijven veel sterker toegenomen dan onder arbeidsmigranten (dit verschil is er bij de Polen niet). Ten slotte is er onder Turkse Bulgaren een veel sterkere toename in het aandeel dat wil blijven (+22 procentpunten) dan onder etnische Bulgaren (+5 procentpunten). Wilde kort na migratie 33% van zowel de Turkse als de etnische Bulgaren blijven, na langer verblijf wilde 65% van de Turkse Bulgaren blijven, tegen 38% van de etnische Bulgaren.

## 6.3 Conclusies

Welke ervaringen heeft men opgedaan in Nederland, nu men er iets langer verblijft? Opvallend is dat het aandeel dat zich thuis voelt, wat is afgenomen in beide groepen. Het aan-

vankelijke enthousiasme vlak na migratie lijkt getemperd. Polen zijn nog steeds wel in ruime meerderheid tevreden met het leven in Nederland, Bulgaren zijn echter steeds minder tevreden. De oorspronkelijke tevredenheid (vlak na migratie) van de laagst opgeleide Bulgaren is sterk achteruitgegaan: deze daalde van 81% naar 48%. In lijn met deze bevindingen is de constatering in hoofdstuk 4 dat de tevredenheid met het inkomen is afgenomen bij langer verblijf. Wellicht komt dit doordat de migranten steeds meer wennen aan het (hogere) prijspeil in Nederland. Poolse en vooral Bulgaarse migranten vinden tegelijkertijd echter wel vaak dat hun leefsituatie is verbeterd ten opzichte van die in het herkomstland en dit aandeel is zelfs toegenomen bij langer verblijf. Klaarblijkelijk zien zij ondanks hun afname van tevredenheid met het leven hier, wel dat zij het in materieel opzicht duidelijk beter hebben dan zij het in Polen c.q. Bulgarije hadden. Dit is ook niet verwonderlijk als je het verschil in economische situatie en levensstandaard tussen Nederland en beide landen in ogenschouw neemt.

Tegelijk met de afname in het zich thuis voelen en de afname van tevredenheid met het leven in Nederland, zien we een duidelijke toename in discriminatie-ervaringen. Deze waren al aan de hoge kant onder de Polen, maar zijn anderhalf jaar later aanzienlijk gestegen. Dit geldt voor de Poolse migranten, maar nog veel meer voor de Bulgaren. Onder migranten uit Turkije is het aandeel dat van mening is dat de eigen herkomstgroep wordt gediscrimineerd juist afgenomen. Het is duidelijk dat het maatschappelijk klimaat in Nederland voor de Polen en Bulgaren de afgelopen jaren is verslechterd (zie ook Dagevos en Gijsberts 2013). Tussen de eerste en tweede meting vond de ophef rond het 'Polenmeldpunt' van de PVV plaats. Dit heeft veel aandacht gekregen in de media en lijkt een belangrijke rol te hebben gespeeld. Wellicht krijgen migranten uit Midden- en Oost-Europa nu zij wat langer in Nederland zijn, steeds meer mee van de negatieve berichtgeving over de eigen groep. Ook hebben zij inmiddels daadwerkelijk meer negatieve ervaringen opgedaan, iets wat aantoonbaar heeft bijgedragen aan een toenemend gevoel gediscrimineerd te worden. Opvallend in dit licht is dat vooral Bulgaarse migranten een grotere toename hebben ervaren in slechte behandeling door officiële instanties.
Er is binnen de Bulgaarse groep overigens een duidelijk verschil zichtbaar in ervaringen met en in Nederland. Turkse Bulgaren waren vlak na migratie positiever over de leefsituatie in Nederland en het contrast met de etnische Bulgaren is in de afgelopen anderhalf jaar verder gegroeid. Van de Turkse Bulgaren vond 89% de leefsituatie in 2012/'13 beter dan in het land van herkomst, tegen 68% van de etnische Bulgaren. Ook zijn etnische Bulgaren zich duidelijk minder thuis gaan voelen en zien zij een grotere toename in discriminatie, veel meer dan de Turkse Bulgaren.

Hoe pakken deze tegengestelde ontwikkelingen uit voor de toekomstverwachtingen? Wil men nu men langer hier is, ook vaker blijven, of zijn er toch te veel negatieve ervaringen? Bij de Poolse groep is niet zo veel veranderd. Nog steeds verwacht ongeveer de helft in Nederland te blijven wonen. Bij de Bulgaarse groep is meer verandering zichtbaar. Het aandeel dat in Nederland verwacht te blijven is toegenomen van een derde van de groep naar

de helft. Ook de stijging in het van de hand doen van een huis in Bulgarije en het minder sturen van geld terug naar huis, duidt op een sterkere gerichtheid op settelen bij de Bulgaren. Onder Turkse Bulgaren is het aandeel dat wil blijven beduidend sneller gestegen dan onder etnische Bulgaren. Zij zijn ook duidelijk meer tevreden met hun leven hier dan de etnische Bulgaren. Waarschijnlijk geven economische aspecten hier toch de doorslag. Zij kunnen in Nederland meer geld verdienen dan in het herkomstland en hebben daarmee hun leefsituatie kunnen verbeteren.

## Noot

1 Kijken we naar de relatie tussen beide veranderingen, dan zien we voor de Polen geen significante samenhang. Voor de Bulgaarse (en Turkse migranten) is die er wel, echter de samenhang is relatief laag (respectievelijk 0,35 en 0,23). Degenen die meer tevreden zijn geworden met het leven in Nederland door de tijd, zien ook vaker meer verbetering ten opzichte van de leefsituatie in het land van herkomst, en andersom: degenen die minder tevreden zijn geworden in Nederland, zien ook vaker een verslechtering ten opzichte van hun situatie voor migratie.

# Summary and conclusions

## Settling in in the Netherlands

### Developments in the social situation of Polish and Bulgarian migrants to the Netherlands in the first years following migration

### S.1 Panel survey of migrants from Poland and Bulgaria

Since the accession of Poland (in 2004) and Bulgaria (in 2007) to the European Union, migration to the Netherlands from both countries has increased. The central focus of this report is how these migrants are settling into Dutch society. Is their stay in the Netherlands temporary or extended? How do they fare in building relationships? How well do they learn the Dutch language? And what is their position on the Dutch labour market? To find an answer to these questions a new project was launched in 2010. Migrants from Poland and Bulgaria who were entered in the Dutch population register (Municipal Personal Records Database) for the first time in 2009 and 2010 were asked to take part in a survey at the end of 2010 and early 2011, conducted jointly by Radboud University (RU), Utrecht University (UU), the Netherlands Institute for Social Research (SCP) and Statistics Netherlands (CBS)). The survey led to the publication in summer of 2013 of a report on recently migrated Poles and Bulgarians: 'New in the Netherlands. The lives of recently migrated Bulgarians and Poles' (*Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen* (Gijsberts & Lubbers 2013). That report discussed the social situation of migrants shortly after their arrival in the Netherlands and compared it with the situation prior to migration, in their country of origin. What makes the project unique is that for the first time, these recent migrants to the Netherlands were surveyed a second time: 18 months after the first survey, the same migrants were re-interviewed between April 2012 and January 2013 in order to ascertain how their social situation had changed in the short time they had lived in the Netherlands. That has not been possible in the past with most integration indicators used in the Netherlands; but internationally, too, research which tracks migrants' lives through the first post-migration phase is rare.

This study design enabled us to see which migrants have remained in the Netherlands and which left again fairly soon after first settling here. We were also able to study whether the picture about their social situation that emerged from the first report was confirmed or had changed. It emerged from the first survey, as well as from other studies (Dagevos 2011; Engbersen et al. 2011), that by no means all migration from Central and Eastern Europe is temporary labour migration. There is also settlement migration: Poles and Bulgarians who move to the Netherlands with a partner and/or children and who intend to settle. We also found that the Bulgarian group, in particular, was highly diverse: there was a large group of study migrants, a substantial proportion of Bulgarians of Turkish origin with a Muslim background from the rural regions of Bulgaria, and a group mainly originating from the

Sofia region. The data obtained in the second survey enable us to describe how these migrants have fared throughout their stay in the Netherlands.

We compared Polish and Bulgarian migrants with recent migrants from Turkey who settled in the Netherlands in the same period as the Poles and Bulgarians studied here. As in the first publication, the aim of this comparison is to ascertain whether the integration trajectories of new groups from Eastern Europe are different from those of migrant groups who have been coming to the Netherlands for longer and about which more is known. The comparison group is also relevant because a high proportion of Bulgarian migrants are found to have a Turkish background.

This study concentrated exclusively on migrants who are entered in the Dutch population register. It is known from other research that by no means everyone registers (e.g. Van der Heijden et al. 2013), which means that non-registered migrants are not represented in our study. In both the first and second surveys, migrants were visited by an interviewer in their home. The interviews were conducted in the language of their country of origin.
A particular feature of panel research is that it enables migrants to be tracked over time. However, panel research also has disadvantages, the principal one being the selectivity of the panel attrition (migrants who take part in the first but not the second interview). A part of the selectivity has our interest, since it is caused by migrants leaving the country, making it possible to study which migrants are more likely to leave in the first period after migration to the Netherlands. However, another part of attrition is caused by selectivity in non-response among those who stayed in the Netherlands. We also found indications of selective panel attrition in our study, in particular a higher dropout rate by Polish men, slightly higher attrition of lower-educated Poles and the higher dropout of Bulgarian labour and study migrants between the two panel study waves. A substantial proportion of this dropout was caused by migrants leaving the Netherlands. A drawback of our panel study is that the number of Bulgarians who took part in the second wave was low, which meant that some analyses by background characteristics could not be repeated. For example, where in the first study we were able to report on Bulgarian study migrants, this group had become rather small in the second study, partly because those concerned had left the Netherlands. On the other hand, it is worth stressing that this is the first time such a longitudinal study has been carried out in the Netherlands among these groups, and that the research method used enables this report to provide new insights into the integration process.

In this report we describe the extent to which people's position on key integration indicators, such as work and command of the language, changed between the first and second measurements. The first question that we are also able to answer is which migrants have left the Netherlands, and how far this group differs from those still living in the Netherlands 18 months after the first survey (and an average of three years after being entered in the population register)?

## S.2 Which migrants leave the Netherlands?

In the second survey it was found that 27% of the Bulgarian migrants were no longer registered in the Municipal Personal Records Database. The figure was lower among the Polish group, at 17%. These are not particularly high numbers in themselves, but it should be remembered that there were only 18 months between the two surveys. It is likely that the percentage of departed migrants is actually higher than this, since it is probable that not all Poles and Bulgarians removed themselves from the population register before leaving. If we look at the characteristics of these departed migrants, we see that men have left more often than women and that labour migrants – who are mostly men – have left the Netherlands substantially more often than family migrants (this applies more for Bulgarian labour migrants than for their Polish counterparts). Migrants whose partner and children live in the Netherlands less often leave the country than migrants without children or a partner.

Highly skilled migrants are found to have left the Netherlands more often than the lower-skilled, in both the Polish and Bulgarian groups. A third of the Bulgarian study migrants left the Netherlands between the two surveys, moving elsewhere after completing their studies. We saw in the first report that most of these migrants intended to stay temporarily in the Netherlands – logical, since they were in the Netherlands to study. The majority of Bulgarian study migrants still living in the Netherlands at the time of the second survey were still studying. A small proportion had found work in the Netherlands, but almost the same proportion reported that they were unemployed. The higher departure rate of highly skilled migrants and students found in this study runs counter to the current policy of retaining highly skilled migrants in the Netherlands, and also contradicts recent findings by Luthra and Platt (2015) for Great-Britain, which suggest that studying in Great-Britain enables migrants to take advantage of the opportunity to settle there.

We also looked at the relationship between indicators of sociocultural integration and departure from the Netherlands, and found that better social integration in the Netherlands (more contact with Dutch natives) is associated with a smaller chance of departing. We found no relationship with perceived discrimination: it is not the case that those who experience discrimination more often leave the country more often.

## S.3 How has the social situation of Polish and Bulgarian migrants developed?

### Frequent relocation in the first phase after migration

This survey not only provides insights into which migrants leave the Netherlands, but also the extent to which recent migrants relocate within the Netherlands. By the time of the second survey 18 months after the first interviews, almost a third of the Bulgarians and a quarter of the Polish group had moved house within the Netherlands. A similar proportion of recent migrants from Turkey had moved house within the Netherlands. By way of comparison: 9% of all Dutch citizens moved house in 2013. What is striking is that Bulgarian

labour migrants moved house within the Netherlands much more often than family migrants.

### Relationship-formation among Bulgarian migrants

Polish and Bulgarian migrants to the Netherlands are relatively young. It is thus likely that there will be changes in respect of relationship and family formation in the initial period of residence. There is little evidence of this in the Polish group, however, though we see a clear increase in relationship formation in the Bulgarian group: the proportion who got married (to someone from their own country of origin) between the two surveys increased and the number of singles declined. A large majority of migrants have a partner from their own ethnic group, including those in new relationships. During this first post-migration period, we see only a slight increase in the percentage of migrants with children. It is thus not the case that these migrants got children in this initial period after migration. It is still a relatively short period, but the difference between the Polish and Bulgarian groups compared with those from Turkey is striking; the percentage of the latter group with children does increase sharply. This group more often came to the Netherlands as marriage migrants, and relationship and family formation is thus further advanced among recent migrants from Turkey than among recent migrants from Poland and Bulgaria.

### Improving command of Dutch

Polish and Bulgarian migrants have improved their command of the Dutch language. Bulgarians (according to self-report) have made more progress than Poles. Polish migrants reported in the first interview that they were often following language courses. The percentage of Bulgarian migrants doing this increased mainly between the first and second surveys. And as further analysis shows, this is important: following a language course is the most important predictor of increased language proficiency. This seems obvious, but among migrants from Turkey it makes virtually no contribution to better language competence. Ethnic Bulgarians have made more progress in their command of Dutch than Bulgarians of Turkish origin, and the same applies for higher-educated Bulgarians compared to their lower-educated compatriots. The comparison with recent migrants from Turkey shows that the command and use of the Dutch language has improved more among Poles and Bulgarians than among migrants from Turkey.

### Tentative improvement in labour market position over time

It emerged from the first survey in 2010/2011 (Gijsberts & Lubbers 2013) that the vast majority of Polish migrants had work in the Netherlands. The situation was different for the Bulgarians, a majority of whom had no work. In fact the labour market position of the Bulgarian group proved to be extremely weak. This follow-up study reveals that Polish and Bulgarian migrants who have remained in the Netherlands have consolidated or slightly improved their labour market position. That is striking in a period when the Netherlands was going through an economic crisis and unemployment in the native Dutch population rose sharply. The Polish group sustained their high labour participation rate, but the posi-

tion of the Bulgarian group remains worrying. The percentage of Bulgarian migrants with no paid work is alarmingly high, and the position of Bulgarian women, in particular, remains weak. Bulgarian men more often found work in the 18 months between the two surveys, but this does not apply for Bulgarian women. Moreover, those Bulgarians who do work still report that their working hours are limited. Whereas a quarter of the Polish group work more than 40 hours a week, the majority of Bulgarians say they work for less than ten hours. Bulgarians and Poles have largely remained in the same employment sectors: Bulgarian women mainly work in the cleaning sector, and Bulgarian men mainly in construction. Poles are mostly employed in manufacturing and industry. One striking finding is that higher-skilled migrants and migrants whose command of Dutch has improved do *not* have a better chance of finding work after a longer period of residence in the Netherlands. The change in the proportion in work is limited, despite the significant improvement in their language proficiency. We suspect that the competition for better jobs requiring a higher skill level and a good command of Dutch is still too great for these migrants. Another finding is that having a larger network within one's own ethnic group in the Netherlands reduces the risk of being out of work.
Nonetheless, there is evidence that the occupational status of Bulgarians and Poles is improving very tentatively. Whereas in the first study we found that the occupational status immediately after migration was much lower than in the country of origin, 18 months later it had improved slightly. This improvement is found mainly among men and the higher-skilled. There is also a trend for Poles (both high and low-skilled) to be less often employed on temporary contracts.

### No increase in contacts with Dutch natives

Contacts between the Bulgarian group and the native Dutch population did not change between the first and second surveys; among the Polish migrants they actually declined, as they did among migrants from Turkey. The number of hours that Polish migrants work and their poor command of Dutch are associated with a decline in contact. Interestingly, Poles also report a decline in the frequency of contact with other Poles. It seems as if contacts with Dutch natives may initially have been seen as unusual and were reported as 'contact', or perhaps contacts with representatives of Dutch agencies or employers were also counted, while in the second survey respondents may have been more focused on their work and family, giving the appearance that there has been a decline in contact. Migrants from Turkey are the most orientated towards their own group. This has also emerged in earlier research among Turkish migrants to the Netherlands (e.g. Huijnk en Dagevos 2012), but is also found to apply for recent migrants from Turkey.

### Bulgarian migrants less religious and more progressive than Polish migrants

In the first study, immediately post-migration, Bulgarian migrants (both ethnic and of Turkish origin) were found to be less religious and hold more progressive views on moral issues (such as homosexuality and abortion) than Polish migrants who came to the Netherlands in the same period. This difference still existed 18 months later, and had actually wid-

ened slightly. Poles had become less progressive, used Dutch media less often and were more dissatisfied with Dutch society. However, the differences between Poles and Bulgarians are small if we compare them with migrants from Turkey. The latter are more religious than migrants from Poland or Bulgaria and are the only group who have started going to a place of worship more often than in the period immediately after migration to the Netherlands. They also hold much less progressive views on moral issues, and their attitude to homosexuality, in particular, has become more negative.

### Initial optimism about social situation after migration has been tempered

The initial optimism about their social situation appears to be tempered after a longer period of residence in the Netherlands; 18 months after the first survey, a majority of migrants from Poland and Bulgaria are still satisfied with their income, but less so than when they were newly arrived in the Netherlands. Precisely the group whose occupational status has risen most sharply (men and higher-skilled migrants) are most often dissatisfied with their income. The proportion who feel at home in the Netherlands also declined between the two surveys, though a large majority of Poles are still satisfied with their life in the Netherlands. By contrast, that satisfaction has fallen sharply among low-skilled Bulgarians in particular: just after migration 81% were satisfied, but 18 months later this had fallen to 48%.

### Also sharp increase in experienced discrimination

It is striking that experiences of discrimination increase over the period studied. Those experiences were already fairly high, but show a substantial increase 18 months later. This applies for both Polish and Bulgarian migrants, but far more for the latter. By contrast, the proportion of migrants from Turkey who feel that their group is subject to discrimination declined over the study period. There are indications that the social climate for Poles and Bulgarians in the Netherlands has deteriorated in the years before the second wave. The commotion surrounding the *Polenmeldpunt* website which was set up between the two surveys by the radical-right-wing PVV party, which people could use to submit complaints about nuisance caused by Polish immigrants and which received a great deal of media attention, appears to have contributed to the increase in perceived discrimination. That increase was due not just to greater exposure to the (negative) media reports about these migrants, but also to an actual increase in negative experiences after a longer period spent in the Netherlands. Particularly striking is the increase in the proportion of Bulgarian migrants reporting poor treatment by official bodies in the Netherlands.

### Ethnic Bulgarians much more negative than Turkish Bulgarians about life in the Netherlands

There is a clear difference within the Bulgarian group in experiences with and within the Netherlands. Bulgarians of Turkish origin were more positive about life in the Netherlands immediately post-migration, and the contrast with ethnic Bulgarians sharpened further in the ensuing 18 months. Among Bulgarians of Turkish origin, 89% thought their lives were

better in 2012/13 than in their country of origin, compared with 68% of ethnic Bulgarians. Ethnic Bulgarians also feel much less at home in the Netherlands and perceive a greater increase in discrimination – far more than Bulgarians of Turkish origin. Ethnic Bulgarians also saw greater changes after their migration; they had a better starting position in Bulgaria, and ended up in a minority position in the Netherlands, whereas Bulgarians of Turkish origin were already 'accustomed' to being in that position in Bulgaria and may therefore have had lower expectations.

### Bulgarians of Turkish origin increasingly wish to remain in the Netherlands after an extended period of residence

Do migrants who have been in the Netherlands for longer plan to remain here more often than newly arrived migrants, or are they affected by the negative experiences cited above? Little has changed in the Polish group; roughly half still expect to continue living in the Netherlands. There is a bigger change in the Bulgarian group, with the proportion expecting to remain in the Netherlands rising from a third to half. This pattern towards more 'settlement' can also be seen in other dimensions: relationship formation has increased in the Bulgarian group, they less often send money to Bulgaria and they have more often sold their home in Bulgaria. Interest in Dutch politics has also increased in this migrant group. The proportion of Turkish Bulgarians wishing to stay in the Netherlands has increased much more quickly than among ethnic Bulgarians, and they are also much more satisfied with their lives in the Netherlands than the ethnic Bulgarians.

## S.4 Conclusions

The international literature on migration describes the first post-migration phase as essential for the further integration process in the host country (Phinney 2001). This period is generally one of many changes. Our study shows which changes affect recent Polish and Bulgarian migrants in their first period of residence in the Netherlands. The differences between the Bulgarian and Polish migrant groups are already considerable shortly after migration, and remain so. The first survey showed that migrants from Poland are well educated: the majority have an education level equivalent to a Dutch basic qualification. This high education level has a positive effect on their labour market position: the labour participation rate of Poles immediately after migration is very high, and remains so. In the first interview of Bulgarian migrants we found that their education level was predominantly low – much lower than the Polish group – and this applied both for Turkish and ethnic Bulgarians who came to the Netherlands as labour or family migrants. Unlike the Polish group, they also spoke little Dutch, English or German and were very often out of work. In the second survey we found that their position on the labour market remains worrying: they are often unemployed and if they do have work it is at the lower end of the labour market, often in unskilled jobs in the cleaning or construction sectors.
On the other hand, the position of both the Polish and Bulgarian groups did not deteriorate in the 18 months following the first interview, despite this being an economically tur-

bulent period. The employment rate in the Polish group is exceptionally high; almost none of them have lost their jobs and a quarter still work more than 40 hours a week. Their occupational status has moreover improved and the number on temporary contracts has declined after a longer period of residence. The position of the Bulgarian migrant group was described as worrying above; although that situation has barely improved, it also did not get any worse during the economic recession. Relevant here is the difference between Bulgarian men and women: whereas Bulgarian men found an improvement in employment, Bulgarian women reported no improvement in their employment situation.

For both Bulgarians and Poles, there has been a substantial improvement in Dutch language proficiency. Language courses pay off for Bulgarians and Poles, something we did not find for migrants from Turkey. This is valuable information for policy. Promoting and offering language courses for recent migrants is an effective way of improving Dutch language proficiency and thereby fostering independence. Nonetheless, we found no spin-off from greater language proficiency on the Dutch labour market. This may suggest that (higher-skilled) migrants will need to gain an even better command of Dutch in order to be able to compete for the higher and more senior positions on the Dutch labour market.
Our findings also highlight a degree of dissatisfaction. Although a majority of migrants are still satisfied with their income in the Netherlands, that satisfaction has fallen substantially since the first interview. A large majority of these migrants still consider their lives in the Netherlands to be better than in their country of origin, but that satisfaction too has fallen substantially. People feel less at home in the Netherlands than they did at first. Moreover, both the Polish and Bulgarian groups feel their group is subject to much more discrimination and report more personal experiences of discrimination than immediately post-migration. The initial optimism about the Netherlands and Dutch society has diminished considerably. It is relevant to ask here whether this is due mainly to exposure to negative media reports about migrants from these countries (the commotion surrounding the *Polenmeldpunt* website arose between the two surveys), or more to actual negative experiences, for example with employers or other agencies in the Netherlands. Both explanations would seem to be important. But whichever is the case, these groups feel a certain disappointment with their situation in the Netherlands. In addition, the Polish group has become less orientated towards the Netherlands (both as regards contacts and media use). Despite the stability of their economic position, the picture on the sociocultural front is less positive. A further factor will be that building a new life in another country costs time and energy. Poles who work long hours have fewer contacts with Dutch natives; and Poles who have families have fewer contacts with other Poles.

In the international literature on developments in occupational status after migration, a hypothesis is currently that this development follows a kind of U-curve: higher status before migration, then a sharp fall, and then rising again after a longer period in the host country (Chiswick et al. 2005). That pattern is present for the Polish migrants studied here. According to Chiswick et al., this pattern arises because the human capital that migrants

have built up in their country of origin is inadequately matched to the qualifications needed on the unfamiliar host country labour market (e.g. in terms of qualifications and language proficiency). However, if migrants invest in the capital that is specific for the host country, their occupational status will rise back to the same level as in their country of origin just prior to migration. Chiswick et al. (2005) found this pattern in Australia and Akresh (2006) found it in the United States. Lubbers and Gijsberts (2013) reported on the decline in occupational status compared with the pre-migration period among Bulgarians and Poles in the Netherlands, and in our study we found further evidence for the U-curve thesis in the rise in the occupational status of migrants who have been in the Netherlands for a longer period. Further research will be needed to determine whether this trend continues.
Despite this positive development on the labour market, the way Poles perceive their situation post-migration shows the opposite trend – what might be called an inverse U-curve. Whereas their satisfaction with their income and standard of living just after migration was substantially higher than pre-migration, that satisfaction has clearly reduced 18 months later. This picture is reinforced if we look at two other indicators touched on earlier: Polish migrants felt much less at home in the Netherlands in the second interviews, and perceived discrimination had increased sharply, at both group and individual level.

The more negative view of the Netherlands is not yet strongly associated with a desire to leave the Netherlands or to return to their home country. Our study makes clear that, in addition to the flow of temporary migrants from Poland and Bulgaria, for example seasonal agricultural or horticultural workers, there is also clear evidence of settlement migration. By no means all these migrants intended to stay for a long time when they came to the Netherlands, but many of them have done so because they enjoy life in the Netherlands owing to their better income or living conditions, because they have formed a relationship in the Netherlands or because they have children going to a Dutch school.
In the first survey we found substantial differences between Turkish and ethnic Bulgarians. Both were found to be in a vulnerable position in the Netherlands, but the Turkish group much more so than the ethnic Bulgarians. That position has remained roughly unchanged as regards language proficiency and labour market position. However, it is striking that the views of the ethnic Bulgarians on life in the Netherlands turned much more negative between the two surveys than those of Turkish Bulgarians. The latter are substantially more satisfied with their lives than the ethnic Bulgarians after a lengthy stay in the Netherlands, despite them being in the most vulnerable socio-economic position.

Recent migrants from Turkey served as a control group in this report. They were asked precisely the same questions in the survey as the Polish and Bulgarian migrants. The responses show that recent migrants from Turkey have undergone the least sociocultural development. It should however be borne in mind here that the recent migrants from Turkey are a different group (more family migration) and are able to integrate with their own ethnic community more readily than migrants from Poland and Bulgaria (they know more people

already in the Netherlands and the group is much larger). But where Poles and Bulgarians have improved their Dutch language proficiency, for example, this hardly applies for recent migrants from Turkey. Their focus is mainly on their own – Turkish – group. Mosque attendance increased between the two surveys, and Turkish migrants report less progressive values than in the first interview shortly after migration. This matches the findings of earlier research among established Turkish migrants in the Netherlands. This report does not explore this in any further detail, but it does appear wise to devote more attention to this. The comparison with Turkish Bulgarians is also relevant here; socio-economically, Turkish migrants from Turkey are in a better position than Turkish migrants from Bulgaria, but socioculturally Turkish Bulgarians make more progress than migrants from Turkey.

Another conclusion that can be drawn based on the analyses in this study is that highly skilled migrants have seen their socio-economic position improve more than their lower-skilled counterparts. They appear to do much better after migration, whereas lower-skilled migrants appear to remain in their vulnerable position at the bottom of the labour market. This echoes findings for other migrant groups in many earlier studies, and is an important conclusion for policy. It is no coincidence that countries such as Canada and Australia select migrants among other things on the basis of education/skill level and that the Netherlands is increasingly focusing on attracting and retaining highly skilled workers. However, the exodus of Bulgarian study migrants, in particular, is not promising in this regard. They may of course have left the Netherlands having successfully completed their studies, but they also show little inclination to take the opportunity to seek work in the Netherlands after graduating. It would seem that the Netherlands is unable to tempt them to stay. This is a focus area for policy. If the Netherlands fails to retain these migrants after having attracted them, this undermines the goal of more high-skilled migration, despite the increase in the numbers initially coming to the Netherlands.
The improvements in the labour market position of the highly skilled group are not however accompanied by greater satisfaction with life in the Netherlands. On the contrary: immediately post-migration they were more satisfied with their income and standard of living than the lower-skilled, but after an extended period that satisfaction has fallen more sharply. There appears to be a parallel here with the integration paradox observed earlier for highly skilled migrants and their descendants: increasing integration in Dutch society is accompanied by more disappointment, unmet expectations and growing feelings of not being accepted and of discrimination (see e.g. Gijsberts & Vervoort 2009).

For the present, more Bulgarians than Poles leave the Netherlands, but the negative experiences reported by Polish migrants do increase the likelihood that some of this group, with their strong focus on the Dutch labour market, will also turn their backs on the Netherlands. Poles increasingly feel subject to discrimination, both personal and at group level, have become more dissatisfied with their lives and income and feel that the Netherlands is less hospitable than when they first settled here. Half the Polish group is therefore considering returning to Poland. The picture is different among Bulgarians who came to the

Netherlands as labour or family migrants. Although their optimism has also faded, those who have remained in the Netherlands meet the picture of settlement migrant more closely: a rise in the proportion wishing to stay in the Netherlands (from a third to half) and more relationship formation in the Netherlands. This latter finding appears to be a precursor of family formation and a longer stay in the Netherlands.

The labour market position of Bulgarians remains concerning. This applies especially for Bulgarian women, who were in a very weak position shortly after migration and whose labour market position has not improved. The second interviews took place while Bulgarians still needed a work permit. This does not appear to have prevented Bulgarians coming to the Netherlands (see also the first report by Gijsberts and Lubbers 2013), though the work permit requirement is likely to have made it difficult for Bulgarians doing lots of temporary jobs to find work. It appeared in the second interview that they were still regularly working in the black economy, in the cleaning sector and hospitality industry. They also reported being self-employed more often than in the first survey. The ending of the work permit requirement is likely to make it easier for Bulgarians to find (legitimate) work. It is important to continue monitoring the position of migrants from both Bulgaria, not just to see what impact the abolition of the work permit requirement will have, but also to see whether the improving labour market will help them strengthen their labour market position. Many Bulgarians appear to have a long way to go to move out of their vulnerable position in the Netherlands, and the negative perceptions of this group in Dutch society are also a hindrance – though this also applies for the Polish group. The Netherlands does not always seem to be the most hospitable country for migrants from other European countries. The perceptions of both migrant groups in the Dutch population are negative, and both Poles and Bulgarians report many negative experiences. That does nothing to improve mutual relations.

# Literatuur


Akresh, I.R. (2006). Occupational Mobility Among Legal Immigrants to the United States. In: *International Migration Review*, jg. 40, nr. 4, p. 854-884.

Aslund, O. (2004). Now and forever? Initial and subsequent location choices of immigrants. In: *Regional Science and Urban Economics*, jg. 35, nr. 2, p. 141-165.

Bartels, B. (2008). *Beyond "fixed versus random effects": a framework for improving substantive and statistical analysis of panel, time-series cross-sectional, and multilevel data* (paper gepresenteerd op de Political Methodology Conference, Ann Arbor, 9-12 juli 2008).

Beukering, I. van (2014). *De taal vaardig. Een onderzoek naar de beheersing van de Nederlandse taal onder recent gemigreerde Polen en Bulgaren* (masterscriptie). Nijmegen: Radboud Universiteit.

Boer, P. den (2011). *Tijdreeksen werkzame beroepsbevolking naar beroepsprestige, sociaal-economische status en sociale klasse*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Bolt, G. (2001). *Wooncarrières van Turken en Marokkanen in ruimtelijk perspectief*. Utrecht: KNAW/Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

Chiswick, B. en P. Miller (1995). The endogeneity between language and earnings: international analyses. In: *Journal of Labor Economics*, jg. 13, nr. 2, p. 248-288.

Chiswick, B. en P. Miller (2007). *The economics of language: international analysis*. London: Routlegde.

Chiswick, B., Y.L. Lee en P.W. Miller (2004). Immigrants' language skills: the Australian experience in a longitudinal survey. In: *International Migration Review*, jg. 38, nr. 2, p. 611-654.

Chiswick, B.R., Y.L. Lee en P.W. Miller (2005). A Longitudinal Analysis of Immigrant Occupational Mobility: A Test of the Immigrant Assimilation Hypothesis. In: *International Migration Review*, jg. 39, nr. 2, p. 332-353.

Dagevos, J. (red.) (2011). *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dagevos, J. en M. Gijsberts (2013). Beeldvorming over arbeidsmigranten uit Oost-Europa. In: *Continue Onderzoek Burgerperspectieven 2013/4* (p. 34-48). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Diehl, C., C. Kristen, M. Koenig, M. Lubbers, F. van Tubergen, M. Gijsberts, L. Platt, P. Mühlau, en F. McGinnity (2009). *Causes and consequences of early socio-cultural integration processes among (new immigrants in Europe (SCIP)* (Onderzoeksvoorstelvoor het Norface onderzoeksprogrammaMigratie in Europa (toegekend).

Diehl, C., M. Gijsberts, A. Güveli, M. Koenig, C. Kristen, M. Lubbers, F. McGinnity, P. Mühlau, L. Platt, F. Van Tubergen (2015). *Socio-Cultural Integration Processes of New Immigrants in Europe (SCIP) – Data file for download*. GESIS Data Archive, Cologne.

Dijk, I. van (2014). *Stay or leave? Intentions to settle and patterns of settlement among recent migrants in The Netherlands* (masterscriptie). Nijmegen: Radboud Universiteit.

Driessen, G. (2004). De taalsituatie van Caribische en Mediterrane migranten. Ontwikkelingen in taalvaardigheid en taalkeuzes in Antilliaanse, Surinaamse, Turkse en Marokkaanse gezinnen gedurende de periode 1995-2003. In: *Migrantenstudies*, jg. 20, nr. 2, p. 74-93.

Engbersen, G., M. Ilies, A.S. Leerkes, E. Snel en R. van der Meij (2011). *Arbeidsmigratie in vieren. Bulgaren en Roemenen vergeleken met Polen*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam (Afdeling Sociologie).

Engbersen, G., A. Leerkes, I. Grabowska-Lusinska, E. Snel en J. Burgers (2013). On the differential attachments of migrants from Central and Eastern Europe: a typology of labour migration. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 39, nr. 6, p. 1-23.

Espenshade, T. en H. Fu (1997). An analysis of English-language proficiency among US immigrants. In: *American Sociological Review*, jg. 62, nr. 2, p. 288-305.

Eurostat (2013a). National accounts (including GDP) and Unemployment rates by sex and age groups – annual average in percentages. Geraadpleegd op 21 januari 2013 via de Eurostat database op appsso.eurostat.ec.europa.eu.

Eurostat (2013b). ‘Population by sex, age group and citizenship’. Geraadpleegd op 21 januari 2013 via de Eurostat Database op appsso.eurostat.ec.europa.eu.

Gijsberts, M. en J. Dagevos (red.) (2009). *Jaarrapport Integratie 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M. en M. Lubbers (2013). *Nieuw in Nederland. Het leven van recent gemigreerde Bulgaren en Polen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gijsberts, M. en M. Lubbers (2014). Beheersing van de Nederlandse taal onder recente migranten uit nieuwe EU-lidstaten en traditionele migratielanden. In: *Sociologie*, jg. 10, nr. 1, p. 27-48.

Gijsberts, M. en H. Schmeets (2008). Sociaal-culturele integratie en maatschappelijke participatie. In: *Jaarrapport Integratie 2008* (p. 201-221). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Gijsberts, M. en M. Vervoort (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen: waarom is er sprake van een integratieparadox? In: *Sociologie*, jg. 5, nr. 3, p. 406-429.

Gijsberts, M., W. Huijnk en J. Dagevos (red.) (2012). *Jaarrapport Integratie 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gresser, A. en D. Schacht (2015). *SCIP Survey - Methodological Report*. Konstanz: University of Konstanz (www.scip-info.org).

Heijden, P.G.M. van der, M. Cruyff en G. van Gils (2013). *Aantallen geregistreerde en niet-geregistreerde burgers uit MOE-landen die in Nederland verblijven. Rapportage schattingen 2009 en 2010*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (red.) (2014). *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Jasso, G., D.S. Massey, M.R. Rosenzweig, and J.P. Smith (2000). The New Immigrant Survey Pilot (NIS-P): Overview and New Findings about U.S. Legal Immigrants at Admission. In: *Demography*, jg. 37, nr. 1, p. 127-138

Korte, K. (2011). Binding met Polen en met Nederland: blijven of terugkeren? In: J. Dagevos (red.), *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (p. 119-136). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kovacheva, S., R. Peeva en T. Andreev (2006). *National Report Bulgaria. Socio-economic trends and welfare policies*. Plovdiv: New Europe Centre for Regional Studies.

Lozanova, G., B. Alexiev, G. Nazarska, E. Troeva-Grigorova en I. Kyurkchieva (2006). *Regions, minorities and European integration: A case study on muslim minorities (Turks and Muslim Bulgarians) in the SCR of Bulgaria*. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations (IMIR).

Lubbers, M. en M. Gijsberts (2013). Een vergelijking van de arbeidsmarktpositie van Polen en Bulgaren voor en na migratie naar Nederland. In: *Mens & Maatschappij*, jg. 88, nr. 4, p. 426-446.

Lubbers, M., F. van Tubergen en M. Gijsberts (2011). *Socio-Cultural Integration Processes among new Immigrants in the Netherlands (SCIP-NL). Wave 1 Dataset*. Nijmegen: Radboud Universiteit/Utrecht: Universiteit Utrecht/ Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Luthra, R. en L. Platt (nog te verschijnen). Elite or middling? International students and migrant diversification.

Martinovic, B., F. Van Turbergen en I. Maas (2009). Changes in immigrants’ social integration during the stay in the host country: The case of non-western immigrants in the Netherlands. In: *Social Science Research*, jg. 38, nr. 4, p. 870-882.

McGinnity, F. en M. Gijsberts (nog te verschijnen). A threat in the air? Perceived Group Discrimination among Polish Migrants to Western Europe: comparing Germany, the Netherlands, the UK and Ireland..

Nicolaas, H. (2011). Ruim helft Poolse immigranten vertrekt weer. In: *Bevolkingstrends*, jg. 59, nr. 1 (1e kwartaal 2011), p. 32-36. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Nicolaas, H., S. Loozen en A. Annema (2012). Demografie. In: *Jaarrapport Integratie 2012* (p. 33-65). Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Petkova, L. (2002). The ethnic Turks in Bulgaria: social integration and impact on Bulgarian-Turkish relations, 1947-2000. In: *The Global Review of Ethnopolitics*, jg. 1, nr. 4, p. 42-59.

Phinney, J.S. (2001). Psychology of Ethnic Identity. In: N.J. Smelser en P.B. Baltes (red.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, jg. 7, p. 4821-4824. Oxford: Elsevier.

Roeder, A. en M. Lubbers (2015). Migrant selectivity and attitude change: Attitudes towards homosexuality amongst recent Polish Migrants in Western Europe. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*

Roeder, A. en M. Lubbers (nog te verschijnen). After migration: Acculturation of attitudes towards homosexuality among Polish immigrants in Germany, Ireland, the Netherlands and the UK.

Tolsma, J., G.L.M. Kraaykamp, P.M. de Graaf, M. Kalmijn, C.M. Monden (2014). *Netherlands Longitudinal Life-course Study - NELLS Panel Wave 1 2009 and Wave 2 2013 - versie 1.1*. Nijmegen: Radboud Universiteit/Tilburg: Universiteit Tilburg/Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/Oxford: Oxford University.

Tubergen, F. van (2013). Religious change of new immigrants in the Netherlands: The event of migration. In: *Social Science Research*, jg. 41, nr. 3, p. 715-725.

Tubergen, F. van, en M. Kalmijn (2002). Tweede-taalverwerving en taalgebruik onder Turkse en Marokkaanse immigranten in Nederland: investering of gelegenheid? In: *Migrantenstudies*, jg. 18, nr. 3, p. 156-177.

Tubergen, F. van, en M. Kalmijn (2009). Language proficiency and usage among immigrants in the Netherlands: Incentives or opportunities. In: *European Sociological Review*, jg. 25, nr. 2, p. 169-182.

Vogels, R., M. Gijsberts en M. den Draak (2014). *Kinderen van migranten uit Polen, Bulgarije en Roemenië. Een verkenning van hun leefsituatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wobma, E. en R. van der Vliet (2011). Aantal Midden- en Oost-Europeanen in vijf jaar tijd verdubbeld. In: *CBS Webmagazine*, maandag 25 juli 2011.

# Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

## Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

## scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

## Sociaal en Cultureel Rapporten

*Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. isbn 978 90 377 0368-9

*Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010*. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). isbn 978 90 377 0505 8

*Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012*. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). isbn 978 90 377 0623 9

*Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red). isbn 978 90 377 0724 3

## scp-publicaties 2014

2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning* (2014). Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (ced-groep) en Ria Vogels (scp). isbn 978 90 377 0637 6

2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt* (2014). Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. isbn 978 90 377 0697 0

2014-3 *Ervaren discriminatie in Nederland* (2013). Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. isbn 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)

2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken* (2014). Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. isbn 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)

2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands* (2014). Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. isbn 978 90 377 0699 4 (elektronische publicatie)

2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010* (2014). Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. isbn 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)

2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie* (2014). Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. isbn 978 90 377 0635 2

2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport* (2014). Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7

2014-9 *Who cares in Europe. A comparison of long-term care for the over-50s in sixteen European countries* (2014). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 3770 681 9 (elektronische publicatie)

2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (2014). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9

2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting* (2014). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)

2014-12 *Vraag naar arbeid 2013* (2014). Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6

2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaike den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9

2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Freek Bucx en Femke van der Sman. ISBN 978 90 377 0703 8

2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2 (elektronische publicatie)

2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen* (2014). Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3

2014-17 *Verdelen op niveaus. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten* (2014). Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort ISBN 978 90 377 0711 3 (elektronische publicatie)

2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaike den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0

2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7 (elektronische publicatie)

2014-20 *Rijk geschakeeerd. Op weg naar de participatiesamenleving* (2014). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0715 1

2014-21 *Ouderenmishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties* (2014). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0716 8 (elektronische publicatie)

2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten* (2014). Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1

2014-23 *Living with intersexe/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie* (2014). Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaike den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9 (elektronische publicatie)
2014-25 *Krimp in de kinderopvang. Ouders over kinderopvang en werk* (2014). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0718 2.
2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen* (2014). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0720 5 (elektronische publicatie)
2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
2014-28 *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners* (2015). Lotte Vermeij, m.m.v. Anja Steenbekkers. ISBN 978 90 377 0722 9
2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0723 6 (elektronische publicatie)
2014-30 *Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers.* (2014). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0710 6 (elektronische publicatie)
2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5
2014-33 *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3
2014-34 *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society* (2014). Hanneke Posthumus, Josje den Ridder en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0725 0
2014-35 *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0727 4
2014-36 *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking* (2014). Isolde Woittiez, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0729 8
2014-37 *Emancipatiemonitor 2014* (2014). Ans Merens (SCP), Marion van den Brakel (CBS) (red.). ISBN 978 90 377 0728 1
2014-38 *Aan het werk vanuit een bijstands- of werkloosheidsuitkering* (2014). Karin Wittebrood en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0733 5 (elektronische publicatie)
2014-39 *Armoedesignalement 2014* (2014). ISBN 978 90 377 0730 4

2014-40 *Kostenverschillen in de jeugdzorg. Een verklaring van verschillen in kosten tussen gemeenten* (2014). Michiel Ras, Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0554 6 (elektronische publicatie)

2014-41 *De hoofdzaken van het Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 0692 5

2014-43 *Culturele activiteiten in 2012: bezoek, beoefening en steun* (Het culturele draagvlak, deel 13) (2014). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0736 6 (elektronische publicatie)

## SCP-publicaties 2015

2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1

2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8

2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid.* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9

2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3

2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0

2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8

2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3

2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9

2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)

## Overige publicaties

*Burgerperspectieven 2014 | 1* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4

*Burgerperspectieven 2014 | 2* (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4

*Burgerperspectieven 2014 | 3* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6

*Burgerperspectieven 2014 | 4* (2014). Josje den Ridder, Maaike den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9

*Burgerperspectieven 2015 | 1* (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3

*Gescheiden werelden?* (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.).
ISBN 978 90 377 0734 2.
Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.